

Գիրքը լուսապատճենահանվել է
"Համահայկական Էլ. Գրադարան"

կայքի՝ www.freebooks.do.am

կողմից և ներկայացվում է իր
այցելուների ուշադրությանը:

The book created by "PanArmenian E. Library"

Գիրքը կարող է
օգտագործվել միայն ընթերցանության համար...

For more info: www.freebooks.do.am

ՂԱԻՔ ԱՌԻՅԱԴՅԱՅ ԿԱՐՈՂ ԵՔ ՁՅԸ ՆՈՐԱԿՈՒՄՆԸ ՈՒՆԵԱԼ, ՀԱՅԱՍՏԱՌ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ԵՎ ԻՆՏԵՐՆԱԿ
ԼՈՒՄՄԱՍՅԱՑՔԵՆԱԶԱՆԵԸ ԳՐՔԵՐ:

ԹԿՈՅՔՆ ԳՐՔԵՐԻ ՄՏԵՂԾՄԱՆ ՄԱՆՐԱՍՄԱՆԵՐԸ ԿԱՐՈՂ ԵՔ
ԻՄԱՆԱԼ "ՀԱՄԱՀԱՅՐԱԿԱՆ ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅՔԻ ԳՐԱԿՈՐՄԱՆ" ԿՈՅՔԻՑ՝

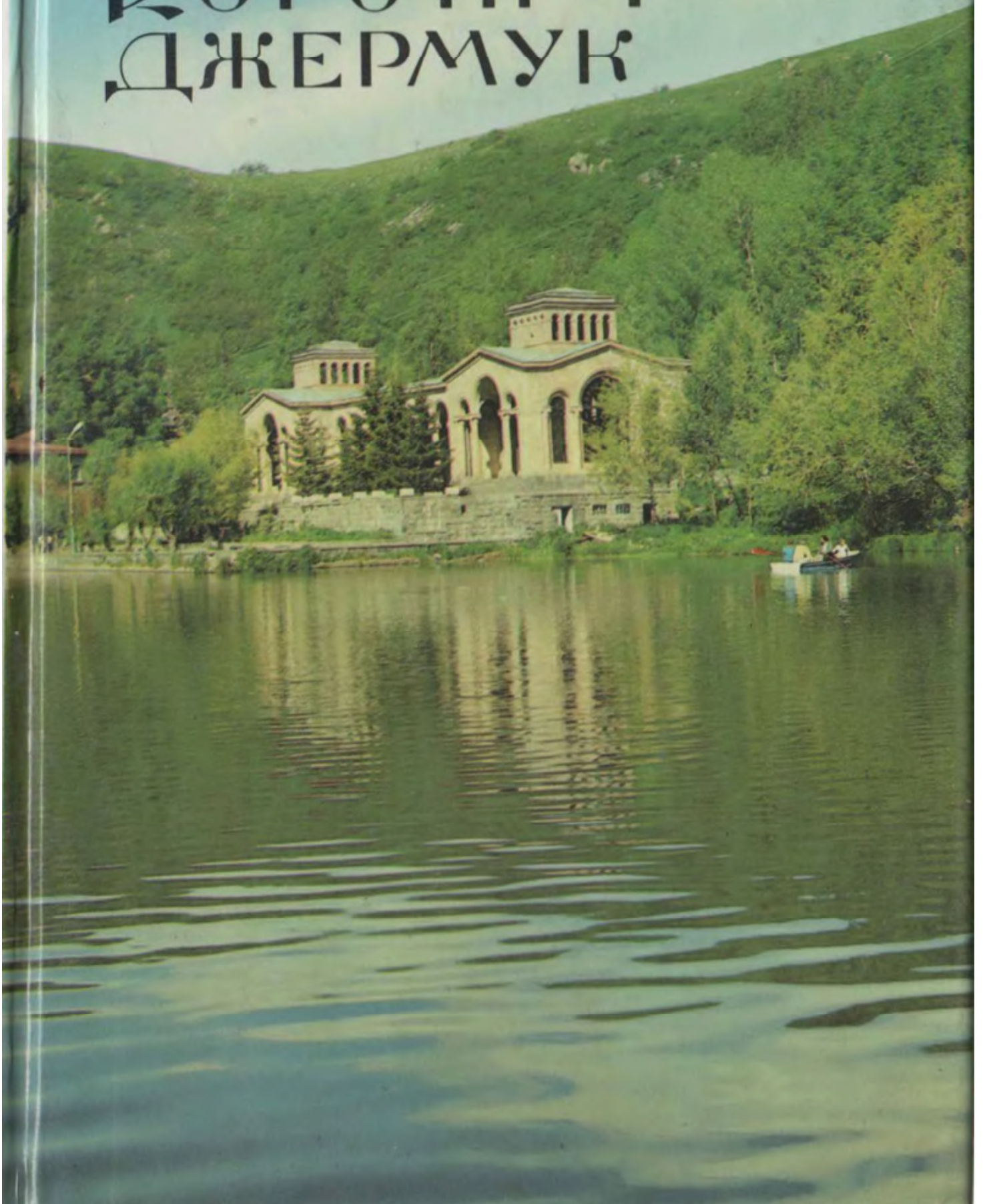
www.freebooks.am

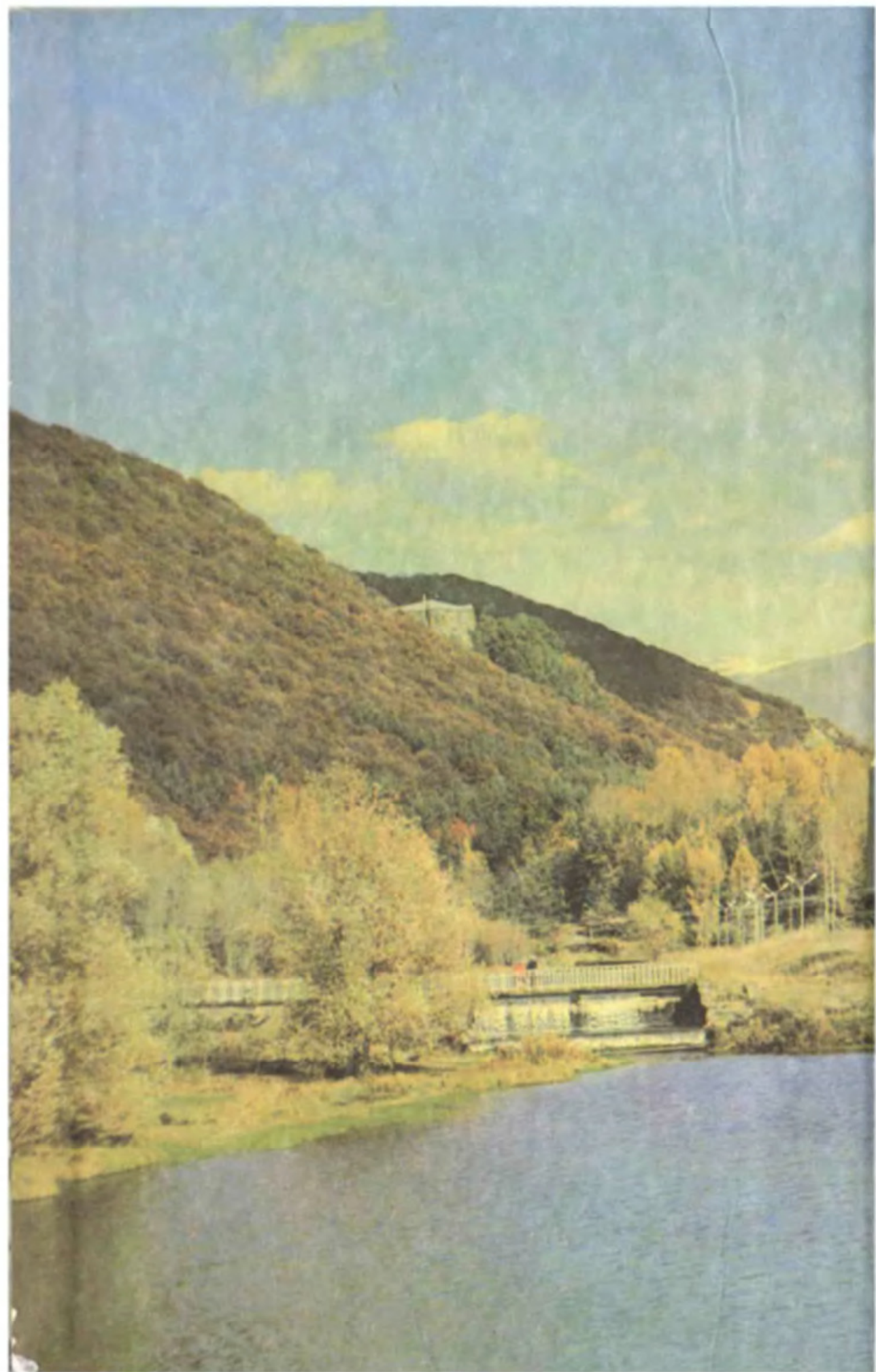
ԸՆԴՈՂՆԱԿԱԼ ԵՒՔ, ՈՐ ՕԳՏՎՈՒՄ ԵՔ ՄԵՂ ԿՈՅՔԻՑ:
ՑԱՆՎԱԼՈՒՄ ԵՒՔ ՀԱՃԵԼԻ ԸՆԹԵՐՑԱԼՈՒԹՅՈՒՆ:

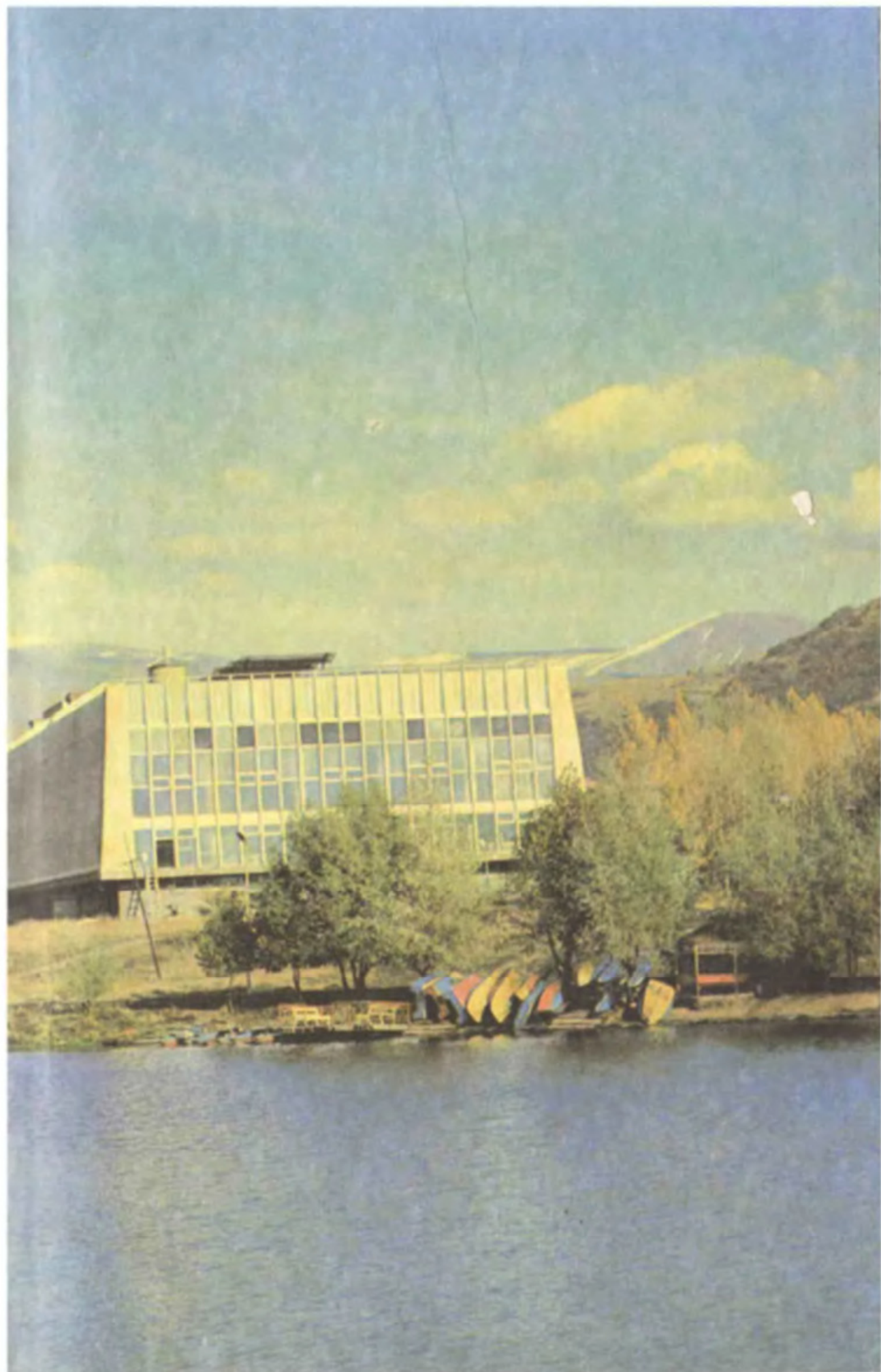

ԳՐԵՔ ՄԵՁ՝ freebooks@rambler.ru

ՋԵՐՄՈՒԿ ДЖЕРМУК

ՖԵՐԴԻՆԱՆԴ ԿԱԶԱՐՅԱՆ
ՎԱԶԳԵՆ ԱԶԱՏՅԱՆ

ՋԵՐՄՈՒԿ

ՓԵՐԴԻՆԱՆԴ ԿԱԶԱՐՅԱՆ
ՎԱԶԳԵՆ ԱԶԱՏՅԱՆ

ԺԶԵՐՄՈՒԿ

**Ջերմուկ. — ուղեցույց-ալբոմ,
«Պարբերական» ԱՀՄ, Երևան 1990**

Ուղեցույցը ծանոթացնում է Հայկական ԽՍՀ Ջերմուկ առողջարան քաղաքին, որը լայն ճանաչում ունի ոչ միայն Խորհրդային Միությունում, այլև նրա սահմաններից դուրս

Փաստական հարուստ նյութի հիման վրա հեղինակները ծանոթացնում են լեռների գրկում բազմաժ, նորովի հրաշակերտված Ջերմուկ առողջարանի անցյալի, այսօրվա և նրա զարգացման հեռանկարների մասին Ուղեցույցում ներկայացվում են նաև Երևան—Ջերմուկ մայրուղու շրջակայքի պատմաճարտարապետական կոթողների մասին համառոտ տեղեկություններ:

Գիրքը նախատեսվում է զբոսաշրջիկների, հյուրերի և ընթերցող լայն շրջանների համար:

**Джермук. Альбом-путеводитель.
ИПО «Парберакан», Ереван, 1990.**

Путеводитель знакомит с городом-курортом Джермук в Армянской ССР, который хорошо известен не только в Советском Союзе, но и за его пределами.

На богатом фактическом материале авторы рассказывают о прошлом, настоящем и дальнейшем развитии раскинувшейся среди гор здравницы Джермук. В путеводителе вкратце приводятся сведения и об историко-архитектурных памятниках по дороге Ереван—Джермук.

Книга предназначена для туристов и широкого читателя.

© Ղազարյան Ֆ. Կ., Ազատյան Կ. Գ.

© Ф. К. Казарян. В. Г. Азатян.

Բարի գալուստ
Добро пожаловать

ԱՐԵՎԻ ԵՎ ԼՈՒՅՍԻ ՔԱՂԱՔԸ

Ջերմուկը Հայաստան աշխարհի այն գեղեցիկ անկյունն է, ուր նրան այցելության եկած յուրաքանչյուր ոք ականայից անսահման բերկրանք ու երջանկություն է ապրում:

Այստեղ՝ այս հրաշք-հեքիաթային բնության գրկում, ծաղիկ-ծաղկունքի շենշող աշխարհում մարդը թեթև է շնչում, նրա սիրտը լցվում է խնդությամբ, լույսով, ջերմությամբ արևով...

Ամերիկահայ մեծատաղանդ գրող Վիլյամ Սարոյանը շատ էր սիրում Ջերմուկը և իր այցելություններից մեկի ժամանակ ասել է.

— Հայաստան աշխարհը իսկական դրախտավայր է, իսկ նրա բարձր, երկնասլաց գահը Ջերմուկն է: Այստեղ առատ է լույսը, ջերմ է արևը...:

Նա ժայռաբեկորի վրա գրեց մեկ հատիկ բառ՝ «Արև»:

Ով գեթ մեկ անգամ եղել է առողջարանային այս գողտրիկ քաղաքում, երբեք չի մոռանա նրա բուժիչ ու քաղցրահամ ջրերը, թավուտ անտառները, փառահեղ ջրվեժը, ալպիական ծաղիկների բույրը, Արփա գետի արծաթափայլը:

Բարով գաք Ջերմուկ:

Ջերմուկը ձեզ կդիմավորի սիրով ու արևով:

ГОРОД СОЛНЦА И СВЕТА

Кто посещает Джермук — этот чудесный уголок армянской земли, тот испытывает бесконечное чувство восхищения и счастья.

На лоне дивной природы, в лучезарном зеленом царстве легко дышится, сердце переполняется радостью, светом, теплом, солнцем...

Великий американский писатель и армянин Уильям Сароян был влюблен в Джермук и во время одного из своих приездов сказал: «Страна Армения — райский уголок, а Джермук — его высокий поднебесный трон. Свет, тепло, солнце здесь в изобилии...». На скале крупными буквами он написал: «Солнце».

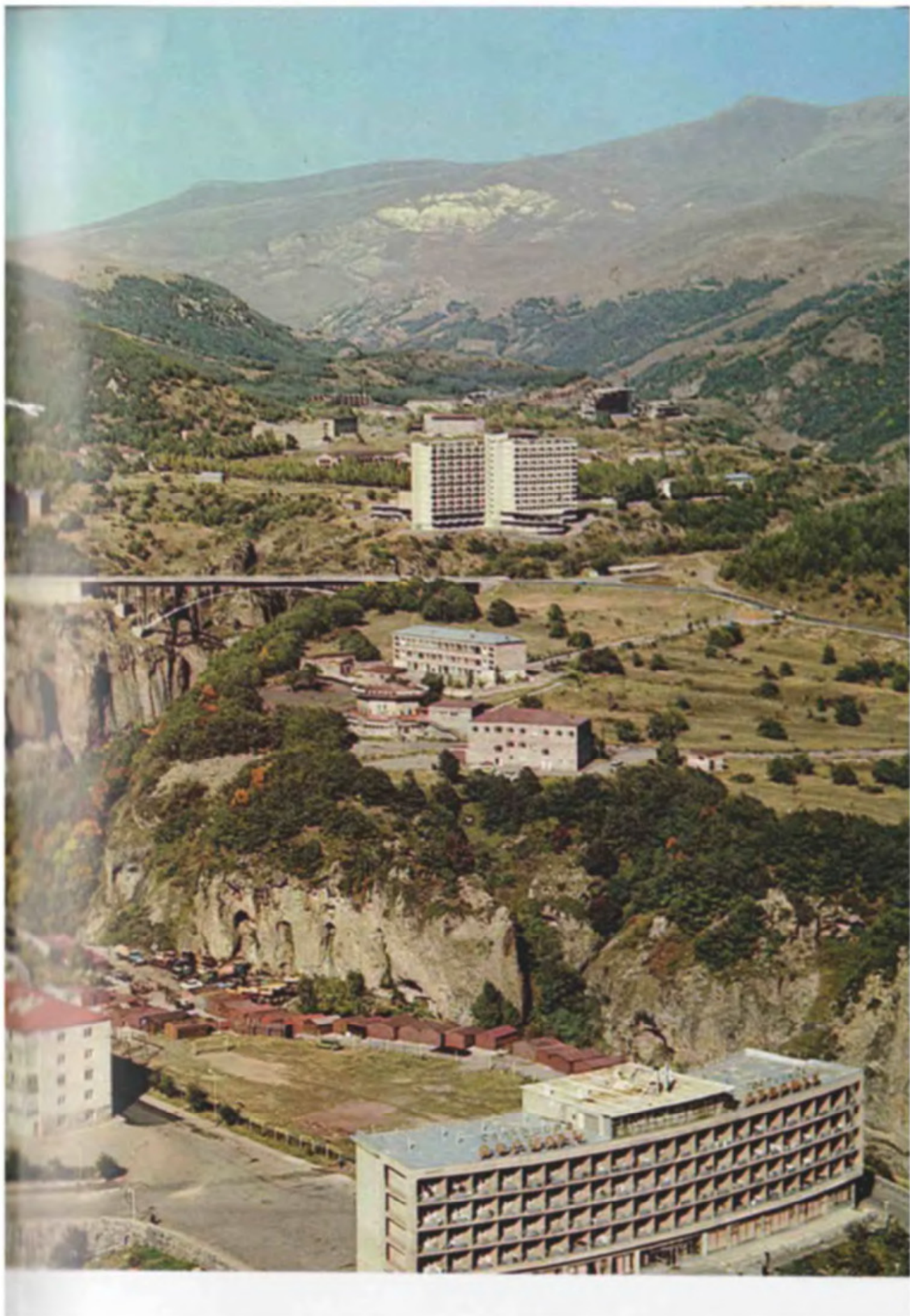
Кто хоть раз побывал в этом прекрасном курортном городе, тому никогда не забыть его целебных и вкусных вод, пышных лесов, величественного водопада, аромата альпийских цветов, серебристой ленты реки Арпа, оздоровительного воздуха...

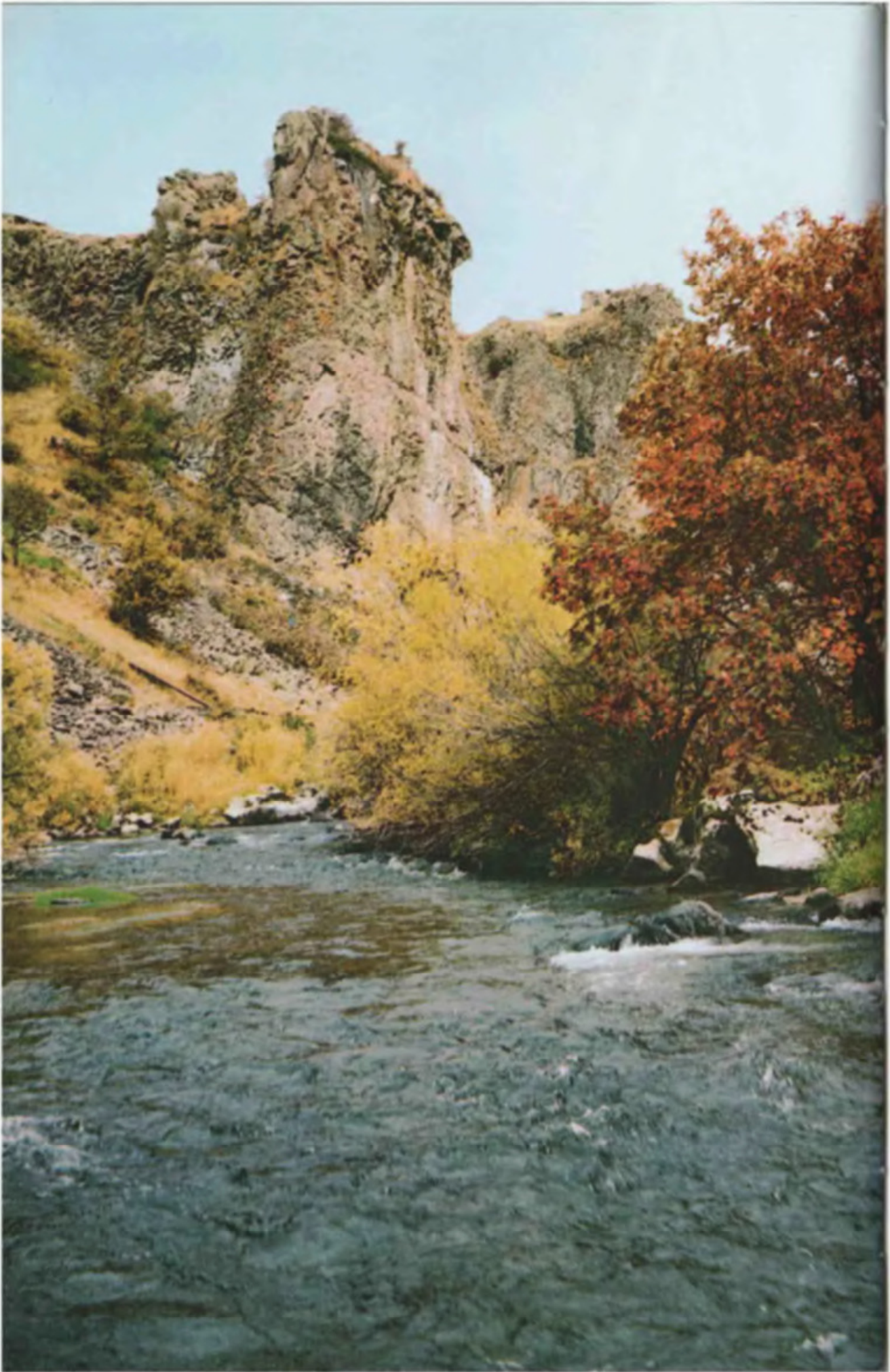
Добро пожаловать в Джермук.

Джермук встретит вас с любовью и солнцем.

Քաղաքի համայնապատկերը Панорама города

Ն Ա Ն Ա Բ Ա Ն

Խորհրդային Հայաստանի գլխավոր դարպասը նրա մայրաքաղաք Երևանն է: Երևանի «Ջվարթնոց», «Էրեբունի» օդանավակայանները, երթուղային և ավտոբուսային կայարանները օրական տասնյակ հազարավոր մարդիկ են ընդունում: Հատկապես «Ջվարթնոց» միջազգային համարում ունեցող օդանավակայանը, որը ԽՍՀՄ-ում խոշորներից մեկն է (բացթողման հզորությունը ժամում 2100 մարդ-ուղևոր), իր երթուղիներով կապված է աշխարհի բազմաթիվ քաղաքների հետ:

Խորհրդային Միության զանազան վայրերից, ինչպես նաև արտասահմանյան երկրներից ժամանած մարդկանց մեծ մասի ծանոթությունը Հայաստանի հետ սկսվում է Երևանից:

Հայաստանի ընդհանուր պատմությունից անջատ Ջերմուկի պատմությունը ամբողջական, տպավորիչ ու հետաքրքիր լինել չի կարող: Ուստի մեր պարտքն ենք համարում ընթերցողին համառոտակի ծանոթացնել Խորհրդային Հայաստանի մայրաքաղաք Երևանին և ապա տեղափոխվել առողջարանային արձրադիր Ջերմուկ քաղաքը:

Խորհրդային Հայաստանը ԽՍՀՄ-ի իրավահավասար տասնիմեկ հանրապետությունից է, ստեղծվել է 1920 թ. նոյեմբերի

29-ին իր տարածքով միութենական հանրապետությունների համակարգում ամենափոքրն է (29,8 հազ. քառ. կմ), մոտավորապես հավասարվում է Բելգիային կամ Ալբանիային: Սակայն բնական պայմանների, տնտեսական և մշակութային կյանքի բազմակողմանիությամբ չի զիջում տարածքով իրենից մեծ երկրներին:

Գտնվում է Անդրկովկասում, Կովկասյան լեռներից դեպի հարավ, Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևելյան մասում: Հյուսիսից սահմանակից է Վրացական ԽՍՀ-ին, հյուսիս-արևելյան կողմից՝ Ադրբեջանական ԽՍՀ-ին, արևմուտքից՝ Թուրքիային և հարավից՝ Իրանին:

Հայ ժողովրդի պատմության տարեգրությունը շատ է տխուր Հայոց երկրի գրեթե բոլոր նվաճողները՝ թաթարներն ու մոնղոլները, պարսիկներն ու թուրքերը երկարամյա կռիվներ են մղել, խորտակել Հայաստանի բերդերն ու ամրոցները, հրկիզել այգիները, ավերել դպրոցներն ու եկեղեցիները, գերել ու սրի քաշել բնակիչներին, կողոպտել ունեցվածքը:

1915 թ. կատարվեց հրեշավոր մի ոճիր: Արևմտյան Հայաստանում թուրքական յաթաղանը իրագործեց հայկական Մեծ եղեռնը: Իր հինավուրց հարազատ երկրից տեղահանվեց, սրի քաշվեց շուրջ երկու միլիոն անմեղ հայ: Գաղթի ճանապարհը բռնած հայերը ցրվեցին աշխարհով մեկ:

Դրությունը ծանր էր նաև Արևելյան Հայաստանում: Եվ ահա 1920 թ. նոյեմբերի 29-ին ուսա մեծ ժողովրդի անշահախնդիր օգնությամբ, Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ, բազմաշարժար հայ ժողովուրդը իր հողի փրկված այս հատվածում հաստատեց խորհրդային կարգեր և հիմք դրեց նոր, սոցիալիստական պետականության: Երևանը հռչակվեց Հայաստանի մայրաքաղաք, դարձավ նրա վարչական, տնտեսական, մշակույթի և գիտության կենտրոնը:

Քաղաքը տեղավորված է Արարատյան դաշտի հյուսիս-արևելյան մասում, Հրազդան գետի երկու ափերին, ծովի մակերևույթից 865—1390 մ բարձրության վրա: Հիմնվել է մեր թվարկությունից առաջ 782 թվականին:

ԱՎՏՈՄԱՅՐՈՒՂՈՎ ԴԵՊՐ ԶԵՐՄՈՒՎ

Օդանավի փոքրիկ լուսամուտից երևում են գյուղեր, բնակատեղիներ, վարելահողեր, փոքրիկ կանաչ գոտիներ, իսկ ամենաշատը մերկ լեռներ, լեռներ ու լեռներ..

Ասում են, երբ աստված ստեղծեց ցեղերին ու ազգերին և սկսեց տարածքներ բաժանել նրանց, մինչև հերթը հային հասավ, բաժանված էր ամբողջ աշխարհը և մնացել էր մի քարքարոտ հողակտորը միայն:

— Ի՞նչպես պետք է ապրեք այս չոր ապառաժների վրա, — կարեկցանքով հարցնում է աստվածը:

— Ոչինչ, տեր, դու տուր, մենք մի կերպ գլուխներս կպահենք, — պատասխանում են հայերը:

Այդ օրվանից ավանդությանը հարազատ հայ ժողովուրդը մետր առ մետր մշակում է իրեն բաժին հասած քարքարուտները, դարձնում բուրաստան ու այգեստան:

Բարձունքից երբ նայում ես Հայաստան աշխարհին, ամենուրեք ծալք-ծալք լեռներ են՝ խրոխտ գագաթներով, հազվադեպ կապույտ լճեր, ուրվագծվող լեռնային գետեր, անտառահատվածներ, ընդերքում՝ անմահական ջրեր, երկաթ, ոսկի, պղինձ, մոլիբդեն..

Եւայում ես այս հինգավուրց մի բուռ օրհնված հողին ու լարմանում, որ իր մեջ այդքան հրաշքներ ունի պահած:

Բայց մեր ճանապարհին բացվող համայնապատկերի գեղեցկությունը վայելելու, պատմաճարտարապետական անկրկի հուշարձաններին ծանոթանալու նպատակով նախընտրենք պտորուսը:

Հայագգի ծովակալ Իսակովի անունը կրող պողոտայի վրա գտնվում Երևանի կենտրոնական ավտոբուսային կայարանը, լստեղից ամեն օր ուղևորներով լեցուն ավտոբուսները ուղղույուն են վերցնում դեպի Ջերմուկ:

Երևան—Ջերմուկ երթուղին մի թանգարանի է նման: Այս անապարհին դուք կհանդիպեք հայկական հին մայրաքաղաքի փլատակների, վանքերի ու եկեղեցիների, տաճարների, ուզում նրբագեղ խաչքարերի, անդնդախոր կիրճերի, երկնքի սպույտը մխրճվող լեռների, սարերի լանջերին ծվարած բնավայրերի: Սակայն այս ամենի թագն ու պսակը Արարատ լեռիական գեղանի լեռն է, որը իր ձյունափառ գագաթներով տնում է ձեր աջում, ճանապարհի մեծ մասը հարազատի ս ուղեկցում ձեզ և միայն Ջերմուկ հասնելուց առաջ, մի քակիլումետրի վրա, անհետանում տեսադաշտից: Բայց դուք դեմ սկսում եք կարոտել, ուզում եք նորից վայելել այդ վեհիստ լեռան հմայքը:

Մեծ Արարատի գագաթի բարձրությունը 5165, իսկ փոքր՝ 3925 մետր է, զբաղեցրած տարածքը՝ 1200 կմ², գագաթների միջև ընկած հեռավորությունը՝ 12 կմ:

Ավտոմեքենան կտրում-անցնում է Երևանի մի շարք թատևասեր և դուրս գալիս Արտաշատյան խճուղի: Մայրուղու ս կողմում, 21-րդ կիլոմետրում, Մասիսի շրջանն է, համաշխարհային շրջկենտրոնով, երիտասարդ, բարեշեն մի ավան, իր մշակութային ու հասարակական կենտրոններով:

Ուղևորի հայացքի առաջ փռվում է Արարատյան չքնաղ փոթի ընդարձակ տարածքը՝ այգեստաններն ու մրգաստանները, խաղողի անվերջանալի այգիները:

Աշխարհում խաղողի հնագույն ծննդավայրերից մեկը Հատանն է, քարերի ու լեռների երկիր Հայաստանը:

Մեր ճանապարհի 31-րդ կիլոմետրում Արտաշատ քաղաքն անուանումն շրջանի վարչական կենտրոնը, իր բարեկարգ սերքառատ գյուղերով: Սա հանրապետության այգեգործա-

Արարատ լեռը
Гора Арапат

կան և պտղաբուծության խոշոր շրջաններից է, զարգացող գյուղատնտեսությամբ, արդյունաբերությամբ ու հարուստ մշակույթով:

Պատմական հիշարժան իրադարձություններ են տեղի ունեցել այս հողի վրա: Արտաշատը մ. թ. ա. II և մ. թ. V դարերում եղել է Հայաստանի մայրաքաղաքը: Գտնվել է Մեծ Հայքի Այրարատ նահանգի Ոստան հայոց գավառում, Երասխ և Մեծամոր գետերի միախառնման տեղում, Խորվիրապի բլուրների վրա (այժմյան Արտաշատ քաղաքից 10 կմ հարավ-արևմուտք, Արարատի շրջանի տարածքում):

Արտաշատ քաղաքը կառուցվել է Արտաշես Ա-ի օրոք մ. թ. ա. 180-ական թվականներին, երբ Հայաստանում վերելք էր ապրում քաղաքային կյանքը: Արտաշատը ունեցել է պաշտպանական հուսալի համալիր և միջնաբերդ՝ արքունական շքեղազարդ պալատով, գանձարանով և մաքսատնով: Լինելով հելլենիստական մշակույթի կենտրոն, պատմահայր Մովսես Խորենացու վկայությամբ, Արտաշես Ա-ի օրոք այստեղ եղել են

Անահիտ—Արտեմիս և Տիր—Ապոլոնի տաճարները՝ նրանց պղնձաձուլ ոսկեզօծ արձաններով: Մ. թ. ա. 53-ին, Արտավազդ Բ-ի օրոք Արտաշատում ներկայացվել է Եվրիպիդեսի «Բաքոսուհիներ» ողբերգությունը:

Արտաշատի շրջանի տարածքում է գտնվում Դվինը: Բաղաքը փոխած է եղել ընդարձակ տարածության վրա, ունեցել է 100 հազար բնակչություն: Մեր թվարկության IV—V դարերում եղել է Հայաստանի մայրաքաղաքը, կործանվել է երկրաշարժից՝ 893 թվականին:

Ավտորուսը սլանում է առաջ: Երթուղու ձախ մասում, մելճանապարհի 48-րդ կիլոմետրում, Արարատի շրջանն է, Արարատ քաղաքատիպ ավանային կենտրոնով: Շրջանը կազմավորվել է 1950-ական թվականներին: Արարատի շրջանը նույնպես հանրապետության այգեգործական ու պտղաբուծության խոշոր կենտրոններից է: Այստեղ արագ թափով զարգանում է արդյունաբերությունը՝ հիմնականում ցեմենտի արտադրությունը:

Արարատից աջ, մի քանի կիլոմետրի վրա, Փոքր Վեդու մոտակայքում հառնում է հայ ժողովրդի հնագույն և նվիրական սրբավայրերից մեկը՝ Ս. Խորվիրապի վանքը: Այն առնչվում է

Ս. Խորվիրապ վանքը (XVII դ.)
Храм св. Хорвирапа (XVII в.)

III դարի վերջին և IV դարի սկզբին Հայաստանի կրոնապատմական վերափոխության խոշոր երևույթի՝ քրիստոնեության մուտքի և արմատավորման հետ: Ս. Խորվիրապի վանքը գըտնվում է Մայր Արաքս գետի ձախակողմյան ափին, Արարատ լեռան հանդիպակաց բլրաշարքի վրա: Բնությունը ինքը կարծես Խորվիրապն ու Արարատը կողք-կողքի է ստեղծել, քանզի այդ երկուսի միասնությամբ է հայ ժողովուրդը խորհրդանշել իր հավերժությունը:

Ժամանակին Ս. Խորվիրապը հանդիսացել է քաղաքական տարապարտյալների բանտ-աքսորավայր: Այստեղ է բանտարկվել նաև Ս Գրիգոր Լուսավորիչը, որը հանդգնել էր, հակառակ Տրդատ Գ Արշակունի թագավորի կամքին ու հրամանին, չերկրպագել հայրենի հեթանոս աստվածներին: Թեև նա առաջին հայ քրիստոնյան չէր, սակայն նրա ժամանակ և առավելապես նրա շնորհիվ քրիստոնեությունը 301 թվականին պետական կրոն հռչակվեց ամբողջ Հայաստանում, և նա դարձավ առաջին Հայոց կաթողիկոսը:

Խորվիրապը վիթխարի դեր է կատարել կրթական-մշակութային գործը Հայաստանում զարգացնելու ուղղությամբ. Այստեղ գործել է առաջադիմական բարձրագույն դպրոց, ուր իրենց մասնակցությունն են բերել խոշոր գործիչներ Վարդան Արևելցին, Ներսես Մշեցին, Հովհաննես Երզնկացին, Գրիգոր Բալուեցին, Գևորգ Սկևռացին (Լաբրոնացի), Գևորգ Բջնեցին՝ իրենց քառասուն աշակերտներով: Այս դպրոցից մեզ են հասել XIII դարում ընդօրինակված մեկ տասնյակից ավելի արժեքավոր ձեռագրեր, որոնք այսօր պահպանվում են Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանում և դասվում նրա անմահ գանձերի շարքը:

Խորվիրապում այժմ կանգուն է XVII դարի Ս Աստվածածին գլխավոր եկեղեցին: Պահպանվել է նաև Գրիգոր Լուսավորչի՝ Վիրապի վրա XIII դարի կառուցված մատուռը: Այսօր էլ մեծ է այն զբոսաշրջիկների և հյուրերի թիվը, որոնք մեծ հետաքրքրությամբ ծանոթանում են ճարտարապետական այս հուշարձանին:

Շարունակում ենք ճանապարհը:

Սլացիկ բարդիների ու ծաղիկներով երիզված մայրուղով ավտոբուսը շարժվում է առաջ, հասնում Երասխ (Արաքսի նախկին անունը): Ուղիղ ճանապարհը տանում է դեպի Իլի-

Վրացական շրջան (նախկինում Նորաշեն), Նախիջևան քաղաք: Երկու մեր ավտոբուսը Երասխից շրջվում է ձախ և ուղղություն վերականգնում դեպի Եղեգնաձորի շրջան

Հասարակարկով ճանապարհի դժվարությունները, կեռման անկեղծան անվաճելով բարձրությունները, ավտոմեքենան հասնում է Սովետաշեն (մինչև 1948 թ. Չանախչի): Գյուղը փրկում է Արածո գետի վերին հոսանքի հովտում: 1950-ական թվականներից գտնվում է Արարատի շրջանի կազմում: Այն արտոնական Վայոց ձորի հնագույն գյուղերից է, այն տարածվել է որ իր մեջ է ներառում նաև Ջերմուկ առողջարանային կայանը: Այսօր գյուղը հայտնի է որպես հայ մեծատաղանդ լուսնատեղծ Պարույր Սևակի ծննդավայր:

ՊԱՐՈՒՅՐ ՍԵՎԱԿ (1924—1971 թթ): Ավարտելով Երևանի փոստային համալսարանը և ՀԽՍՀ ԳԱ գրականության ինստիտուտի ստախրանտուրան, աշխատեց «Ավանգարդ» թերթի խմբագրությունում, Արտասահմանյան երկրների հետ բարեկամության մշակութային կապի հայկական ընկերությունում, «Գրական թերթում» 1951 թվականին ուսանել է Մոսկվայի Մ. Գորկու անվան գրականության ինստիտուտում, ավարտելուց հետո գրասխոսել նույն բուհում 1963-ից Պ. Սևակը ՀԽՍՀ ԳԱ գրականության ինստիտուտում ավագ գիտաշխատող էր, 1966—1971 թթ աշխատել է Հայաստանի գրողների միության վարչության քարտուղար

Հայ հին ու ժամանակակից գրականության, գրաքննադատության, լեզվաշինության հարցերը հմուտ գրականագետ ու հրատարակախոս Պ. Սևակի ուշադրության կենտրոնում էին: «Մարտի Նովա» մենագրությամբ նա միանգամից արժանացավ լուսնախրական գիտությունների դոկտորի աստիճանի

Պարույր Սևակի բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն «Ամահները հրամայում են» (1949 թ.), հավաստեց հեղինակի ինքնատիպությունը, ընդգրկումների լայնությունը, ստեղծած թարմությունը, լեզվական հարստությունը: Այդ գիրքը վերաբերում էր խորհրդահայ պոեզիա է մուտք գործել տաղանդատու մի բանաստեղծ. Հետագայում՝ «Սիրո ճանապարհը», «Նուրբ թևեր հետ» և մյուս ժողովածուները ավելի տարածեցին արվեստի համրավը

Պ Սևակը նորարար բանաստեղծ էր:

Պոետի քաղաքացիական ազնիվ կիրքը, հասարակական

հույժ կարևոր ու այրող խնդիրների հետ ունեցած սերտ առըն-
չությունը, ստեղծագործական տքնանքն ու չթուլացող որո-
նումները նրա տաղանդի բնորոշ առանձնահատկություններն
էին, որոնք իրենց ողջ ուժով դրսևորվեցին հայ պոեզիայի
կոթողային ստեղծագործություններից մեկի՝ «Անլուելի զան-
գակատուն» հայրենաշունչ պոեմի մեջ (նվիրված է անմահ
Կոմիտասին)

Բանաստեղծական հուժկու պոռթկումով, պատմափիլիսո-
փայական խոր իմացությամբ, ուրույն միջոցներով ստեղծված
բարձրարվեստ այդ գործը, որը ժամանակին արժանացավ
ՀԽՄՄ սլետական մրցանակի, հայ ժողովրդի կենսունակությանն
ու վերածննդին ծոցված մի ոգեշունչ հիմն է

Հայ ազգային պոեզիայի փայլուն ստեղծագործություններից
են նաև Պ Սևակի «Մարդը ափի մեջ» և «Եղիցի լուս» խոհա-
փիլիսոփայական ժողովածուները

Ամենագոր բնությունը շոալորեն ու զարմանահրաշ կարո-
ղություններով, բարեմասնություններով էր օժտել Պ Սևակին.

Վիթխարի է, խոր ու բեղուն այն ակոսը, որը մեծ բանաս-
տեղծ-գիտնականը թողեց հայ մշակույթի հոգևոր գանձարա-
նում

Սիրված բանաստեղծի գրքերը թարգմանվել են աշխարհի
տասնյակ լեզուներով:

Կարճ տևեց Պ Սևակի գեղեցիկ կյանքը Ապրեց ընդամե-
նը 47 տարի, զոհվեց ավտոպարից, մեր ճանապարհի այն
հատվածում, ուր կախվեցված է հուշաքար, ի հավերժացումն
հայ բանաստեղծի, հիմնադրվել է Պարույր Սևակ գյուղը:

Սովետաշեն գյուղի սկզբնամասի ասֆալտապատ ճանա-
պարհը տանում է դեպի Սևակի հայրենական տուն, դեպի Սևա-
կի գերեզմանը՝ ամփոփված նրա սիրած խնձորենու այգում,
իսկ կողքին բանաստեղծի տուն-թանգարանն է, շատ-շատերի
համար սրբավայր և ուխտատեղի

Ավտոբուսը հոնդյունով հաղթահարում է բարձունքները և
դուրս գալիս Ելփին գյուղի մոտ Հրաշալի մի դիտակետ: Մեր
առջև բացվում է Վայոց ձորի վիթխարի տեսարանը, անընդ-
գրկելի մի տարածք՝ իր լեռներով ու հովիտներով:

Շարունակելով մեր ճանապարհը դեպի Ջերմուկ, հասնում
ենք Արենի գյուղը Մեր դիմաց, բարձունքի վրա, Արենիի
Ս. Աստվածածին եկեղեցին է, կառուցված 1321 թ. (ճարտա-

ուսպետ, քանդակագործ և մեծատաղանդ մանրանկարիչ Մովսիկ)

Ահա և ավտորուսի աջ կողմում հայտնվում է Արփան՝ Վալդի ձորի ամենամեծ գետը:

Գետի հոսանքին հակառակ, ժայռոտ կիրճով գնում ենք սուս Ապառաժների իսկական թագավորություն է այստեղ, յուրաքանչյուր քար, լեռ, բլուր կախարդական մի պատկերի է նմանվում և թվում է, թե ուր որ է նրանք կենդանություն կրստանան ու իրենց հզոր ցատկով կկործանեն ամեն ինչ:

Արենի գյուղից մի քանի կիլոմետրի վրա աջ կողմի ձուլակիջյան ճանապարհը տանում է դեպի Նորավանք, ճարտարապետական հրաշալի մի համակառույց, որի համբավը վաղուց դուրս է եկել Հայաստանի սահմաններից: Ձորից վերև, վառ պարիս տվող հսկա լեռան լանջին այսօր էլ դեռ կանգուն է յրավանք դամբարան-եկեղեցին, որը 1339 թ. կառուցել են ռուսադանդ ճարտարապետներ Մովսիկն ու Սիրանեսը:

Անցնում ենք ճարտարապետական հիմնավորց կոթողներով բուստ Ալայազի գեղատեսիլ ձորը, դուրս գալիս Եղեգնաձոր շրջկենտրոն Այստեղից ոչ հեռու Կաձոր գյուղն է, իր հրուկավոր Թանահաթի վանքով: 1280 թվականին այստեղ գործել էր արձրագույն դպրոց՝ Գլաձորի համալսարանը: Հայ ժողովրդի դպրության պատմության մեջ Վայոց ձոր պատմական խոտում գործող այս համալսարանը նախորդ դարերի և իր մասնակի հայոց բարձրագույն դպրոցներից ամենանշանակալի էր Ուսումնական այս կենտրոնը իր ժամանակին եվրոպական մակարդակի համալսարան էր: Այստեղ ուսուցանվում էին լեզու և գրականություն, մաթեմատիկա, փիլիսոփայություն, լուսժշտություն, գրչության արվեստ, մանրանկարչություն, կոտորական արվեստ, բժշկություն, աստղագիտություն:

Գլաձորի համալսարանը (ուսուցչապետ՝ Եսայի Նչեցի) հայ ժողովրդի գիտական մտքի գագաթը լինելով, միաժամանակ յուրատեսակ քաղաքական կենտրոն էր, որը պայքարում էր ստանուն մայրենի լեզվի և մշակույթի պահպանման: Այն հիշվում էր որպես «Երկրորդ Աթենք պանծալի», «Մայրաքաղաք Կոտայքի», «Գերհոջակ համալսարան» և այլն:

Սակայն ինչպես միջնադարի և ավելի վաղ շրջանի հայ մի յուր դպրոցներ, Գլաձորի համալսարանը նույնպես երկար չկարողացավ կայուն գոյություն պահպանել: Դեռևս 1860-ական թվականներին այն ավերվեց թշնամի-

ների վայրագ ասպատակությունների հետևանքով և փակվեց: Այնուհետև ստեղծվեց Տաթևի համալսարանը, որի համբավը մեծացավ հատկապես Գլաձորի համալսարանի սան Որոտնեցու աշակերտ Գրիգոր Տաթևացու օրոք:

1980 թվականին Խորհրդային Միությունը և աշխարհի առաջադեմ մարդկությունը մեծ շուքով նշեցին Գլաձորի համալսարանի հիմնադրման 700 տարին:

Եղեգնաձորը հիմնականում այգեգործական, պտղաբուծական, անասնապահական շրջան է, ուր արագ թափով զարգանում է նաև արդյունաբերությունը:

Անցնում ենք առաջ, հետևում թողնում Եղեգնաձորի շրջանի գյուղերից մեկը՝ Մալիշկան և մտնում Վայքի շրջկենտրոն, որի վարչական տարածքում գտնվում է Ջերմուկը:

Վայք ավանը փոխած է Վայոցասարի և Թեքասարի ստորոտին, Արփա գետի վերին հոսանքի ավազանում Ավանում կառուցվել են բազմաթիվ բնակելի, վարչական, մշակութային, հասարակական, արդյունաբերական, մանկական, առողջապահական շենքեր ու շինություններ: Բնակչությունը զբաղվում է անասնապահությամբ, կաթնամթերքների, բանջարաբուստանային կուլտուրաների մշակությամբ և այլն: Այստեղ բուռն կերպով զարգանում են մեքենաշինությունը, շինանյութերի, հանքային ջրերի, թեթև և սննդի արդյունաբերությունը: Օրեցօր աճում է աշխատավորության կենսամակարդակը, կատարվում են սոցիալ-տնտեսական մեծ վերափոխումներ:

Արփայի ափով է սլանում մեր ավտոբուսը: Յուրաքանչյուր կեռամանից նորանոր տեսարաններ են բացվում: Կուտակ-կուտակ լեռնազանգվածներ ու անդնդախոր ձորեր: Լեռնային արագահոս գետը գեղատեսիլ բնապատկերներ է ստեղծում:

Ուղիդ՝ մայրուղին տանում է դեպի Սիսիան ու Գորիս, բայց մենք ձախով ուղղություն ենք վերցնում Ջերմուկ.

Ի դեպ, Ջերմուկ մտնելու համար երկու ճանապարհ կա, մեկը ձորով՝ գետի գեղատեսիլ ափով, «Ջերմուկ» հյուրանոցի մոտով, իսկ մյուսը, գրեթե լեռների գագաթներով, քաղաք է մտնում ձախափով: Մեր առջև իր ողջ հմայքով հառնում է Ջերմուկ քաղաք-առողջարանն իր աջ ու ձախ ափերով:

Ահա մենք գեղանի Ջերմուկում ենք, Միութենական նշանակության առողջարանում իսկ այժմ ծանոթանանք նրա աշխարհագրական դիրքին և բնակլիմայական պայմաններին:

Ջերմուկ առողջարանային քաղաքը գտնվում է Հայկական ԽՍՀ-ի հարավ-արևելյան մասում, Արփա գետի վերին հոսանքում, Վայքի շրջկենտրոնից 34 կմ հյուսիս-արևելք, Երևանից 173, իսկ Երևան—Բաքու երկաթուղու Երասխ կայարանից 108 կմ հեռավորության վրա

Բարձրությունը ծովի մակերևույթից 2000—2080 մ է:

Սարահարթը, որի վրա տեղավորված է առողջարան-քաղաքը, երեք կողմից շրջապատված է Վարդենիսի և Սյունյաց ալպիական փարթամ բուսականությամբ ու անտառապատ լեռներով, որոնց բարձրությունը հասնում է 2500—3000 մ: Բաղաքի միջով հոսում է հանրապետության ջրառատ գետերից մեկը՝ Արփան, որը քաղաքը բաժանում է երկու մասի: Արփա գետը սկիզբ է առնում լեռնային աղբյուրներից, խորունկ

կիրճով կիսում է գրեթե ամբողջ Վայոց լեռնապարը, իր մեջ առնելով բազմաթիվ գետակների ջրերը և Նախիջևանի ՌԽՍՀ տարածքում միանում է Մայր Արաքսին

Արփա գետը հայտնի է իր համեղ ձկնատեսակներով, ստորին հոսանքներում՝ կողակը, իսկ վերին հոսանքներում, սառնորակ աղբյուրների ակունքներից մոտիկ՝ կարմրախայտը, որը ցան հաճախ իշխանաձուկ են անվանում

Արփա գետի մեջ է թափվում աղբյուրներից գոյացած Ջերմուկ գետակը, որն իր գետաբերանի մոտ առաջացրել է ավելի քան 84 մետր բարձրություն ունեցող, անկրկնելի հրացուքով մի ջրվեժ, հազվագյուտ հետաքրքիր մի տեսարան, որն ավելի հմայիչ ու հեքիաթային է դարձնում քաղաքի համայնապատկերը

Ջերմուկի օդը բացարձակ մաքուր է, գերժ փոշուց, հազեցած ծաղիկների անուշ բուրմունքով Քաղաքի կլիման տիպիկ լեռնային է։ Ամառն այստեղ զով է, մեղմ եղանակով ձմեռը երկարատև, ձյունատառ, բայց պարզկա և ոչ սաստիկ ցուրտ, առանց քամիների օրերով Ամենացուրտ ամսվա օդի միջին ջերմաստիճանը — 8,1 աստիճան է, ամենատաք ամսում սեպտեմբերի սյունը ցույց է տալիս 14—16 աստիճան, բացարձակ առավելագույնը՝ 32, իսկ բացարձակ նվազագույնը — 35 աստիճան։ Մթնոլորտային տեղումների քանակը տարվա ընթացքում կազմում է 800 մմ, մթնոլորտային ճնշումը հասնում է 600 մմ-ի, իսկ արևափայլի տարեկան տևողությունը՝ 2300—2400 ժամի։

Ջերմուկը ջրառատ վայր է Արփայի և նրա աջակողմյան Ջերմուկ վտակից բացի, քաղաքի տարածքում բխում են սառնորակ ու տաք աղբյուրներ, որոնք օգտագործվում են խմելու համար։ Սակայն Ջերմուկը հատկապես հայտնի է իր բուժիչ, թվով շուրջ 40 տաք, հարուստ բաղադրությամբ աղբյուրներով, որոնց ջերմությունը հասնում է 56—64 աստիճանի և բուժում է ամենազանազան հիվանդություններ

Արևոտ օրերի գերակշռությունը, անմահական բուժիչ ջրերը, կլիմայի մեղմությունը, ուլտրամանուշակագույն ճառագայթների հարստությունը, անտառապատ ու ծաղկառատ լինելը, օդի մաքրությունը, չափավոր խոնավությունը նպաստում են Ջերմուկը առաջնակարգ առողջարանային, ակտիվ հանգստի ու ամառանոցային ճանաչված քաղաք համարելու

Ջերմուկը գտնվում է պատմական Վայոց ձորում, այսպես Վայքի շրջանի վարչական տարածքում Վայոց ձորը կոչվել է նաև Եղեգնաձոր կամ Եղեգյաց ձոր Սյունիքի նշանավոր գավառներից մեկի՝ Վայոց ձորի վարչատերիտորիալ սահմանները քիչ են փոփոխվել, այն ընդգրկել է այսօրվա Եղեգնաձորի և Վայքի շրջանները

Ըստ Ղևոնդ Ալիշանի Վայոց ձոր անունը առնչվում է 40 օր տևող երկրաշարժի հետ Ահա թե ինչ է գրել մեծանուն գրողն ու ազգագրագետը.

«Երկիրն ահեղ դողոցով անդունդներից բարձրանում էր վեր և այնտեղ, իբր ծովի ալիք փշրվում էր: Լեռները տապալվում էին, պատերը հիմքից քանդվում, տուն ու գեղեցիկ ապարանքները բնակիչների համար գերեզման էին դառնում: Աղբյուրները կտրվում էին: Գետերը կորչում, գետինն ամեն տեղ դողում էր: Մարդկանց ձայնը լսվում էր անդունդներում և օդում: «Վայձոր» կենդանի կորան 10 հազար մարդ, այդ պատճառով էլ կոչվեցավ «Վայոց ձոր»:

Սակայն Վայոց ձորի անվան առաջացումը, ինչպես հաստատում են գիտնականները, ունի էթնիկական ծագում: Այս-

տեղ հնում բնակվել են «Բիա» ցեղախմբին պատկանող մարդիկ: Դարերի ընթացքում «Բիա» անվանումը հնչյունափոխվելով դարձել է վայր, ապա միանալով հայերեն ձոր բառի հետ և ընդունելով գրաբարյան «ոց» վերջավորությունը՝ ստացել է Վայոց ձոր բաղադրյալ հատուկ անունը:

Խորախոր անդունդների, ահասարսուռ կիրճերի, մերկապար լեռնաօղակների երկիր է Վայոց ձորը: Այստեղ ամեն քայլափոխում հանդիպում ենք բազմադարյան քաղաքների ավերակների, կիսավեր ու կանգուն վանքերի, իսկ քարանձավներում կարելի է տեսնել նախնադարյան մարդու հետքեր և օջախների քարացած մոխիր:

Վայոց ձորը բնակավայր է եղել քարեդարյան ժամանակներից, ուր կյանքը հարատևել է առանց ընդհատումների: Պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել են նախամարդու իրեր՝ մուրճ, սղոց, դանակ, բրոնզե դարին վերաբերող իրերից՝ դաշույններ, ճարմանդներ, ապարանջաններ, մատանիներ և այլն:

Վայոց ձորի ժայռերին հայտնաբերվել են բազում փորագրություններ, որոնք պատկերում են որսորդական տեսարաններ, զանազան կենդանիներ և այլն: Ժայռապատկերներում հաճախ են հանդիպում այծերը, որոնք «այծագրեր» անունն են ստացել:

Հայ մատենագրության մեջ Վայոց ձորը առաջին անգամ հիշատակվում է պատմահայր Մովսես Խորենացու մոտ (մ թ. V դ.) Վարդանանց ազատագրական շարժման առնչությամբ, որի ղեկավար գործիչներից է եղել Հովսեփ Վայոցձորյի կաթողիկոսը: Վերջինս Մեսրոպ Մաշտոցի ավագ աշակերտներից էր, որը հայկական գրերի գյուտից հետո առաջին դպրոցները բացեց Վայոց ձորում:

Ըստ պատմագրի Մ Մաշտոցը եղել է Սյունիքում և Վայոց ձորում, ուր լուսավորչական մեծ գործեր է կատարել:

Վայոց ձորը Սյունիք նահանգի ամենամեծ ու բազմամարդ գավառներից էր, որը միառժամանակ եղել է նաև նրա վարչական կենտրոնը:

Վայոց ձորը հարավից սահմանակցել է Սյունիքի Ճահուկ, Լախճվան և Այրարատի Շարուր, արևմուտքից՝ Այրարատի Լրաժ, Ուրծաձոր, հյուսիսից՝ Սյունիքի Գեղարքունիք և Սողք, արևելքից՝ Արցախի Վայկունք և Սյունիքի Ծղուկք գավառներին:

Նշանավոր լեոնագագաթներից են Գեղասարը, Սուլեմասարը, Վարդենիսը, Սանդղաքարը, Գորգասարը, Հարսնասարը և այլն: Լճերից հայտնի են Սևակը, Ջուխտակը, Ճմալիճը, Հրեշտակալիճը: Այստեղ զարգացած է եղել այգեգործությունը, անասնապահությունը, մեղվաբուծությունը. Ընդերքը հարուստ է արծաթով, կապարով, ցինկով, զանազան շինանյութերով և այլ օգտակար հանածոներով Վայոց ձորով են անցել Դվին—Պարտավ և Դվին—Շաղատ ճանապարհները Դեռևս Սարգուր Բ-ի օրոք (մ. թ. ա. 764—735 թթ.) Վայոց ձորը ներառվել է Ուրարտուի գերիշխանության ոլորտը: Մ. թ. ա. XI դարում մտել է Երվանդունիների, մ. թ. 189-ին՝ Մեծ Հայքի Արտաշեսյան թագավորության մեջ Վայոց ձորը մ. թ. առաջին դարում եղել է Սյունիքի, V դարում՝ Հայկական մարզպանության կազմում, 990—991 թթ անցել է Անիի թագավորությանը, XII—XIII դդ. Ջաքարյանների իշխանությանը և այսպես մինչև 1920 թ.:

Մինչև Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումը Վայոց ձորը բազում տերեր է ունեցել՝ ենթարկվել է Թավրիզին, Նախիջևանի խանությանը, 1828 թ. Թուրքմենչայի պայմանագրով միացվել է Ռուսական կայսրությանը, ենթարկվել Թիֆլիսին, եղել է Երևանի նահանգի կազմի մեջ և այլն:

Չնայած այս հանգամանքին Վայոց ձորի ստեղծագործ ժողովուրդը միշտ էլ շեն է պահել իր երկրամասը, զարգացրել իր հոգևոր ու մշակութային կյանքը:

Վայոց ձորում են գտնվում պատմաճարտարապետական հույակերտ հուշարձաններ Նորավանքը, Գնդեվանքը, Շատիվանքը, Սելիմի քարավանատունը, Կապույտ բերդը (Սմբատաբերդ), Ցախածքարը, Հրաշկաբերդը և շատ ուրիշ կոթողներ, որոնց թիվն անցնում է հազարից: Սրանք իրենց կառուցողական բարձր արվեստով զարմանք ու հիացմունք են պատճառում դիտողին, ուսումնասիրողի առջև բացում իրենց բազմաձև շերտերում խնամքով պահպանված գաղտնիքները և նոր լույս սփռում անցած-գնացած դարերի հետաքրքիր պատմության վրա:

Ջերմուկը որպես բնակատեղի և հանգստավայր, նույնքան հին է, որքան Վայոց ձորի լեոնաշխարհը: Չնայած միջնադարյան հայ մատենագրության մեջ XIII դարի պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանի կողմից Ջերմուկը հարկատու գյուղերի ցանկում մի

ունգամ է միայն հիշատակվում, սակայն այդ արձանագրու թյունը հավաստում է Ջերմուկը գավառի մյուս գյուղերի համեմատությամբ հին ու մեծ լինելու փաստը.

Ջերմուկի տարածքում այսօր էլ պահպանվել են ամրոցի պարսպի փլատակները՝ անտաշ որձաքարերով ու առանց շաղախի, որը հատուկ է Սյունյաց աշխարհի ամրոցների հնագույն կառուցածներից, ոճերին ու եղանակներին: Ջերմուկի ամրոցը կառուցվել է Արտաշեսյան ժամանակաշրջանում, մ. թ. ա. 189 թ., իսկ գյուղը անհամեմատ ավելի վաղ շրջանում է հիմնադրվել.

Ջերմուկի ջրերը զանազան հիվանդություններ բուժելու հուսալի միջոց են եղել անհիշելի ժամանակներից. Ըստ պատմական աղբյուրների Ջերմուկը Սյունյաց գահերեց իշխանների ամառանոցն է եղել Այդ է վկայում Սյունյաց Սոփի իշխանուհու կողմից Ջերմուկի մոտ 936 թ ճարտարապետական հուշակերտ համալիրի՝ Գնդեվանքի կառուցումը: Այդ առթիվ իշխանուհին պատկերավոր է արտահայտել իր միտքը.

«Անակն մատանի էր Վայոց ձորը, ես շինեցի սա և իբրև ակն դրեցի վրա»:

Պատմական Ջերմուկը կառուցվել է Արշակունյաց տիրապետության օրոք (մ. թ. I դ.), այն եղել է Սյունյաց թագավորների և Օրբելյան իշխանատան ամառանոց-բուժավայրը:

Վկայություններ կան այն մասին, որ կտրելով լեռնային դժվարանց կածանները, կիրճերն ու ձորերը, մարդիկ այստեղ էին գալիս ձիերով ու ջորիներով և գետափնյա փոսորակներում, հանքային տաք ջրերում խմբերով լոգանք ընդունում:

Որ հնում Ջերմուկի հանքային ջրերը օգտագործվել են բուժիչ նպատակներով, այդ մասին են վկայում քարաշեն լոգանքատեղիները: Այսօր էլ դրանցից մեկը պահպանվում է որպես պատմական հուշարձան և կոչվում է Պրիստավի լողավազան.

Դարեր շարունակ Ջերմուկի անմահական բուժիչ ջրերը հոսել են աննպատակ ու անօգուտ: Հայոց երկրի վրա ասպատակությունները քայքայել են երկիրը, սրի քաշել մարդկանց, հրդեհել շենքերն ու այգիները, թալանել ունեցվածքը: Այս պայմաններում բնականաբար երկրի ծաղկման, կառուցապատման մասին խոսք լինել չէր կարող.

17-րդ դարում Վայոց ձորը նվաճվեց Շահ Աբբասը կողմից և 1604 թ. օգոստոսին Շահի հրամանով տեղահանվեց ողջ

բնակչությունը Սրի և մտրակների հարվածների տակ բազմահազար հայ բնակչությունը քշվեց Պարսկաստան. Դեպքերի ականատես պատմիչ Առաքել Դավրիժեցին վկայում է.

«Շահ Աբբասը լուր է ստանում, որ Վայոց ձորում տեսել են կանգուն մնացած մի խրճիթ և մի կատու»:

Գազազած Շահը հրամայում է վառել խրճիթը և սպանել կատվին:

Պարսկական բանակի և հայ գաղթականների քարավանները թալանելու նպատակով թուրք հրոսակախմբերը վայրագաբար հետապնդում էին նրանց Այս տեղահանությունից հետո է, որ Վայոց ձորի ամայացած բնակավայրերում հաստատվեցին մահմեդական ցեղեր

Հայաստանի այս հատվածի պատմական ուշագրավ իրադարձությունները լավ է ներկայացրել անվանի արձակագիր Վլադիմիր Հարությունյանը Վայոց ձորի պատմությանը նվիրված վեպերում

Վայոց ձորում ծանր, մղձավանջային վիճակը շարունակվում էր մինչև Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանին միավորվելու պահը (1828 թ.) 1830 թ. Հայաստան է ժամանում ոռու ինժեներ-երկրաբան Գ Վոսկոբոյնիկովը, որը սկսում է Ջերմուկի ընդերքի երկրաբանական և ջրերի բաղադրության և հատկությունների ուսումնասիրությունը. Նա իր հետազոտությունները Ջերմուկի մասին (1831 թ.) տպագրում է «Լեռնային հանդես» ամսագրում, իսկ ավելի ուշ՝ (1855 թ.), «Կովկասյան օրացույց» ամսագրում

Գ Վոսկոբոյնիկովի աշխատությունները առաջին գիտական խոսքն էին Ջերմուկի մասին, սակայն դրանից գրեթե ոչինչ չփոխվեց Ջերմուկում շարունակում էին բուժվել ու հանգստանալ միայն պաշտոնյաներն ու հարուստները, որոնք այս հրաշալի բնաշխարհում ունեին իրենց սեփական ամառանոցներն ու լողավազանները:

Ջերմուկի հանքային բուժիչ ջրերը աշխատավորության սեփականությունը դարձան միայն Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո.

1925—1935 թվականները վճռորոշ եղան առողջարանը մանրակրկիտ ուսումնասիրելու, նրա գործունեությունը պետական հիմքերի վրա դնելու ի նաստով Այստեղ եկան խոշոր մասնագետներից կազմված տարբեր հանձնաժողովներ, որոնց

կազմում էին պրոֆեսորներ՝ Լ Լուկանցիսյանը, Գ Մեդնիկյանը և Մելիք-Ադամյանը, առողջապահության այն ժամանակվա ժողովում Գ Ղևոնդյանը, ինժեներ Ա Ալվազյանը, Ա. Ղամբարյանը և ուրիշներ

Ջերմուկ առողջարանի զարգացման պատմության մեջ կանոնադրիչ է խաղացել նշանավոր կուրորտաբան-պրոֆեսորներ Լ Ալեքսանդրովի, Ս Նալբանդովի, Վ Դիկի, Ա Մելիք-Ադամյանի, Ա Հակոբյանի և այլոց 1934 թվականի հանձնախմբի ժամանակում որոնք հաստատեցին Ջերմուկի հանքային ջրերի բուժական անժխտելի կարևորությունը և տեղում առողջարան կառուցելու անհրաժեշտությունը

Հայկական ԽՍՀ սոցիալական ապահովության ժողովրդական կոմիսարիատը 1936 թ Ջերմուկում սկսեց կառուցել առողջարանային առաջին, իսկ 1938 թ Արփայի ձորում լուսանքների 12 տեղանոց շենքը 1940 թ շահագործման հանձնվեց առաջին առողջարանը և փաստորեն սկսվեց Ջերմուկ առողջարանի ակտիվ գործունեությունը

Հետագա տարիներին Ջերմուկ առողջարանի զարգացման, կրա հեռանկարներին առնչվող հարցերով զբաղվեցին Հայաստանի, ինչպես նաև միութենական կառավարությունները. 1945 թ ԽՍՀՄ կառավարական հանձնաժողովը նկատի ունենալով հանքային ջրերի բուժական բացառիկ արդյունավետությունը, խնդիր դրեց Ջերմուկը դարձնել միութենական նշանակության առողջարան Անցան տասնամյակներ, Ջերմուկը հանձնաչելիորեն փոխեց իր դեմքը. կառուցվեցին առողջարաններ, պոլիկլինիկաներ, հիվանդանոց, հանքային ջրերի ըմպելիատար, հանքային ջրերի գործարան, լուսավորության, կանկարական, կենցաղային սպասարկման հիմնարկներ և այլն:

Ջերմուկը 1967 թվականի մարտի 24-ին դասվեց հանրապետական ենթակայության քաղաքների շարքին, իսկ ԽՍՀՄ Այլընտրանքների խորհրդի 1970 թ. օգոստոսի 28-ի որոշմամբ ստացավ համամիութենական նշանակության առողջարանի կարգավիճակ

Այդ որոշումներից հետո աննախընթաց զարգացում է ապրել Ջերմուկ քաղաք-առողջարանը Այսօր շատ են ընդարձակվել նրա տարածքի սահմանները, այն դարձել է հանրաճանաչ առողջարան-քաղաք Մարդիկ գալիս են ամենազանազան քաղաքներից ու բնակավայրերից բուժվելու և հանգստանալու

ՄԵԿ ՊՏՈՒՅՏ ՋԵՐՄՈՒԿՈՒՄ

Իսկ այժմ հրավիրում ենք զբոսնել Ջերմուկի փողոցներով, շնչել շրջապատի ալպիական ծաղիկների անուշ բուրմունքը, լինել մշակույթի օջախներում, վայելել լեռնային քաղաքի քաղցրահամ ջուրը, լսել թռչունների հոգեթով համերգն ու մոտիկից ծանոթանալ այս շենջող քաղաքի կյանքին:

«ՅԱԿ—40» օդային լայները Ջերմուկի երկնքում է: Օդանավի լուսամուտից, ինչպես ասիիդ մեջ, երևում է քաղաք-առողջարանը իր աջ ու ձախ ասիերով, անտառներով ու լճերով, անդրնդայտոր կիրճերի, լեռների պոնկին ու լանջերին կառուցված շինություններով:

Ջերմուկը Հայկական ԽՍՀ-ի ամենախոշոր առողջարանն է: Քաղաք-առողջարանի ընդհանուր տարածքը կազմում է 2100 հեկտար, որից 400-ը առողջարանային գոտին է, 1600-ը՝ անտառածածկ տարածք, իսկ աջ ու ձախ ասիերի բնակելի զանգ-

վածները փոփոխված են մոտ 100 հեկտար տարածության վրա։ Այժմ քան երբեք շարունակում է տարածվել քաղաք-առողջարանը՝ ընդարձակելով իր սահմանները Ազգաբնակչության թիվը 1990 թ հունվարի 1-ի տվյալներով կազմում է 10500 մարդ։

Ինքնաթիռը փափուկ վայրէջք է կատարում «Ջերմուկ» օդանավակայանի թռիչքային դաշտում, որը քաղաքի գլխավոր դարպասն է Ծովից ավելի քան երկու հազար մետր բարձրության վրա ենք Օդանավակայանի շրջակայքում հուրհրում են սիգամարգերը, պես-պես ծաղիկները Ջերմուկյան թափանցիկ օդի հայելու մեջ պարզորոշ երևում է թրթուռն ու ցողապատ կանաչի կրկնապատկերը Ամեն ինչ այստեղ պարզ է ու մաքուր, ինչպես կոունկի աչքը։

Ջերմուկի օդանավակայանը գտնվում է Չախափի հարթ տարածության վրա։ Առաջին օդանավը այստեղ վայրէջք է կատարել 1953 թվականի օգոստոսին Այդ ժամանակ ԱՆ—2 մակնիշի ինքնաթիռը 10—12 ուղևորների Երևանից Ջերմուկ հասցրեց 40—45 րոպեի ընթացքում։ Դրվեց Երևան—Ջերմուկ, Ջերմուկ—Երևան օդային մշտական հաղորդակցության հիմքը 1976 թվականից Ջերմուկ են թռչում ՅԱԿ—40 ինքնաթիռները, որոնք ուղևորներին տեղ են հասցնում 20—25 րոպեում։

Չախափը փաստորեն քաղաք-առողջարանի բնակելի խոշոր զանգվածն է, ուր վեր են խոյացել տասնյակ բնակելի շենքեր, դպրոցներ, մսուր-սանկապարտեզներ, առևտրական և հասարակական սննդի օբյեկտներ։

Հայկական ԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի 1988 թվականի «Ջերմուկ առողջարանի հետագա զարգացման միջոցառումների մասին» ընդունած որոշմամբ նախատեսվում է ընդարձակել Չախափը, այստեղ տեղափոխել Արփայի Աջափի բնակիչներին, իսկ ազատված բնակարանները և մյուս տարածությունները վերակառուցել և դարձնել բուժական մասնաշենքեր։

Այդ նույն որոշմամբ Աջափից և առողջարանային գոտուց հանվելու են արդյունաբերական ձեռնարկությունները, շինարարական, տրանսպորտային և այլ կազմակերպությունները։ Այստեղ կառուցվելու են բնակելի նոր տներ, դպրոցներ, մանկապարտեզներ, պիոներական տուն, հիվանդանոց, հյուրանոց, կի նոթատրոն և այլ սոցիալ-մշակութային օբյեկտներ։

Չախափի հարևանությամբ Կեչուտ գյուղն է, Վայոց օրի հնագույն բնակավայրերից մեկը, որը միացված է Ջերմուկ քա-

ղաքին և գտնվում է նրա վարչական կազմում՝ Կեչուտը կաթ-
նաանասնապահական սովխոզ է, շրջանի առաջավոր տնտե-
սություններից մեկը, որն ունի միջնակարգ դպրոց, մշակույթի
տուն, մանկապարտեզ, առևտրի և կենցաղի տներ Գյուղի կենտ-
րոնում կանգնեցված է մեծ Հայրենականում զոհված համա-
գյուղացիների հիշատակը հավերժացնող հուշարձանը՝

Ձախափում կան նաև այլ օբյեկտներ, որոնցից է «Սյունիք»
Ռեստորանը՝ Նրա գեղեցիկ, կլոր, ընդարձակ դահլիճը միշտ
ողողված է լույսով ու մաքրությամբ: Այստեղ մարդիկ ճաշա-
կում են ազգային համեղ խորտիկներ, լսում երաժշտություն:
Ռեստորանը տեղացիների և հյուրերի ժամանցի, հանգստի հա-
ճելի վայրերից մեկն է

«Սյունիքի» կողքին քաղաքի կապի հանգույցի եռահարկ
շենքն է, որը հիմնադրվել է 1954 թ.: Այն հագեցված է կապի
Նորագույն միջոցներով. Քաղաքը սպասարկվում է հեռախո-
սային երկու հազար համարով, որոնք ավտոմատ կապ են հաս-
տատում ինչպես շրջանի, այնպես էլ հանրապետության և
Միության տարբեր քաղաքների հետ

Կապի բաժանմունքի հարևանությամբ գործում է նաև տու-
րիզմի և ճանապարհորդությունների քաղաքային բաժանմուն-
քը, որն այսօր տեղավորված է բնակելի շենքի փոքրիկ մի
տարածքում: Առաջիկայում շենքը վերակառուցվելու և դառնա-
լու է տուրիզմի և էքսկուրսիաների խոշոր բազա՝ իր հանգրվան-
ներով և օժանդակ այլ հարմարություններով: Նախատեսվում է
հենց այստեղ, բազայի կողքի հարթ տարածության վրա, կա-
ռուցել ճոպանուղու կայարան, որի լարերը կծգվեն կիրճի և
քաղաքի վրայով, կհասնեն մինչև «Ջերմուկ» հյուրանոցի հան-
դիպակաց լեռան գագաթը և կշարունակվի ևս չորս-հինգ կի-
լոմետր. ճոպանուղու շահագործումը դրականապես կնպաստի
լեռնադահուկային սպորտի զարգացմանը, իսկ օդային վագո-
նիկներով երթևեկելիս մարդիկ կվայելեն Արփայի կիրճի և նրա
շրջակայքի գեղեցկությունն ու հմայքը:

Օդանավակայանից ուղղություն ենք վերցնում դեպի Աջափ՝
դեպի քաղաք-առողջարանի կենտրոն: Ասֆալտապատ մայրու-
ղու երկու կողմերում մշտականաչ եղևնիներ են, ծառեր ու
երփներանգ ծաղիկներ: Մենք կիրճի մոտ ենք: Մինչև կամուրջ
հասնելը, կլոր հրապարակում կարդում ենք հետևյալ գրառու-
մը. «Այստեղ կանգնեցվելու է Իսրայել Օրու հուշարձանը»:

Իսրայել Օրին ծնվել է Ջերմուկից ոչ հեռու Վայքի լեռնաշղթայի հյուսիսային լանջին փոփած Մարտիրոս գյուղում: Գյուղամիջում այսօր էլ կանգուն է 1283 թ Պոռշ իշխանների հրամանով կերտված գեղաքանդակ հուշարձան խաչքարը: Այստեղ կան գերեզմաններ և խաչքարեր VIII—XIII դդ. թվագրությամբ: Գյուղից չորս կիլոմետր հարավ-արևելք Ս Աստվածածին վիճափոր վանքն է՝ կառուցված 1286 թ. (ճարտարապետ՝ Գրիորիկ) Սակայն շատերն այս գյուղը ճանաչում են որպես հատարակական-քաղաքական ակտիվ գործիչ, մեծ դիվանագետ Իսրայել Օրու ծննդավայր:

Իսրայել Օրի (1659—1711): Հայաստանի ազատագրության խնդրով 1677-ին Էջմիածնի գաղտնի ժողովում ընտրված պատվիրակների և հոր՝ Մելիք Իսրայելի հետ 1679 թ. մեկնել է Կ Պոլիս Հետագայում Ի. Օրին եղել է աշխարհի զանազան երկրներում՝ Ֆրանսիայում, Անգլիայում, Հոլանդիայում, Ավստրիայում, Իտալիայում, սակայն Հայաստանի ազատագրության հարցը լուծելու վերաբերյալ նրա դիվանագիտական բանակցությունները հաջողություն չեն ունեցել: Բավական է ըշել, որ Իսրայել Օրին իր գործունեության ընթացքում ստիպված եղավ Պրանսիայում անցնել զինվորական ծառայության և մասնակցել 1688, 1695 թթ անգլո-ֆրանսիական պատերազմին: Ի. Օրին, որն այդ ժամանակ կապիտան էր, 1698-ին Հոլանդիայի Պֆալցի Հովհան Վիլհելմին ներշնչել է Հայաստանը նվաճելու, նրա թագավորը դառնալու միտքը: Վիլհելմը համաձայնել է և Ի. Օրու միջոցով պաշտոնական նամակներ հղել հայ մելիքներին, տոկոսային հայոց և աղվանաց կաթողիկոսներին և խնդրել է մտերամասն տեղեկություններ հաղորդել Հայաստանի և նրա հարակից երկրների տնտեսական, քաղաքական և ռազմական սրայմանների մասին Սակայն Օրու այս անհեռանկար ձեռնարկուսնր ոչ ոք չարձագանքեց Հետագայում Ի Օրու ջանքերով ու Սելիք Սաֆրազի օժանդակությամբ Անգեղակոթ ավանում (Սիսիանի գավառ) Սյունիքի տասնմեկ մելիքների մասնակցությամբ գումարված խորհրդաժողովում մի նամակ է կազմըվում, որը հասցեագրվում է Հովհան Վիլհելմին, Հոռմի Պապին, Ավստրիայի կայսրին, Ռուսաց ցար Պետրոս Մեծին և այլոց Հայաստանի ազատագրության գործին սատար լինելու խընդրուսնքով Դիվանագիտական իր անդու, անձնագորհ ու հետևույսկան գործունեությամբ Ի. Օրին տևական դեգերումներից հե-

տո առաջինն էր, որ սկզբնավորեց հայ ժողովրդի ազատագրության ոռւսական կողմնորոշումը Պետրոս Մեծը 1701 թ ընդունել է Իսրայել Օրթւն և Մինաս Կարդապետին Հետագայում Իսրայել Օրթւն շնորհել է ոռւսական բանակի գնդապետի աստիճան, նշանակել դեսպանության ղեկավար և ուղարկել Պարսկաստան. 1711 թ. Աստրախանում Ի Օրին մուլթ հանգամանքներում հանկարծամահ է եղել

Իսրայել Օրու գաղափարները տեսականորեն առաջնորդեցին հայ ազատագրական միտքը, դարձան հայ ազգային ազատագրական պայքարի լուսատու փարոսը

Ահա և մետաղական կամարաթռիչք հայտնի կամուրջը, որը իրար է միացնում Արփայի երկու ափերը՝ քաղաքի աջ և ձախ մասերը կապում միմյանց. Այս կամուրջը շահագործման է հանձնվել 1972 թ վերջին (նախագծի հեղինակ՝ Ա Խոմսկի). Կամուրջի թռիչքի երկարությունը 225 մ է, բարձրությունը գետի ջրի մակարդակից՝ մոտ 100 մ: Դժվար է բառերով նկարագրել այն զգացումը, որ պատում է մարդուն կամրջի վրայից ցած նայելիս: Հայացքիդ առաջ փոփում է վիթխարի, աւընդ-գըրկելի ու անհատակ կիրճը, որի կենտրոնով հոսում է փրփրաբաշ Արփան: Տեսարանը հմայիչ է, միաժամանակ զարհուրելի:

Ետևում ենք թողնում ծիածանակերպ կամուրջն ու ձախ ափը և ոտք դնում բուն ջերմուկյան հինավուրց հողին: Կամրջի ձախ կողմում ԽՍՀՄ առողջապահության մինիստրության «Արարատ» առողջարանի (ճարտարապետ՝ Մ. Միքայելյան) բազմահարկ քարակերտ շենքն է: Այն շահագործման է հանձնվել 1983 թ. վերջին: Այս առողջարանում տարեկան հանգըստանում և բուժվում են ավելի քան 35000 մարդ: «Արարատ» առողջարանը Ջերմուկի առաջնակարգ առողջարաններից է, որի բուժական սենյակները, լաբորատորիաները կահավորված են հայրենական և արտասահմանյան ժամանակակից նորագույն տեխնիկայով, բժշկական ճշգրիտ սարքավորումներով ու հարմարանքներով: Այստեղ բուժվողների և հանգստացողների համար ստեղծված են լավագույն պայմաններ. կան տարբեր խաղահրապարակներ, ակումբ ու գրադարան, կինոդահլիճ:

Առողջարանի աշխատողների և հանգստացողների ուժերով հաճախ կազմակերպվում են երգ ու երաժշտության, ասմունքի երեկույթներ և ցերեկույթներ:

ժամանակակից այս հարմարավետ շենքի ննջասենյակներին կից պատշգամբներից յուրաքանչյուրը հրաշալի մի դիտակետ է մի կողմից երևում է քաղաքային զբոսայգին իր բազմերանգ գույներով, լճերով, իսկ մյուս կողմից՝ Արփայի վիթխարի կիրճի հրաշալի տեսարանը.

«Արարատ» առողջարանը գիտագործնական կապեր ունի ՀԽՍՀ առողջապահության մինիստրության Երևանի կուրորտաբանության և ֆիզիոթերապիայի գիտահետազոտական ինստիտուտի հետ: Հաճախ ինստիտուտի մասնագետները լինում են «Արարատ» առողջարանում և այնտեղ ներդնում կուրորտաբանության նորագույն նվաճումները: «Արարատ» առողջարանի հանդիպակաց մասում է տեղավորված Հայկական ԽՍՀ առողջապահության մինիստրության Չորրորդ գլխավոր վարչության «Ջերմուկ» առողջարան-համալիրը: Այն իր առաջին հանգստացողներին ու բուժվողներին ընդունել է 1976 թ. հուլիս ամսից: Առողջարանում տարեկան բուժվում և հանգստանում են 3120 մարդ. իր գոյության 13 տարիների ընթացքում այս հոյակերտ շինության կամարների տակ իրենց հանգիստն են վայելել, կազդուրվել ավելի քան 40 հազար մարդ:

Առողջատանը գործում են ժամանակակից սարքավորումներով պրոցեդուրային կաբինետներ՝ լոգանքների, էլեկտրալուսաբուժական, ջրաբուժական, էլեկտրատորֆի, էնդոսկոպիական, ռենտգենի, բուժական ֆիզկուլտուրայի և այլն:

Առողջարանի մանրակերտ աստիճանները նորեկին տանում են տարբեր ուղղություններով՝ դեպի ննջասենյակներ, ընդարձակ ճաշարան, լողավազան, բուժական ֆիզկուլտուրայի դահլիճ և այլուր, իսկ երբ մայր է մտնում ջերմուկյան վառարկը, նրանք ուղղություն են վերցնում դեպի կինոդահլիճ, խաղահրապարակներ, պարասրահ, ոմանց ձգում են ջերմուկյան հետաքրքիր ճեմուղիները, ըմպելասրահը, սրճարանները:

Առողջարանային այս համալիրը կառուցված է բարձր ճաշակով Այստեղ հարմարավետ են ննջասենյակները, աչք են շոյում կահավորանքը, հատակին փռված գորգերն ու ուղեգորգերը իսկ ձմեռային այգում մշտականաչ ծառ ու ծաղիկներ են օդը՝ գարնանաբույր

Առողջատան բժշկական կոլեկտիվը գիտագործնական սերտ կապերի մեջ է Մոսկվայի Սեչենովի անվան առաջին բժշկական ինստիտուտի ներքին հիվանդությունների ամբիոնի գիտնա-

կանների հետ, որոնց առաջավոր փորձը ներդրվում և իրականացվում է տեղում՝ Ջերմուկում:

«Ջերմուկ» և «Արարատ» առողջատների շարքում, Շահումյան փողոցի վրա, տեղավորված է Ջերմուկի հնագույն բուժ-հիմնարկներից մեկը՝ ՀԽՍՀ առողջապահության մինիստրության Երրորդ առողջատունը:

Բազալտակերտ խորաքանդակներով ու նրբին զարդաքանդակներով հարուստ, հայկական դասական ճարտարապետության կառուցածքներին հարազատ այս համալիրը շահագործման է հանձնվել 1950-ական թվականներին, ուր տարեկան բուժվում և իրենց առողջությունն են վերականգնում շուրջ 2500 մարդ:

Շահումյան փողոցով քայլում ենք դեպի քաղաքի կենտրոն: Փողոցը նման է հրաշալի մի պարտեզի: Ճանապարհի երկու կողմերում սլացիկ բարդիների ուղղաձիգ շարքն է, գազոններում բազմագույն ծաղիկներ: Ահա կամարակապ, քարակերտ կամուրջը: Լեռների կիրճերից ու լանջերից բխած սառնորակ այն աղբյուրների պաղպաջուն ջրերն են, որոնք իրար միանալով դառնում են հորդառատ մի գետ և, քարե կամրջի տակից հոսելով, հասնում ժայռագագաթ, իսկ այնտեղից գահավիժում ցած՝ 84 մետր խորությամբ ձորը: Հրաշք մի տեսարան, որին նայելիս մարդը կտրվում է աշխարհից:

Կամուրջից այն կողմ հիմնականում բնակելի տներ են, հասարակական սննդի օբյեկտներ, դեղատուն, փոստ, գրախանութ, բաղնիք և այլն: Գրախանութի շարքում է գտնվում աշխարհաճանաչ մանրակարիչ, Խորհրդային Միությունում այդ դպրոցի հիմնադիրներից մեկի՝ Էդուարդ Տեր-Ղազարյանի յշտական գործող ցուցահանդեսը: Այստեղ բազմաթիվ ցուցանմուշներ կան, որոնք հավաստում են տաղանդավոր արվեստագետի փայլուն շնորհքի մասին: «Աղջիկների պարը» — թզի կորիզի կես հատիկի վրա տեղավորված է 8 հոգուց բաղկացած հայկական տարազով ոսկուց պատրաստված աղջիկների էստրադան, «Չարի Չապլին» — աշխարհում ամենափոքրիկ քանդակը, հանճարեղ դերասանի արձանը մանրակարիչը կանգնեցրել է ասեղի անցքում:

Այստեղ է տեղավորված Ջերմուկի քաղաքային խորհրդի գործկոմի շենքը, որի գագաթին ծածանվում է Հայկական ԽՍՀ-ի պետական դրոշը: Գործկոմի շենքի կողքին գեղարվես-

տի մանկական դպրոցն է, որտեղ երեխաներին ուսուցանվում է երաժշտություն, պարարվեստ ու գեղանկարչություն: Դպրոցը հիմնադրվել է 1969—1970 թվականներին:

Ջերմուկում յուրաքանչյուր տարի բուժվում և հանգստանում են 25—30 հազար մարդ և, բնականաբար, այստեղ խիստ կարևոր է ազգաբնակչության կենցաղային սպասարկումը, ամենազանազան ծառայությունների բարձր մակարդակով կազմակերպումը: Քաղաքային խորհրդի գործկոմի հարևանությամբ դեղնավարդագույն բազմահարկ շենքը Ջերմուկ քաղաքի ազգաբնակչության կենցաղսպասարկման կոմբինատի համալիրն է: Կոմբինատը քաղաքի տարբեր հատվածներում ունի սպիտակեղենի լվացման մեքենայացված, հագուստի քիմիական մաքրման ֆաբրիկաներ, տրիկոտաժային պատվերների սալոն, լուսանկարչատներ և այլ ծառայություններ:

Մյասնիկյանի փողոցը մեզ տանում է դեպի «Ջերմուկ» հյուրանոց (ճարտարապետ՝ Ջ. Բախշինյան): Քառահարկ հյուրանոցը, որն ունի հարմարավետ սենյակներ, կարող է սպասարկել 210 մարդու: Հյուրանոցն ունի ռեստորան, բուֆետ և այլ հարմարություններ: Շենքի առջևի փոքրիկ հարթակից այն կողմ եզերվում է քաղաք-առողջարանի գեղանի տարածքը, գետը տանող գառիվայր լանջքով:

Հենց հարթակի մոտից սկսվում է հետաքրքիր մի ճամուղի: Շուրջ երկու կիլոմետր ձգվող աստիճանաձև այս ճանապարհը գետի ափով մարդկանց տանում է մինչև շառաշուն ջրվեժը, այնուհետև միանալով ասֆալտապատ ճանապարհին, դուրս գալիս քաղաքի մյուս կողմը:

«Ջերմուկ» հյուրանոցի աջ կողմի ճանապարհը Արփայի ափով, թավուտ անտառների, ծառ ու ծաղիկների ուղեկցությամբ տանում է դեպի «Էլեկտրոն» պանսիոնատ: Մեր առջև բացվում է Կեչուտի ջրամբարի տեսարանը: Արփայի ջրերը այստեղ հսկայածավալ մի լիճ են ստեղծել, ուր կուտակվում է շուրջ երեք միլիոն խորանարդ մետր ջուր: Այստեղից ջուրը 49 կմ երկարություն ունեցող թունելով հոսում ու թափվում է Սևանա լիճը: Մինչև 1990 թվականի վերջերը շահագործման կհանձնվի Որոտան—Արփա 21 կմ երկարությամբ թունելի շինարարությունը և տարեկան Կեչուտի ջրամբար կլցվի ջուրը 230 միլիոն խորանարդ մետր ջուր, որը նույնպես կհոսի դեպի Սևանա լիճ, բարձրացնելով նրա մակարդակը 5—6 մետրով:

Հենց այստեղ՝ Կեչուտի ջրամբարի ափին փոփած են «Էլեկտրոն» պանսիոնատի մասնաշենքերը և նրա զանազան օժանդակ տնտեսությունները Պանսիոնատը շահագործման է հանձնել 1980 թվականին:

Անցած տարիներին շարք են մտել նոր մասնաշենքեր: Պանսիոնատը ընդարձակել է իր սահմանները և այսօր նա ամսեկան ընդունում է ավելի քան 250 հանգստացողների, ուրոնցից շատերն ստանում են նաև անհրաժեշտ բուժում:

Հին ճանապարհը կիրճի գեղատեսիլ կեոմաններով գնում, միանում է Վայքից դեպի Սիսիան—Գորիս տանող մայրուղուն Չորամիջյան ճանապարհի ձախ կողմի լեռնալանջին վերորեն կանգնած է Գնդեվանք եկեղեցին:

Գնդեվանքը 936 թ կառուցել է Սյունյաց Սոփի իշխանուհին: Եկեղեցին սրբատաշ բազալտե քարից է, ունի քառաբսիդ գմբեթավոր կառուցվածք՝ երկու ավանդատներով: Խաչաթևերը մշակված են եռանկյունաձև հատվածքի խորշերով: Ներսում, առագաստների վրա, կան չորս ավետարանիչների խորհրդանշանների բարձրաքանդակներ Այստեղ եղել են նաև որմնանկարներ, որոնք ըստ Ստեփանոս Օրբելյանի, կատարել է Եղիշեն: Արևելյան արսիդում պահպանվել են Քրիստոսի պատկերի առանձին հատվածներ: Գնդեվանքը ունեցել է նաև խոշոր գրատուն:

Ջերմուկի հին ճանապարհը հետաքրքիր ու գայթակղիչ է: Յուրաքանչյուր ժայռազանգված, լեռ ու բլուր յուրօրինակ պատկեր է հիշեցնում: Տարիներ առաջ ուշադիր մի անցորդ նկատել է գետափի խոշոր մի ժայռաբեկոր և նմանեցրել հինգերորդ դարի հայ ազգային ազատագրական պատերազմի զորավար Վարդան Մամիկոնյանին:

Եվ իրոք, օրվա երկրորդ կեսին, լույս ու ստվերի ճիշտ համադասավորության ժամանակ, ավելի պարզ է ընդգծվում Ավարայրի ճակատամարտի հերոսի ժայռեղեն պատկերը, ճիշտ այնպես, ինչպես նրան իր արևաթաթախ վրձնով ներկայացրել է հայ մեծանուն նկարիչ Վարդգես Սուրենյանցը. գեղեցիկ սաղավարտ, որն ընդգրկել է նրա գլուխն ու լայն ճակատը, արծվաքիթը, հրացայտ աչքերը, թավ բեղն ու մորուքը... Սա իսկապես բնության կերտած մի հուշարձան է:

Այս վիթխարի ու գեղատեսիլ կիրճի մասին շատ կարգի է պատմել, բայց մենք վերառառնանք «Ջերմուկ» հյուրանոցի

մոտ, շարունակենք մեր շրջագայությունը քաղաք առողջարանի կենտրոնում

Հյուրանոցից քիչ այն կողմ սկսվում է Շահումյան փողոցը, որը ձգվում է առողջարանի տարածքի կենտրոնով և քառաքը բաժանում երկու մասի

Փողոցի սկզբում բնակելի տներ են, ավտոբուսային կայարանը, առևտրի օբյեկտներ Այնուհետև կենտրոնական հատվածում է, դպրոց, գրասենյակ, արհեստանոցներ, կենցաղային սպասարկման օբյեկտներ, սրճարան, միջքաղաքային հեռախոսային ավտոմատ կայան, զանազան կրպակներ և այլն

Ահա և մենք հայտնվում ենք քաղաքի ամենաբանուկ ու մարդաշատ խաչմերուկում Խաչմերուկից ձախ ճանապարհը տանում է դեպի «Ջերմուկ» հանքային ջրերի գործարան, քաղաքային հիվանդանոց, առողջարանային պոլիկլինիկա, ըմպելասրահ ու փոքրիկ կամրջով դուրս գալիս քաղաքային այգի Այո, սա Ջերմուկ քաղաք-առողջարանի ամենաեռուն կենտրոնն է, ուր օրվա բոլոր ժամերին չի դադարում մարդկային հոսքը Այստեղ վաղ գարնանից մինչև ուշ աշուն և թե ձյունատեսիլ բնությանը Իրար կողքի քայլում են վրացիներ ու ռուսներ, ուկրաինացիներ ու ղազախներ, էստոնացիներ ու մոլդավացիներ, բելոռուսներ ու հայեր Հաճախ այստեղ են գալիս նաև արտասահմանյան երկրներից Եվ բոլորն էլ իրենց հետ տանում են ջերմուկյան անկրկնելի բնության անմար հուշը

Բայց մենք վերադառնանք խաչմերուկ, այնտեղ, ուր վեր է խոյանում Հոկտեմբերյան հեղափոխության 50-ամյակին նվիրված հուշարձանը (հեղինակ՝ ճարտարապետ Վարուժան Աքշեհիրյան) Հուշարձանի բարձրությունը 9 մետր է, որի հիմք որմնամուկթերը կիսաշրջան կազմելով, պսակվում են մետաղյա լայն ժապավենով, իսկ զարդաքանդակ գոտու նմանվող ժապավենի վրա Խաչատուր Իսկանդարյանի էսքիզներով դրված վազված են Խորհրդային Միության անցած 50 տարիների պատմությանը բոլոր իրադարձությունների պատկերներ

Հուշարձանի ձախակողմյան ճանապարհը մեզ տանում է դեպի «Ջերմուկ» հանքային ջրերի հանրահայտ գործարան: Քաղաքի արդյունաբերական այս խոշոր ձեռնարկությունը հիմնադրվել է 1950 թվականին (ճարտարապետ՝ Հ. Պողոսյան): Առաջին մի քանի տարիներին աշխատատար պրոցեսները կա-

տարվում էին ձեռքով, գործարանում օրական հազիվ լցվում էր 500 շիշ «Ջերմուկ»:

1956 թվականին հիմնովին վերակառուցվեց ձեռնարկությունը (նարտարապետ՝ Վ. Աքշեհիրլյան): Շարք մտավ նոր մասնաշենքը, գործարկվեցին բարձր արտադրողականությամբ հոսքային ավտոմատ գծեր և գործարանի տարեկան արտադրանքը հասավ 2,5 մլն շիշ:

«Ջերմուկ» հանքային ջուրը սկսեց առաքվել Միության բոլոր հանրապետություններ, ինչպես նաև արտասահմանյան բազմաթիվ երկրներ: «Ջերմուկ» հանքային ջուրը անուշահամությամբ, բուժական մի շարք կարևոր ու օգտակար հատկությունների շնորհիվ նվաճեց համաշխարհային արժանի համբավ: Նրա պահանջարկը կարճ ժամանակում աճեց ֆանտաստիկ չափերով: Սկսեցին «Ջերմուկ» պատվիրել Ամերիկան, Անգլիան, Ֆրանսիան, Ճապոնիան, Լեհաստանը, Լուսաբարիան, Բուլղարիան և աշխարհի շատ երկրներ:

Գործարանի վերակառուցման շնորհիվ մեծացավ նրա արտադրական հզորությունը, հասնելով տարեկան շուրջ 70 մլն շիշ: Նախատեսվում է մինչև 2000—2015 թվականները տարեկան լցարկել 100—150 մլն շիշ: Մեծ քանակությամբ հանքային ջրի անխափան առաքումն ապահովելու լավագույն երաշխիքներից մեկը կլինի Վարդենիս—Ջերմուկ երկաթուղու կառուցումը, որի շինարարությունը նախատեսվում է սկսել 1990 թվականին:

«Ջերմուկ» հանքային ջրերի գործարանի հարևանությամբ քաղաքային հիվանդանոցն է, առողջապահական հնագույն օբյեկտներից մեկը:

Ահա մեր առջև հառնում է բազալտակերտ հսկայական մի շենք, որը շրջափակված է ծառ ու ծաղիկներով, իսկ շենքի առջևի փոքրիկ ձորակով հոսող ջրերի փայլը զմայլում է անցորդներին: Ջրասանդուխքները լճակից լճակ գահավիժելով ներկվում են ծիածանի բոլոր գույներով, ստեղծում գայթակղիչ մի տեսարան՝ հրաշալիքներով լի հեքիաթային մի աշխարհ:

Այս յուրօրինակ, հարուստ զարդաքանդակներով բազալտակուռ շենքը առողջարանային պոլիկլինիկան է, որը տեղավորված է քաղաքային հիվանդանոցից քիչ աջ, ջրերի ըմպելասրահի հարևանությամբ: Պոլիկլինիկան օրական սպասարկում է հարյուրավոր մարդկանց

Ծանոթանալով գողտրիկ քաղաքի հետ, նրա անկրկնելի բնությանն ու Վայոց ձորի պատմաճարտարապետական հուշարձաններին, չմոռանաք ամենակարևորը՝ Ջերմուկը նախ և առաջ բուժելու, կորցրած առողջությունը վերականգնելու քաղաք է, որի հիմնական գործոնը հանքային բուժիչ ջրերն են:

Ջերմուկի հանքային ջրերը իրենց բաղադրությամբ ու հատկություններով դասվում են ածխաթթվային, հիդրոկարբոնատ-սուլֆատ-քլորիդային, նատրիում-կալցիումական, մագնեզիումական ջրերի շարքին:

Քիմիական կազմով դրանք նման են Ժելեզնովոդսկի և Կառլովի Կարիի հայտնի հանքային ջրերին: Առողջարանային բուժման համալիրն ընդգրկում է հանքային տաք ջրի (65°) ներքին և արտաքին օգտագործումը, բուժական սնունդը, մարմնավարժությունը, քայլաբուժությունը, կլիմայական և ֆիզիոթերապևտիկ միջոցառումները, դեղորայքային բուժումը և առողջարանային ռեժիմը: Ջերմուկում բուժվում են աղետամոքսային համակարգի (ստամոքսաբորբեր, ստամոքսի և 12-մատնյա աղիքի խոցեր), լյարդի, լեղուղիների, ենթաստամոքսային գեղձի, հենաշարժական ապարատի, ծայրամասային նյարդային համակարգի, գինեկոլոգիական հիվանդություններով և նյութափոխանակության խանգարումներով (շաքարային հիվանդություն, միզաթթվային դիաթեզ) տառապողները:

Ջերմուկի բուժական առանձնահատկությունների մասին դուք հիմնավորապես կհմանաք, երբ բուժական նպատակով լինեք առողջարանում: Այստեղ աշխատում են հմուտ, բարեխիղճ բժիշկ-կուրորտաբաններ, որոնք ձեզ ոչ միայն կբուժեն, այլև օգտակար շատ խորհուրդներ կտան:

Մարդաշատ ճեմուղին մեզ տանում է դեպի ջրերի վեհաշուք ընպելասրահ: Ճարտարապետն ու որմնադիրը կախարդական շունչ են տվել այս դեղնավարդագույն նյութին, այլապես սառը քարը այսքան կենդանի ու թրթռուն լինել չէր կարող: Դիմացի լճի կանաչ-կապույտի մեջ սուզվող արեգակի շողերից հազարապատիկ փայլ է ստանում այս գեղանի շինությունը, դառնում է խնդության լուսապսակով ամփոփված փառահեղ մի ապարանք:

Հանճարեղ ճարտարապետ, ակադեմիկոս Ալեքսանդր Թամանյանի որդին՝ Գևորգ Թամանյանը, այս շենքը նախագծելիս հրա մեջ դրել է իր հոգու ջերմությունը, ստեղծել հայկական

դասական ճարտարապետության կառուցաձևերին ու ոճերին հարազատ ըմպելասրահը՝ արվեստի մի կոթող, որը դարձել է քաղաք առողջարանի խորհրդանիշն ու այցետոմսը

Ի դեպ, շնորհաշատ ճարտարապետ Գևորգ Թամանյանի նախագծերով են կառուցվել Ջերմուկի կլիմիկական 150 տեղա նոց առողջարանը, լոգանքների շենքերը

Մարդիկ գավաթները լցնում են ըմպելասրահի երկայնքով իռար կողք կողքի դասավորված խողովակներից հոսող 30, 35, 40, 45, 50 և այլ ջերմություն ունեցող անմահական ջրով ու մշտականաչ եղևնիների ստվերում տեղ զբաղեցնելով վայելում ջերմուկյան կենարար հրաշքը

— Եթե ուզում ես նորից լինել որևէ երկրում, խմիր այդտեղի ջուրը , — ասել է Մեքսիկայի գրող Սեպեդա Էրակլիոն

Բժիշկ կուրորտարանների կարծիքով Ջերմուկի ջրերը անչափ օգտակար են մարդու առողջության պահպանման համար.

«Ես շատ եմ խորհել երկար ապրելու մասին Ըստ իս. Ջերմուկի ջուրը երկարակեցության առաջին դեղամիջոցն է» Այս միտքը արտահայտել է գերմանացի հայտնի բժիշկ-ժուռնալիստ Ի Վիազինոսը:

Այո, այս ամենը, իրոք, ճշմարտություն է Մարդիկ այստեղ կազդուրվում են, բուժվում, տարեցները ջահելանում: Ահա թե ինչու ով մեկ անգամ լինում է Ջերմուկում, գալիս է երկրորդ, երրորդ, տասներորդ անգամ, իր հետ բերելով նորանոր մարդկանց

Ըմպելասրահի դիմացի փոքրիկ կամուրջով մտնում ենք քաղաքային այգի. Մեր առջև արհեստական լիճն է: Ջրի հայելում արտացոլվել է ըմպելասրահի պատկերը, որը ներդաշնակորեն ձուլվել է փարթամ կանաչով պատած լեռնալանջին

Այգին, իհարկե, իր ամենագեղեցիկ տեքսն է ստանում աշնանը Եվ ինչու միայն այգին, ողջ Ջերմուկը աշնանը շողարձակում է ոսկե գույնով, հատկապես արեգակի շողերից գույներն այնքան են խտանում, որ կարծես ամեն ինչ հրոեհվում է, բոցավառվում

Այգին ստեղծվել է 1950-ական թվականներին: Տարածությունը կազմում է ավելի քան 25 հեկտար: Այստեղ աճում են սոճի, սովորական և արծաթագույն եղևնի, կեչի, թխկենի դրախտածառ, սպիտակ բարդի, հացենի, կաղնի, ուտենի և այլ

Ծառատեսակներ Առողջարանային քաղաքներում հատկապես շատ կարևոր է ծառ ու ծաղիկների, կանաչ գոտիների առատությունը որը հանելի միկրոկլիմա է ստեղծում ու նպաստում մարդու առողջությանը

Քաղաքային այգին տարվա բոլոր եղանակներին գեղեցիկ է ու հմայիչ Այգու խորքում, մարզահամերգային համալիրի կողքի փոքրիկ լճակը գոյացել է Լուսադբյուրի, վայրկյանում 50 և բխող սառնորակ ջրից 1960-ական թվականներին կառուցվեցին այս եռաստիճան, սանդուղքաձև լճակները և դրանք իրար միաձուլվելով՝ դարձան հանգստացողների ու տեղի բնակչության հանգստի սիրած սայրերից մեկը

1988 թվականին շնորհաշատ քանդակագործների մի խումբ այգին զարդարեցին ճարտարապետական փոքրածավալ ու հետաքրքիր հուշ արձանախմբով

Ջերմուկի անտառ այգին հեքիաթ մի աշխարհ է

Հենց այս գոտում է գտնվում Ջերմուկ առողջարանի մարզամշակութային համալիրը (ճարտարապետ՝ Մ. Միքայելյան) որը շահագործման է հանձնվել 1985 թ աշնանը Եռահարկ այս շենքը տեղավորված է զբոսայգու խորքում, լճի ափին Մարզամշակութային համալիրի ընդհանուր տարածքը կազմում է մոտ յոթ հազար քառակուսի մետր Շենքի առաջին հարկում ձմեռային ընդարձակ այգին է, կենտրոնում գեղեցիկ ջրավազանը, որի շուրջը ճաշակով անձեռակերտ փայտյա արձանիկ քանդակներն են Դրանք բերվել են մոտակա անտառներից Մեկը նման է արջի քթոթի, մյուսը՝ աղվեսի, երրորդը բազեի, հաջորդը ձիու, մյուսները՝ նապաստակի, զանգրահեր մանկան, շնիկի և այլն Այս հարկում են գտնվում բարը, դիսկոտեկան, զանազան սենյակներ, որոնցում անց են կացվում գեղարվեստական ինքնագործունեության, թատերական և այլ խմբակների պարապմունքներ

Կիսակլոր աստիճանները մեզ տանում են շենքի երկրորդ հարկ՝ ճեմասրահ, որտեղից ձմեռային այգին երևում է ինչպես ափիդ մեջ ճեմասրահում հայ մշակույթի նշանավոր գործիչների դիմաքանդակներն են՝ ազգային դասական երաժշտության հիմնադիր, հանճարեղ երգահան Կոմիտաս, հայ ժողովրդի մեծ ու սիրելի բանաստեղծներ Հովհաննես Թումանյան, Ավետիք Իսահակյան, Պարույր Սևակ, մեծատաղանդ դրամատուրգ Գաբրիել Սունդուկյան գեղանկարչության մեծ նահա-

պետ Մարտիրոս Սարյան, հռչակավոր կոմպոզիտորներ Արամ Խաչատրյան, Տիգրան Չուխաջյան, բեմի անգուգական վարպետ-դերասաններ Պետրոս Ադամյան, Վահրամ Փափազյան, Հրաչյա Ներսիսյան . Նրանք շատ են, բոլորն էլ համաշխարհային աստղաբույլում ճանաչված հանճարներ, որոնց ստեղծած մնայուն արժեքները դարձել են համայն մարդկության հոգևոր ու նյութական կյանքի անբաժանելի մասը

Ճամասրահի խորքի դուռը տանում է դահլիճ: 723 տեղանոց դահլիճը կահավորված է ճաշակով, ուշագրավ է ընդարձակ բեմը, ուր կազմակերպվում են համերգներ, բեմադրություններ, ցուցադրվում կինոֆիլմեր Այս հարկում է գրտնըվում նաև 52,5 մ² տարածությամբ, մեկ միլիոն լիտր ջրի տարողությամբ լողավազանը: Իսկ շենքի տանիքում ամառային լողավազանն է, միշտ մարդաշատ արևահարթակով: Այս բարձունքից բացվում է քաղաքի առողջարանի գեղատեսիլ համայնապատկերը.

Թողնում ենք սիրունատես անտառ-գրոսայգին ու շարունակում մեր շրջագայությունը դեպի քաղաքի հյուսիս-արևելյան կողմը: Այգու հանդիպակաց մասում «Ջերմուկ» 180 տեղանոց կինոթատրոնի շենքն է, քաղաքի հնագույն ու գեղեցիկ շենքերից մեկը (ճարտարապետ՝ Լ. Բաբաջանյան): Այս շինությունը, իր արտաքինով առաջին հայացքից հիշեցնում է Գառնիի հեթանոսական հռչակավոր տաճարը:

Կինոթատրոնից ոչ հեռու դիետիկ ճաշարանն է: Ճանապարհի ձախ կողմում, լեռան լանջին, Չորրորդ վարչության պանսիոնատն է (ճարտարապետ՝ Մարկ Գրիգորյան), շքեղ մի շինություն, որը կառուցված է քաղաքի ամենաբարձր կետում և համարվում է առողջարանի մարգարիտը:

Չորամիջյան ճանապարհով գնում ենք առաջ: Չախի վրա կենցաղային սպասարկման ծառայությունների գեղակառույց շենքն է, այնուհետև առողջապահության մինիստրության Երկրորդ առողջարանի մասնաշենքերը, ուր ամսեկան բուժվում ու հանգստանում են 260 մարդ: Քիչ այն կողմ, բարձունքում, մանկական առողջարանն է, (ճարտարապետ՝ Լ. Առաքելյան), որը գործում է 1957 թվականից: Այս առողջարանը ամսեկան ընդունում է 100 երեխա: Մանկական այս առողջարանում երեխաների բուժման համար ստեղծված են բոլոր հարմարությունները: Առողջարանի ներսում գործում է հանրակրթական

դպրոց, կան բազմաթիվ խաղասենյակներ, հարուստ գրադարան, ընդարձակ ընթերցասարահ Առաջիկայում շահագործման կհանձնվի մոր և մանկան մասնաշենքը, կինոդահլիճը, նոր ճաշարահը:

Մանկական առողջարանի բժշկական կոլեկտիվը գիտագործնական սերտ կապերի մեջ է Երևանի Օրթոպեդիայի և տրավմատոլոգիայի, ֆիզիոթերապևտիկ ինստիտուտների, Հայկական ԽՍՀ առողջապահության մինիստրության մոր և մանկան բաժնի հետ:

Քաղաքի այս հատվածում է տեղավորված առողջապահության մինիստրության 204 տեղանոց Առաջին առողջարանը (ճարտարապետ՝ Տ. Երկանյան), որը վերակառուցվել է հանրապետության սոցիալական ապահովության մինիստրության 1939 թվականին 94 տեղով կառուցված առողջարանի բազայի վրա: Առողջարանի տարածքը ընդարձակ է, դիրքը հարմար: Շրջակայքում առատ ծառ ու ծաղիկներ են:

Քիչ այն կողմ, կիրճի աջակողմյան լեռան պոնկին «Գլաձոր» 512 տեղանոց առողջարանն է (ճարտարապետ՝ Մ. Միքայելյան):

Այս առողջարանը շահագործման է հանձնվել 1986 թվականին: 12 հարկանի շենքն ունի ավելի քան 20 հազար քառակուսի մետր ընդհանուր տարածություն, որտեղ տեղավորված են լոգանքի սենյակները, բուժական ֆիզկուլտուրայի ընդարձակ դահլիճները, աղեստամոքսային, գինեկոլոգիական բաժանմունքները, 520 տեղանոց ճաշարանը, 500 տեղանոց դահլիճը, լողավազանը, գրադարանը, լաբորատորիաները, ռադիոհանգույցը: Առողջարանը համալրված է մասնագիտական բարձր որակավորում ունեցող բժիշկ-կուրորտաբաններով:

«Գլաձոր» առողջարանի տանիքը հազվագյուտ հետաքրքիր մի դիտակետ է, որտեղից կարելի է տեսնել ողջ քաղաքը, Արփայի վիթխարի կիրճը:

Վերադառնանք Առաջին առողջարան, որի հարևանությամբ դեպի ձորը տանող ճանապարհի հատող մասում (Չարենցի փողոց, 1) կանգնած է ինքնատիպ ոճով կառուցված մի շինություն: Երկհարկանի այս շենքը եղել է քաղաքի նախկին հյուրանոցը, որը 1971 թվականին տրամադրվել է Հայաստանի պետական պատկերասրահի Ջերմուկի մասնաճյուղին (ճարտարապետ՝ Լ. Հակոբյան):

Սասնաճյուղի վեց սրահներում այսօր մշտապես ցուցադրվում են հայ դասական և ժամանակակից նկարիչների ավելի քան 200 գեղանկարչական, քանդակագործական և գրաֆիկական աշխատանքներ: Այստեղ իրենց մշտական հանգրվանն են գտել Մ. Սարյանի, Գ. Գյուրջյանի, Բ. Վարդանյանի, Հ. Ջարդարյանի, Մ. Աբեղյանի, Ս. Առաքելյանի, Գ. Գրիգորյանի (Ջոտտո), Գ. Խանջյանի, Ս. Մուրադյանի, Է. Իսաբեկյանի, Դ. Նալբանդյանի, Ալ. Գրիգորյանի, Ա. Սարգսյանի և այլոց կտավներն ու քանդակները:

Այստեղ ցուցադրվում են նաև Վայոց ձորի տարածքում հայտնաբերված հնագիտական հետաքրքիր ցուցանմուշները, որոնք հիմք կծառայեն հետագայում երկրագիտական թանգարանի ստեղծման համար:

Պատկերասրահի մասնաճյուղի կողքով ոլորապտույտ մի ճանապարհ մեզ տանում է Արփայի կիրճ, դեպի գետափի լողանքների անդրանիկ շենքը (ճարտարապետ՝ Տ. Երկանյան):

Գետափի ասֆալտապատ ճանապարհը, վիթխարահասակ լեռների ու ժայռերի ստորոտով մեզ հասցնում է Ջերմուկի տեղական նշանակության էլեկտրակայան, ապա հրաշագեղ ջրվեժը, այնուհետև աստիճանավոր ճեմուղով դուրս գալիս «Ջերմուկ» հյուրանոցի մոտ, օղակելով առողջարանային ողջ քաղաքը:

Ջերմուկը Հայոց աշխարհի գեղեցիկ անկյուններից է, մարդկանց առողջության պահպանման ու հանգստի կազմակերպման Միության առաջնակարգ առողջարաններից մեկը, որն ունի զարգացման մեծ հեռանկարներ:

ՈՐՊԵՍ ՎԵՐՋԱԲԱՆ ԵՎ ՀՐԱՎԵՐՔ

Ջերմուկ ատոլջարանը զարգանում է հյուսիս-արևելյան կողմի, Արփա գետի առափնյա գեղատեսիլ տարածքի վրա: Մանկական ատոլջարանի կողքով անցնող ճանապարհը շարունակվում է դեպի Ջերմուկի անտառտնտեսություն և ձկնաբուծական տնտեսություն. Հենց այդ տարածքում են կառուցվում ՀԽՍՀ ՆԳ մինիստրության 250 և ՀԽՍՀ Ագրոարդի 567 տեղանոց ատոլջարանները (ճարտարապետներ՝ Ս. Գուրզադյան, Հ Ավչյան):

1988 թ ապրիլի 19-ին ՀԽՍՀ ՄիՇիստրների խորհուրդը որոշում ընդունեց Ջերմուկ քաղաքի ատոլջարանի հետագա զարգացման միջոցառումների մասին, ըստ որի նախատեսվում է մինչև 2010 թվականը կրկնապատկել մահճակալների թիվը, այն հասցնել 5000-ի: XIII հնգամյակի տարիներին կկառուցվեն շուրջ 1000 տեղով երեք նոր սանատորիաներ, կիրականացվեն մի շարք կարևոր միջոցառումներ, որոնց շնորհիվ շեշտակի կբարելավվի քաղաքի ազգաբնակչության և հանգստացողների կուլտուր-կենցաղային սպասարկումը, ուցիոնալ ձևով կօգտագործվեն բնակլիմայական ռեսուրսները: Վարդենիս-Ջերմուկ երկաթուղու շինարարության ավարտից հետո բոլորովին նոր թափ կստանա քաղաքի կառուցապատումն ու զարգացումը, կարճ ժամանակում այն կդառնա միջազգային ճանաչման առաջնակարգ քաղաք-ատոլջարան:

Ըստ հաշվարկների այսօր օգտագործվում է Ջերմուկի

հանքային ջրերի միայն 25 տոկոսը: Հաշվի առնելով այս հանգամանքները, աշխատանքներ են տարվում առողջարանի բնակլիմայական հարստությունը լիովին ի սպաս դնելու մարդկանց առողջության համար: Ըստ գլխավոր նոր հատակագծի առողջարանի մահճակալների թիվը հասնելու է վեց հազարի, իսկ քաղաքի ազգաբնակչության թիվը՝ 20 հազարի:

1988 թ. դեկտեմբերի 7-ի երկրաշարժի բոթը ցնցեց համայն մարդկությանը: Աշխարհի ավելի քան 150 պետություններ, միլիոնավոր բարի կամքի մարդիկ օգնության ձեռք մեկնեցին աղետյալներին փրկելու և արհավիրքի հետևանքները վերացնելու համար: Երախտապարտ հայ ժողովուրդը դա երբեք չի մոռանա:

Օգնությունը շարունակվում է ցայսօր: 1989 թ. գարնանը սկսվեց ՀԱՄԿԽ-ի «Դրուժբա» 500 տեղանոց առողջարանի շինարարությունը Ջերմուկում, որին մասնակցում են ՌԽՖՍՀ-ի, Ուկրաինայի, Վրաստանի, Նորվեգիայի, Չեխոսլովակիայի, Ծվեդիայի արհմիութենական կազմակերպությունները: Կառույցը նախատեսված է երկրաշարժից տուժածների բուժման համար. Հինգ հազար քառ. մետր տարածք ունեցող բուժական այս համալիրը մասնագիտացվելու է երիկամային հիվանդությունների բուժման ուղղությամբ, որը կկահավորվի հայրենական և արտասահմանյան ժամանակակից բժշկական անհրաժեշտ սարքավորումներով:

Ավարտում ենք մեր շրջագայությունը այժմ ջահել ու հյուրընկալ քաղաքում:

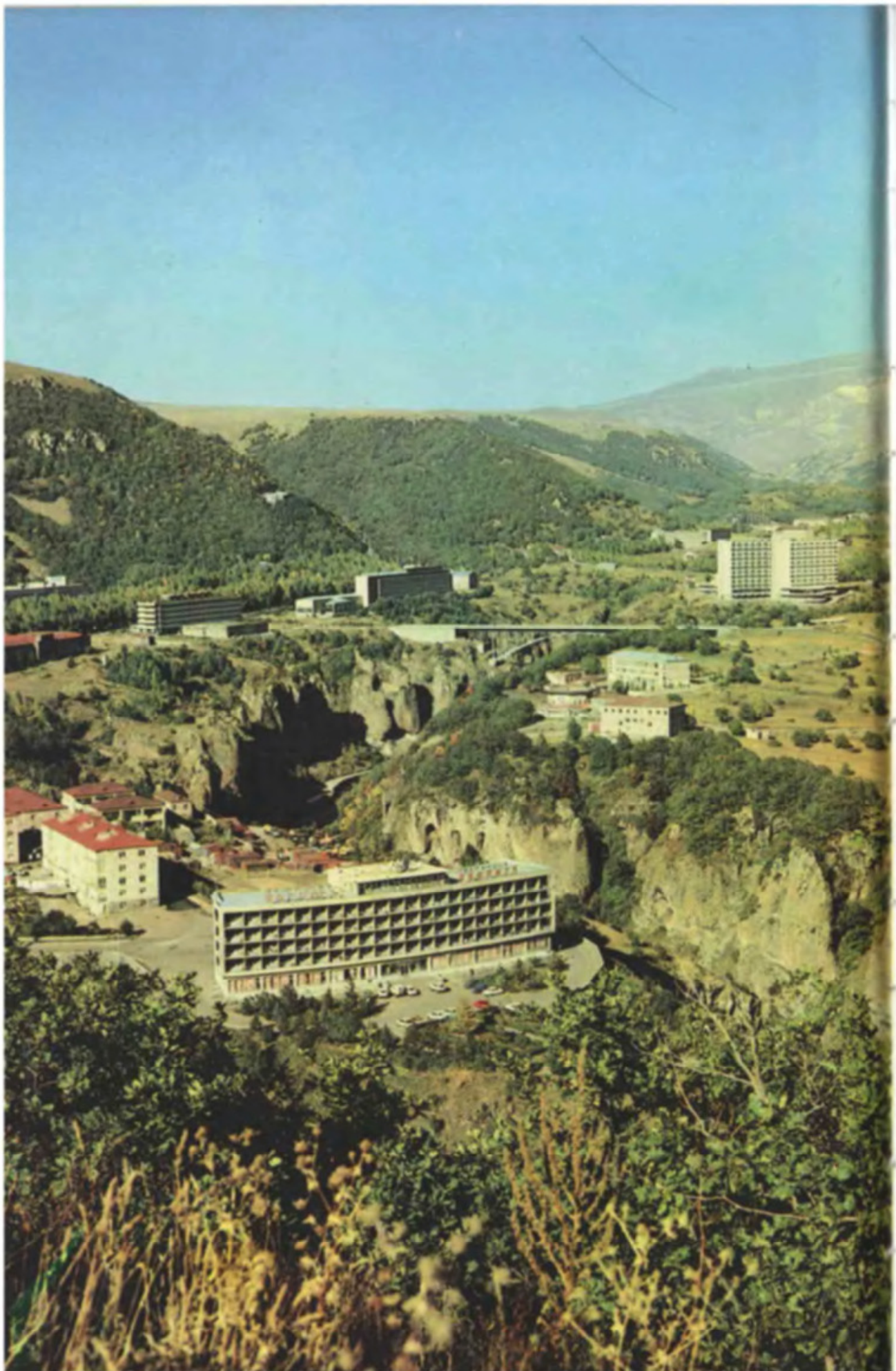
Սակայն Ջերմուկը լավ ճանաչելու համար պետք է անձամբ այցելել, քայլել նրա փողոցներով ու ճեմուղիներով, շնչել մաքրամաքուր օդը, խմել նրա անուշահամ սառը և տաք ջրերը, արբենալ ծաղիկ-ծաղկունքի բուրմունքով, լսել շողշողուն լուսաբացին թռչունների գեղգեղումը, վայելել Արփա գետի զովությունը, ունկնդրել բարձունքից գահավիժող ջրվեժի կախարդող երգը...

Ջերմուկ այցելող յուրաքանչյուր ոք հնարավորություն կունենա ոչ միայն բուժվելու ու հանգստանալու, այլև ծանոթանալու նրա շրջակայքում գտնվող պատմաճարտարապետական հնագույն կոթողներին:

Ջերմուկից ձեզ հետ կտանք անջնջելի տպավորություններ և ամենաթանկը՝ առողջություն:

— Համեցեք Ձերմուկ
Добро пожаловать в Джермук

Տեսարան քաղաքից
Вид города

Օդանավը Ջերմուկի երկնքում
Самолет над Джермуком

Չախափի ընդհանուր տեսքը
Общий вид левобережья

«Զերմուկ» առողջատունը
Санаторий «Джермук»

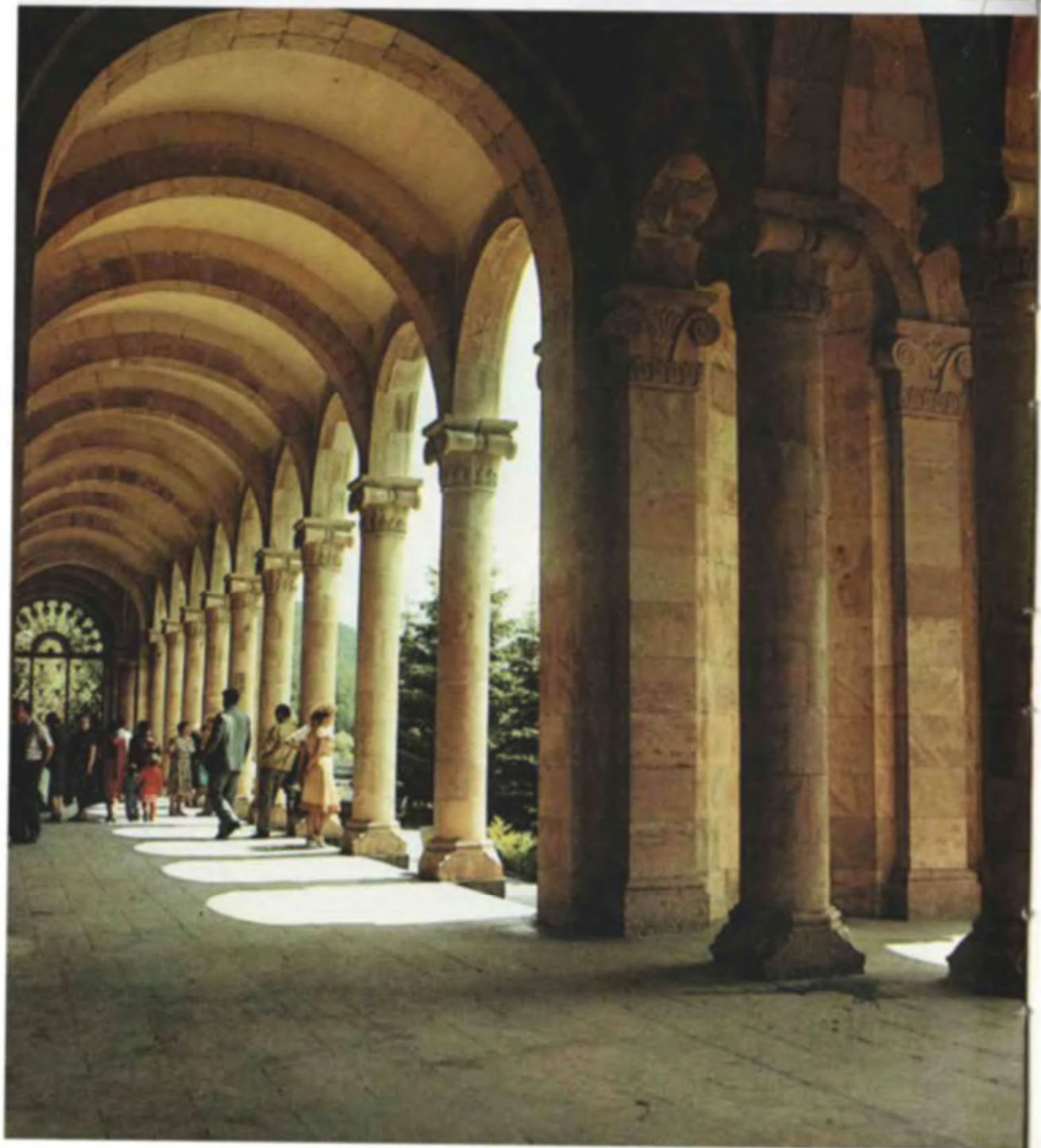
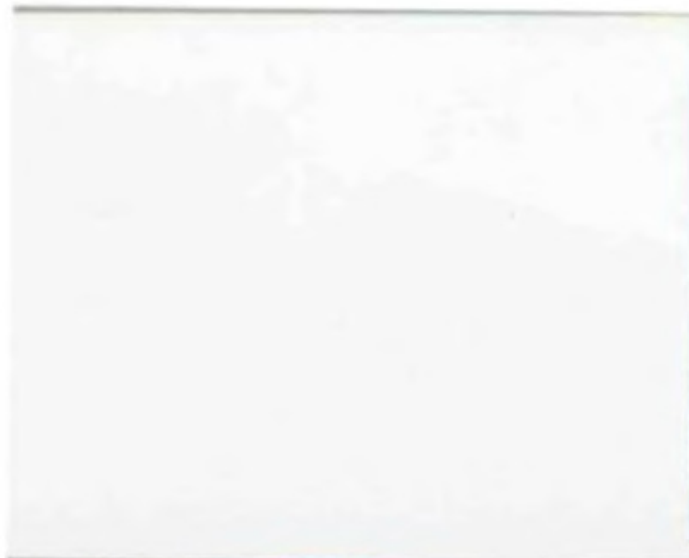

Ընդառարաի ընդհանուր տեսքը Общий вид питьевой галереи

Այստեղ միշտ էլ մարդաշատ է
Здесь всегда многолюдно

Վայելում են անմահական ջուրը
Живительная вода: как вкусно!

Մարզամշակութային համալիրը
Заманчивый культурно-
спортивный комплекс

Այստեղ միշտ մարդաշատ է
Здесь всегда многолюдно

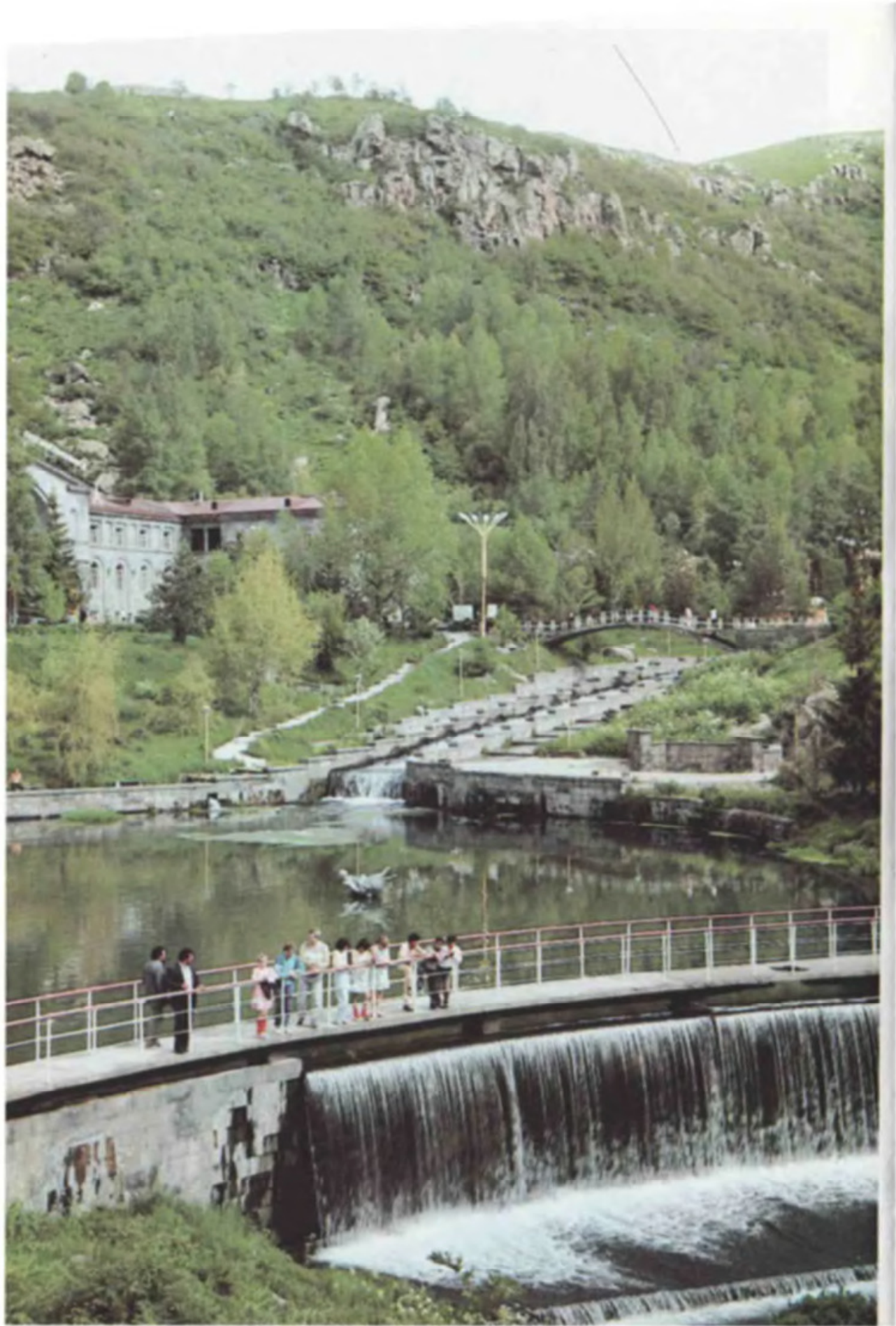

Միմյանցից անբաժան ամառը,
աշունն ու ձմեռը

Лето, осень и зима
встретились друг с другом

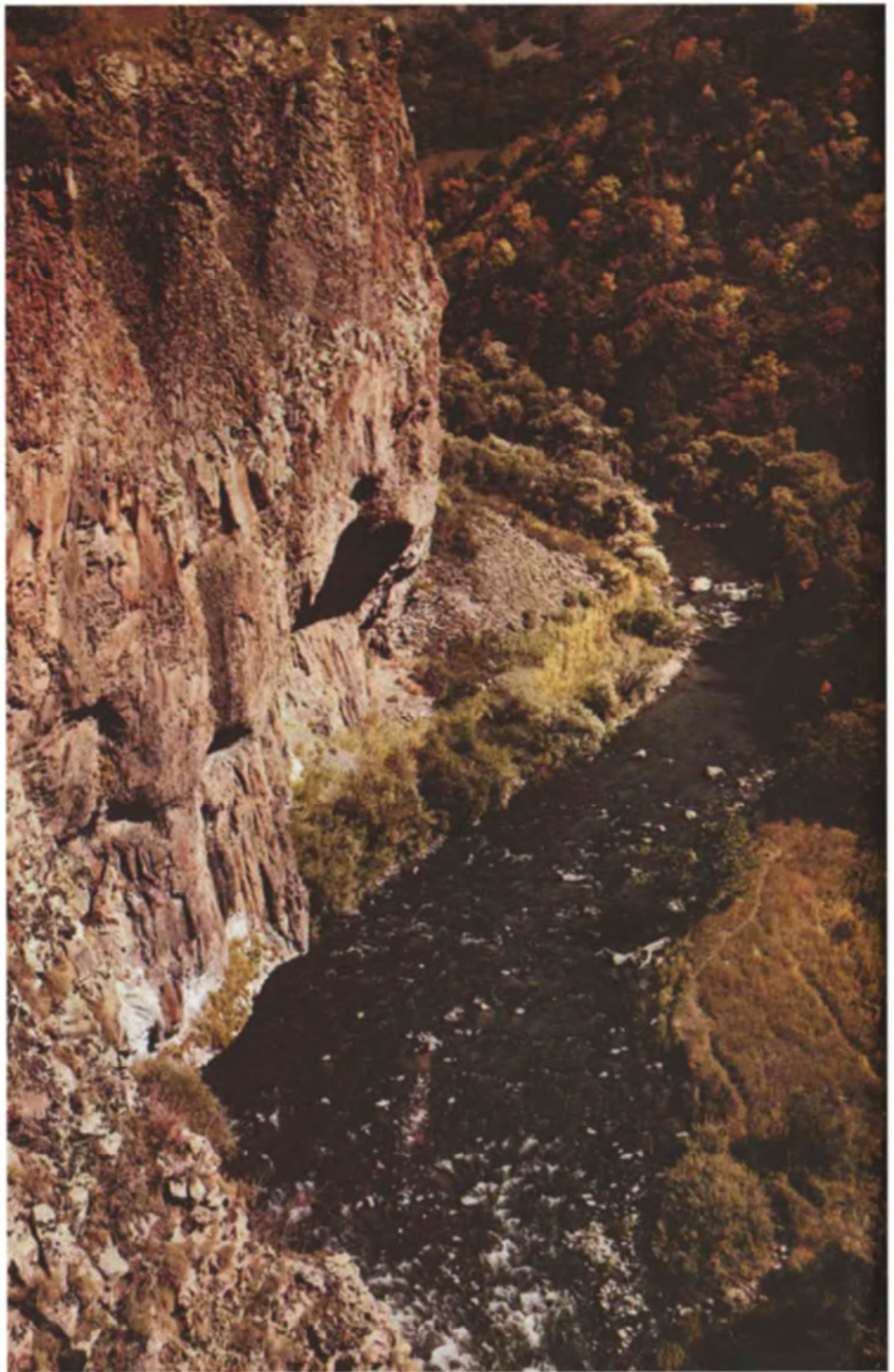
Նորապսակներին ողջունում
են կարկաչուն ջրերն ու
երփներանգ ծաղկունքը

Новобрачных приветствуют
журчащая вода и
пестрое цветение

Տեսարան քաղաքից
Вид города

«Ջերմուկ» հյուրանոցը
Гостиница «Джерму́к»

Ամեն ինչ հեքիաթային է
այստեղ
Здесь все как в сказке

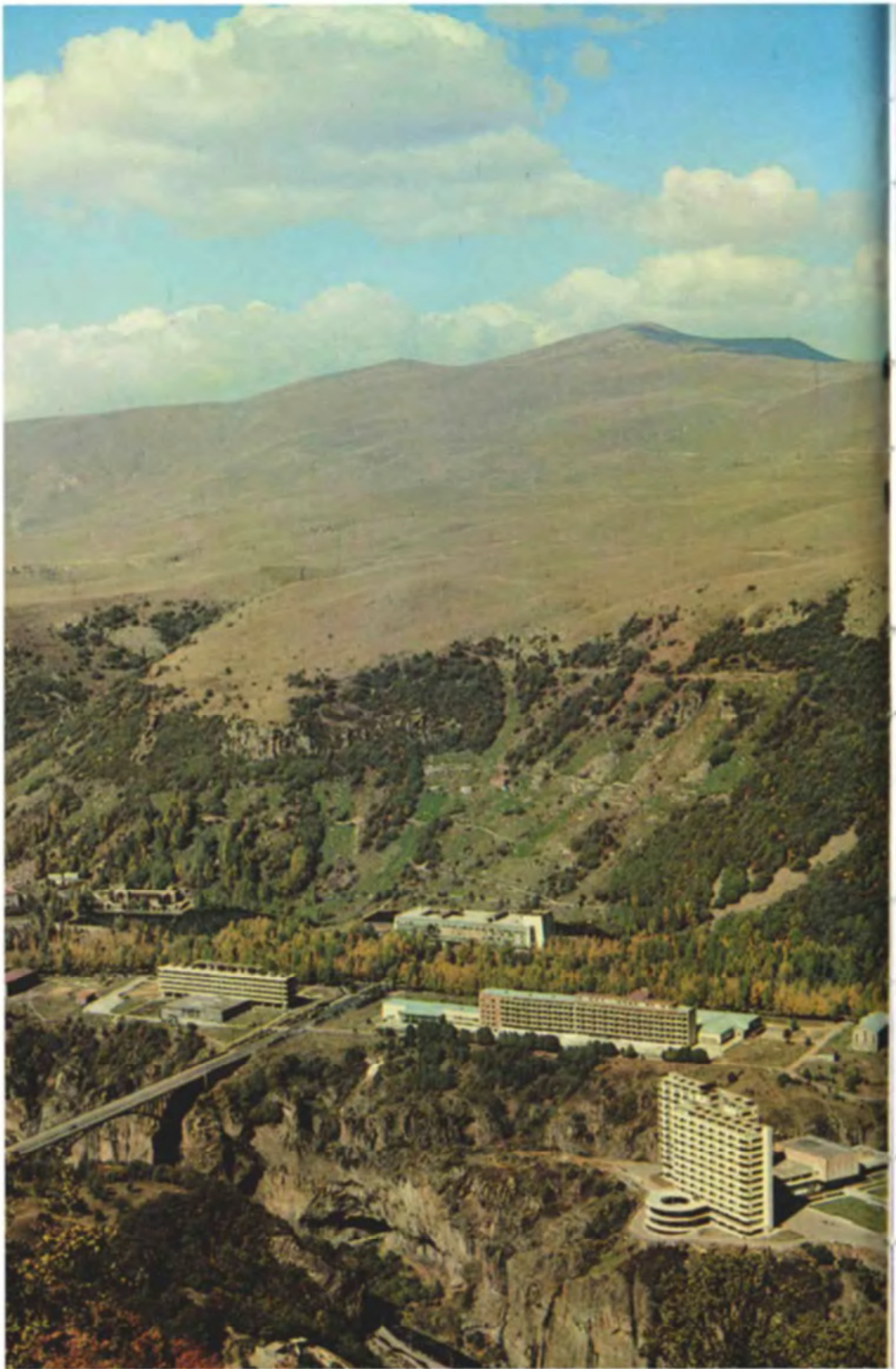

Արփայի կիրճն ու վեհանիստ լեռները

Ущелье реки Арпа и царственные горы

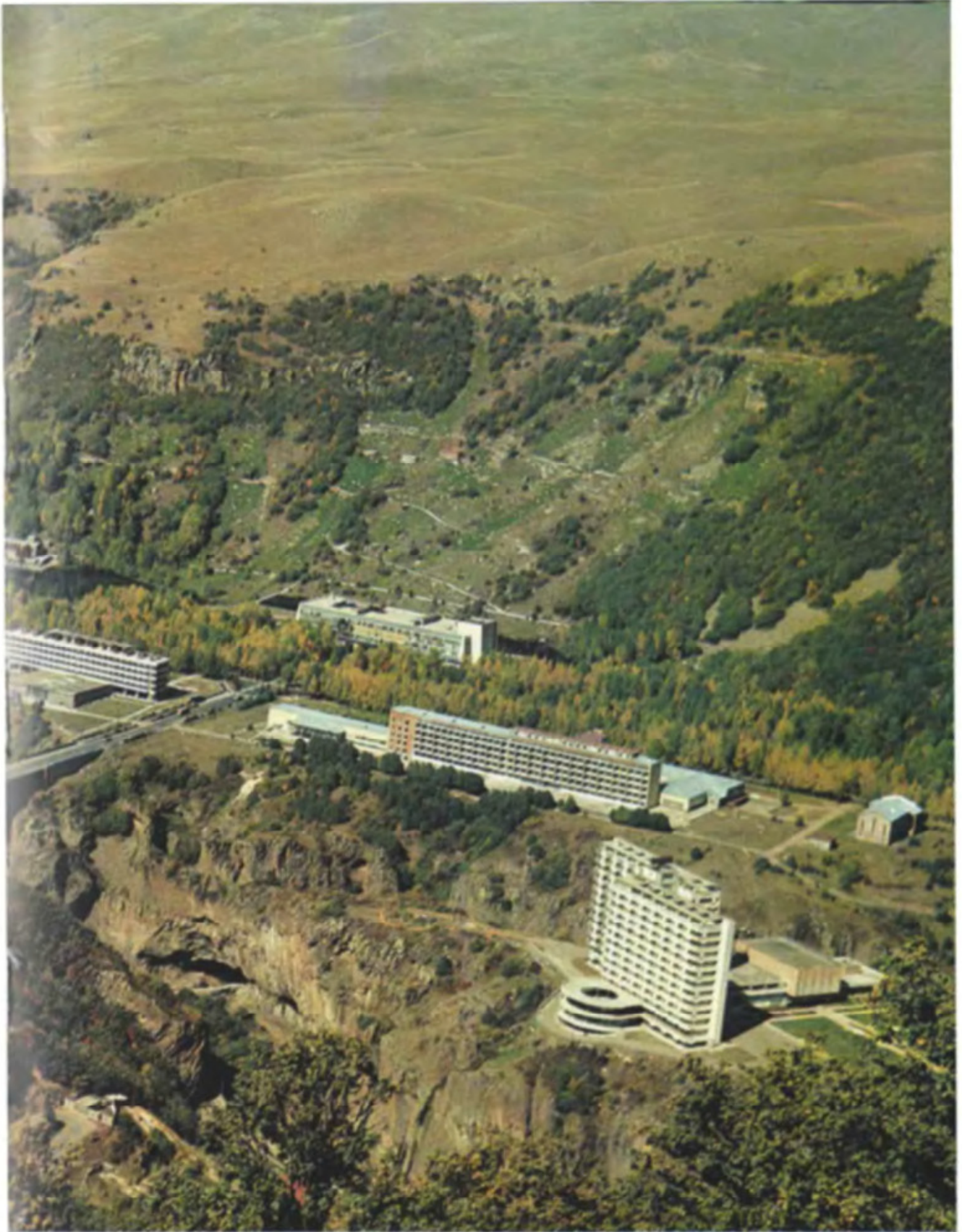

Քաղաքի համայնապատկերը Панорама города

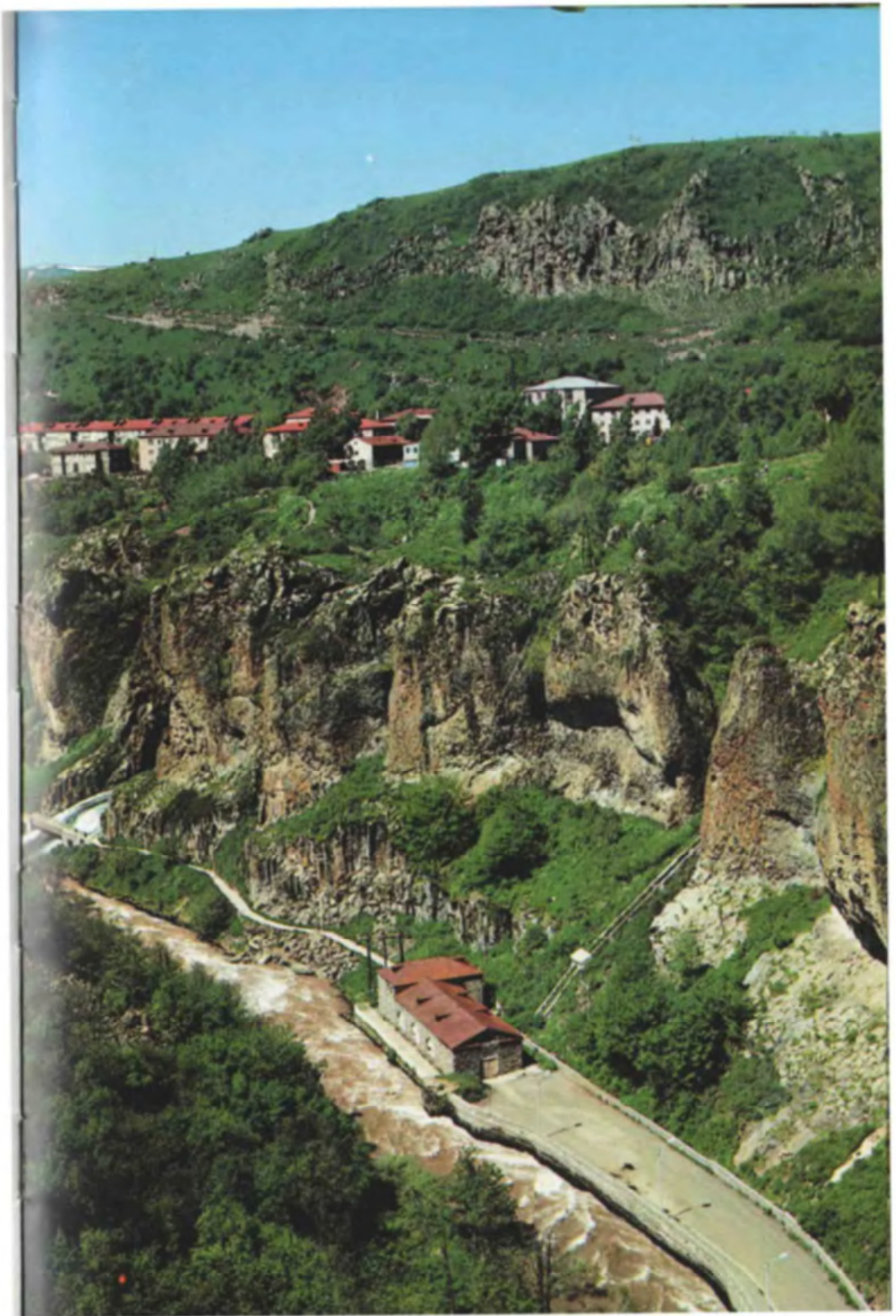

Այստեղ քարերի թագավորություն է
В царстве камней

Տեղական էլեկտրակայանը Արփայի ձորում
Местная электростанция в ущелье Арпы

Երրորդ անոդջատունը
Третий санаторий

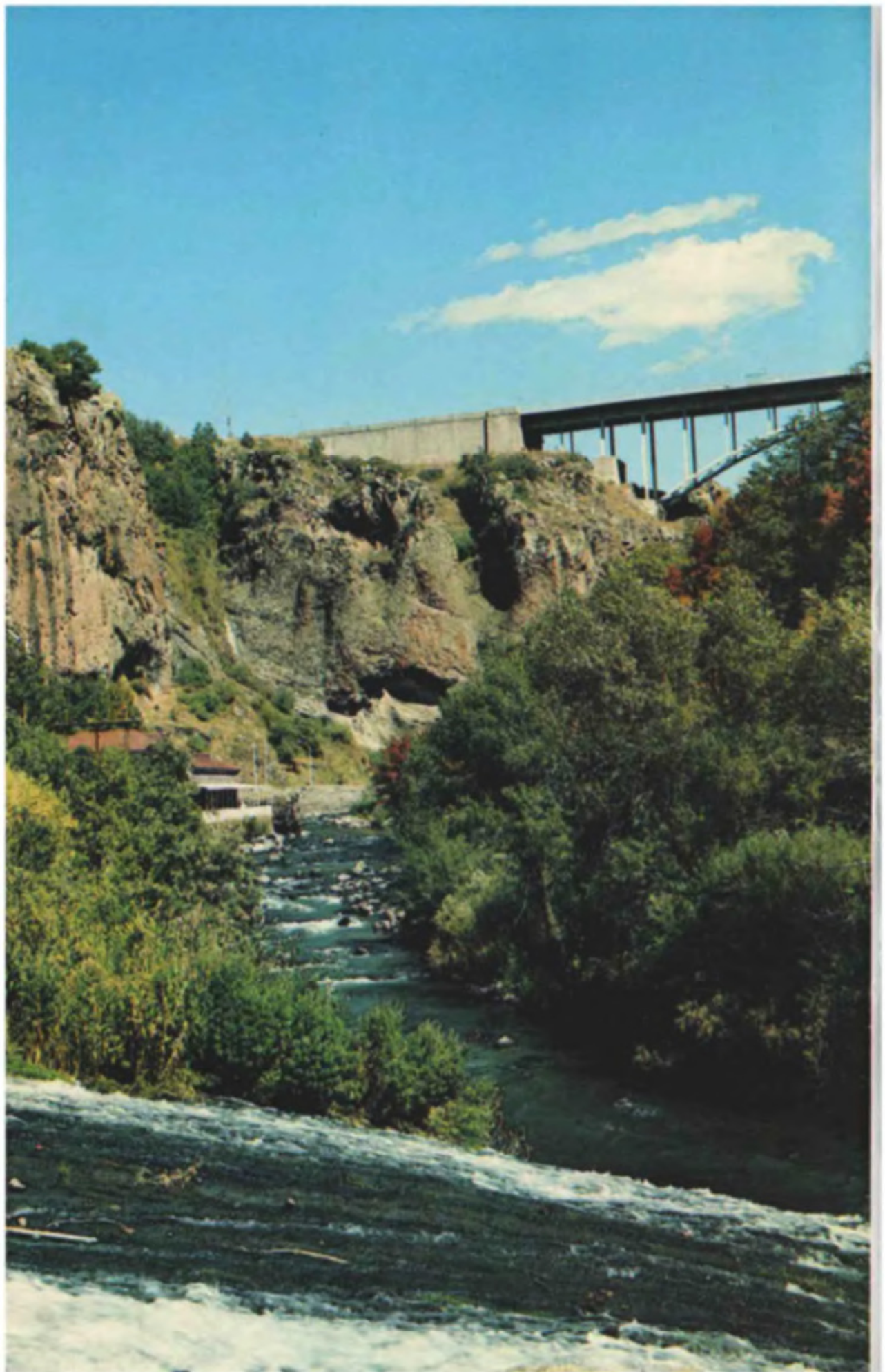
Մանկական ատոլջատունը
Детский санаторий

Երկրորդ ատոլջատունը
Второй санаторий →

Առաջին արողջատունը
Первый санаторий

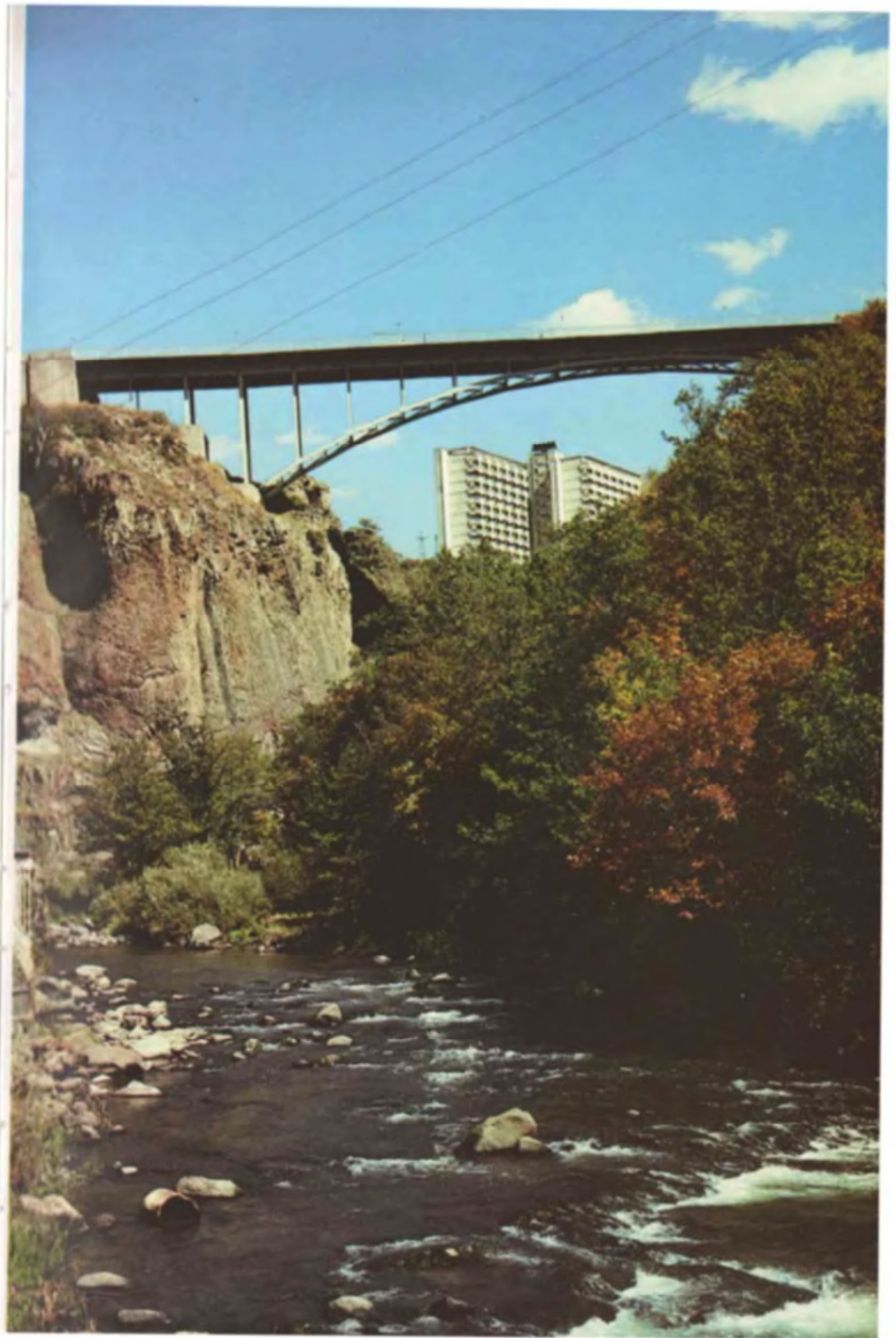

Շախարհող բնություն
Пленительная природа

Շամարակապ կամուրջը →
Арочный мост

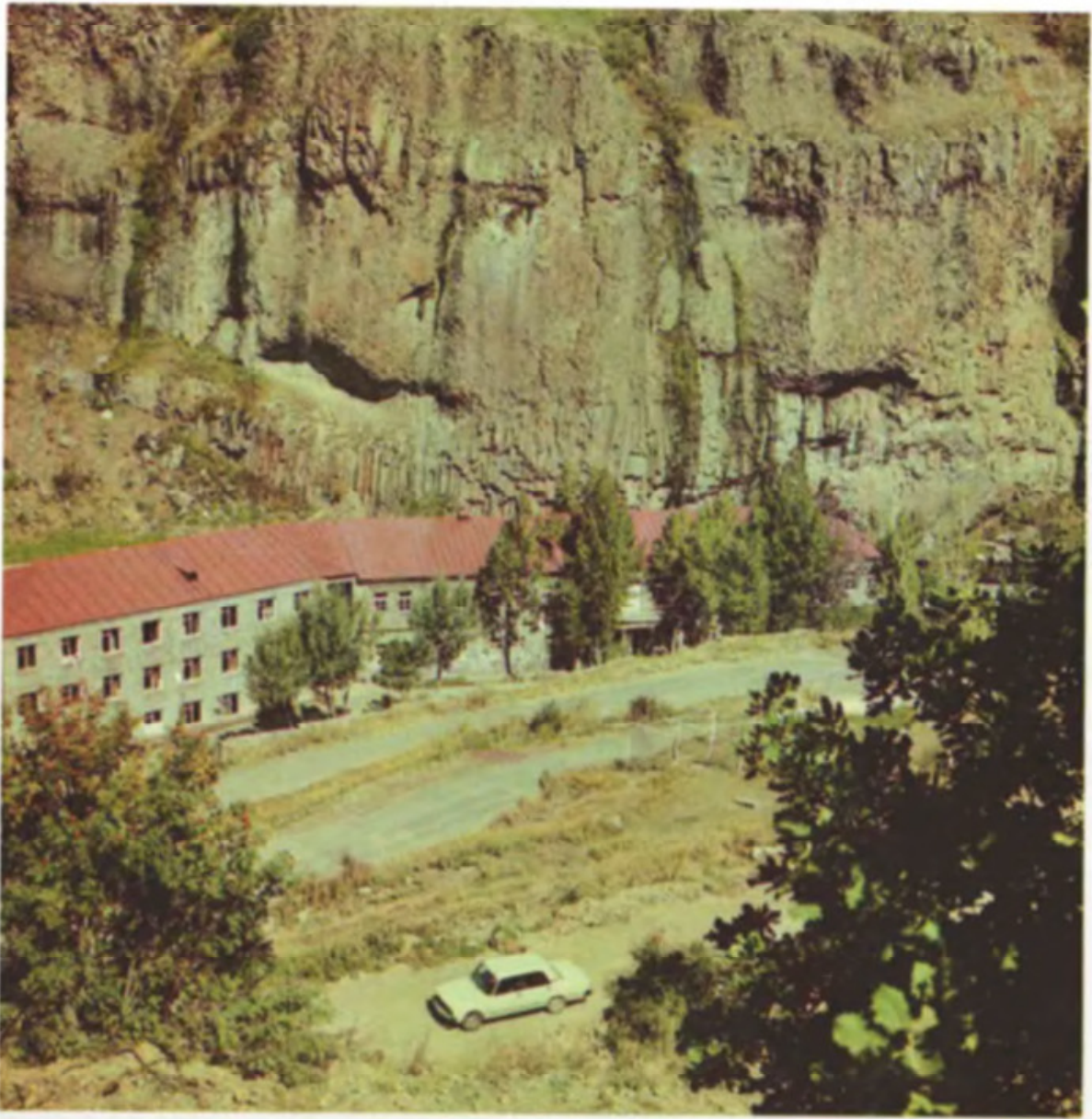

«Արարատ» ավազատունը
Санаторий «Арарат»

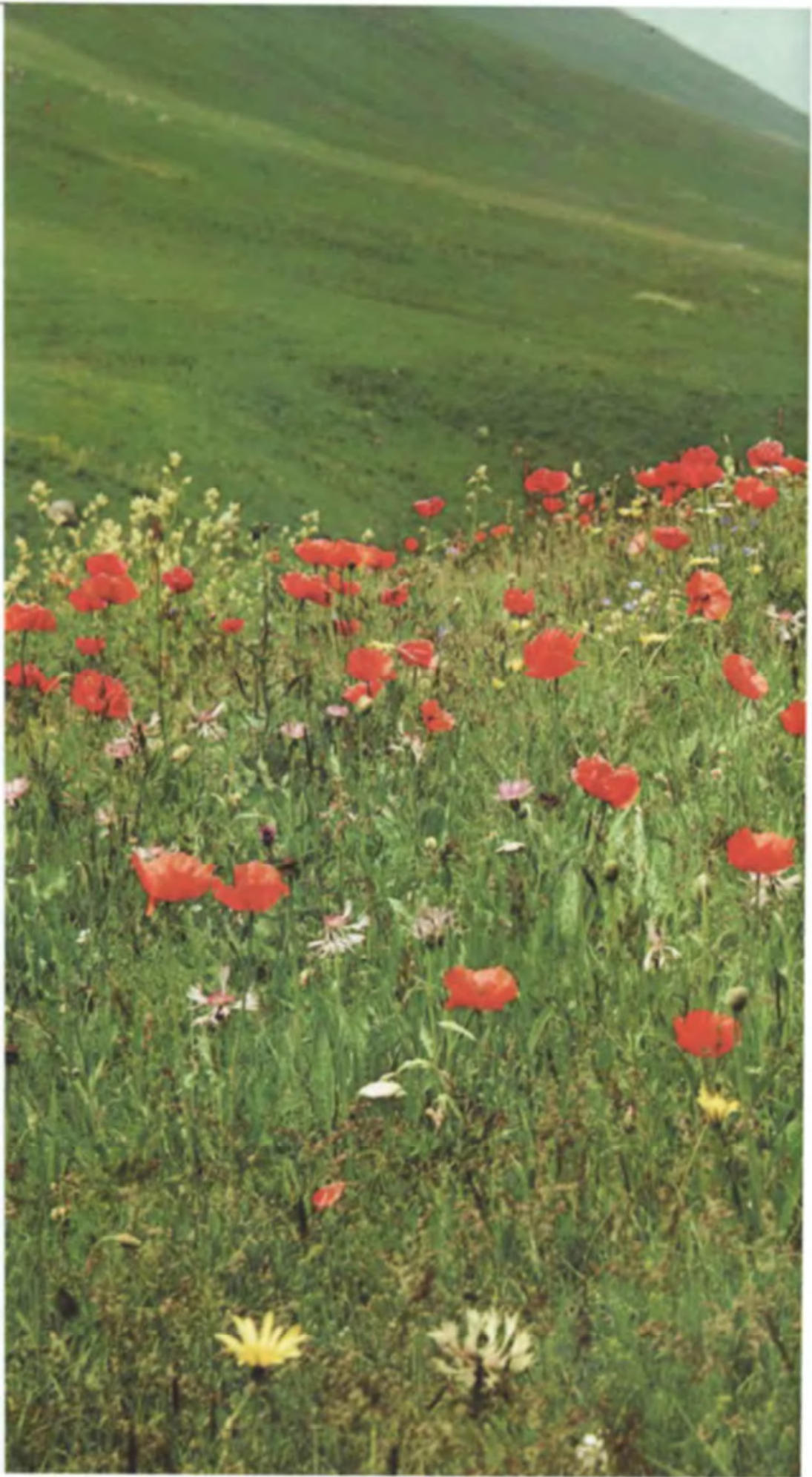

Քաղաքային այգում
В городском парке

Լոգանքների շենքը
Արփայի կիրճում
← Ванное здание
в ущелье Арпы

Մեծ Հայրենականում զոհված
մարտիկների
հուշարձանը Կեչուտում
Кечут. Памятник павшим
в Великую
Отечественную войну

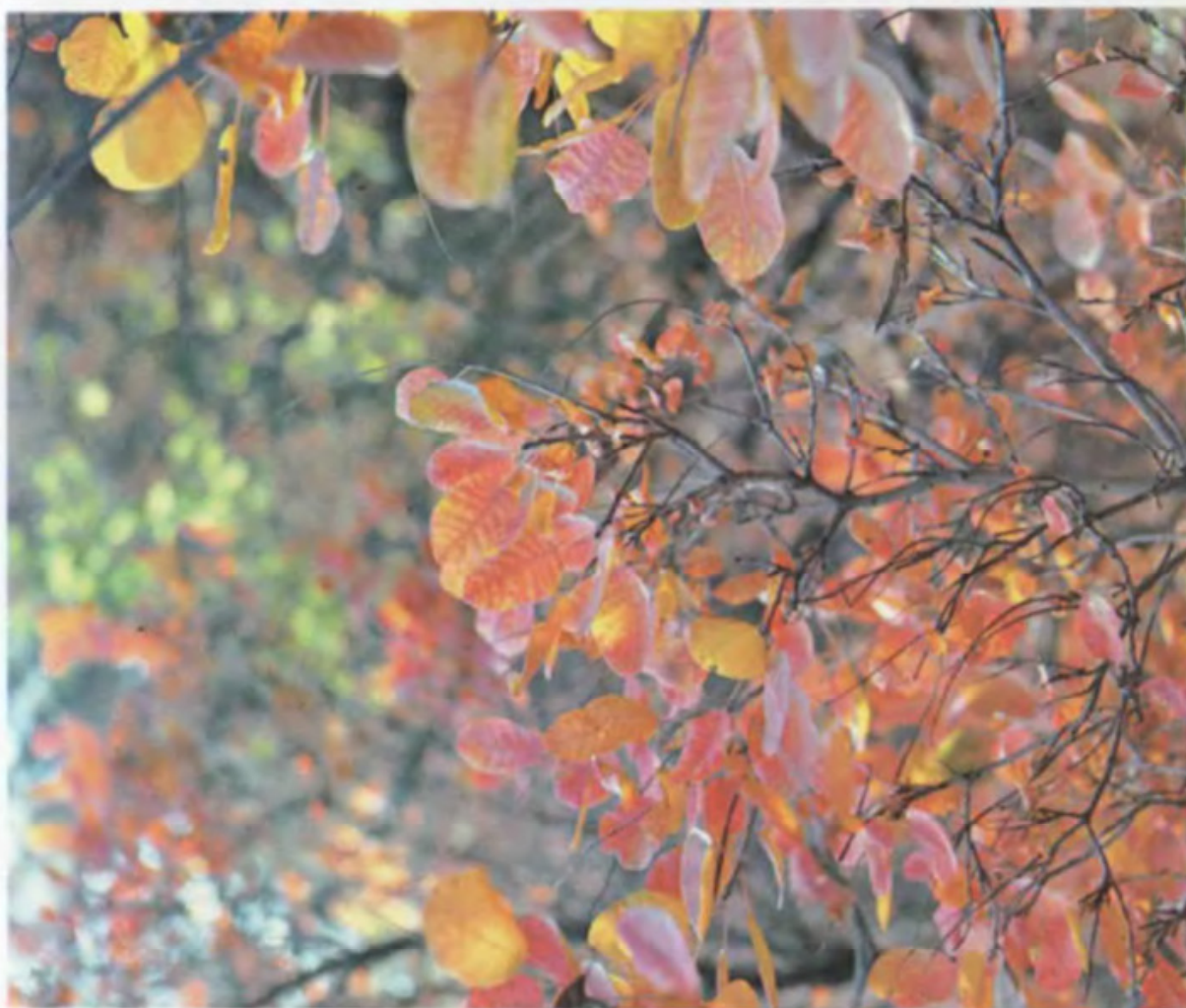
Արձանիկներ քաղաքային այգում
Статуэтки в городском парке

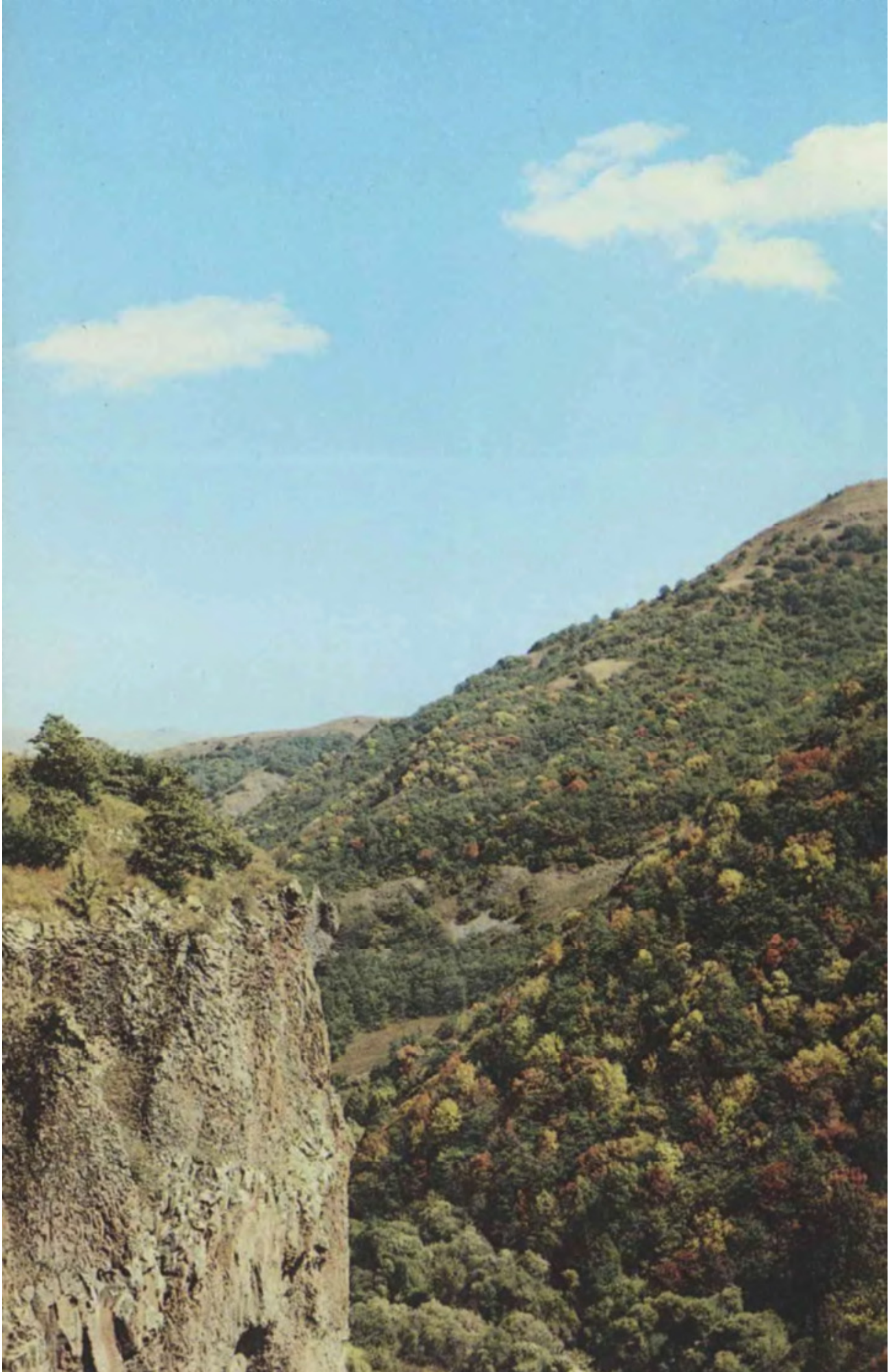
Ծառ ու ծաղկի աշխարհում
В мире цветов

← Տեսարան քաղաքից
Вид города

Գողտրիկ անկյուններ
Красивые уголки

Առաջին արողջատունը
Первый санаторий

Հոկտեմբերի 50-ամյակի հուշարձանը
Памятник 50-летию Октября

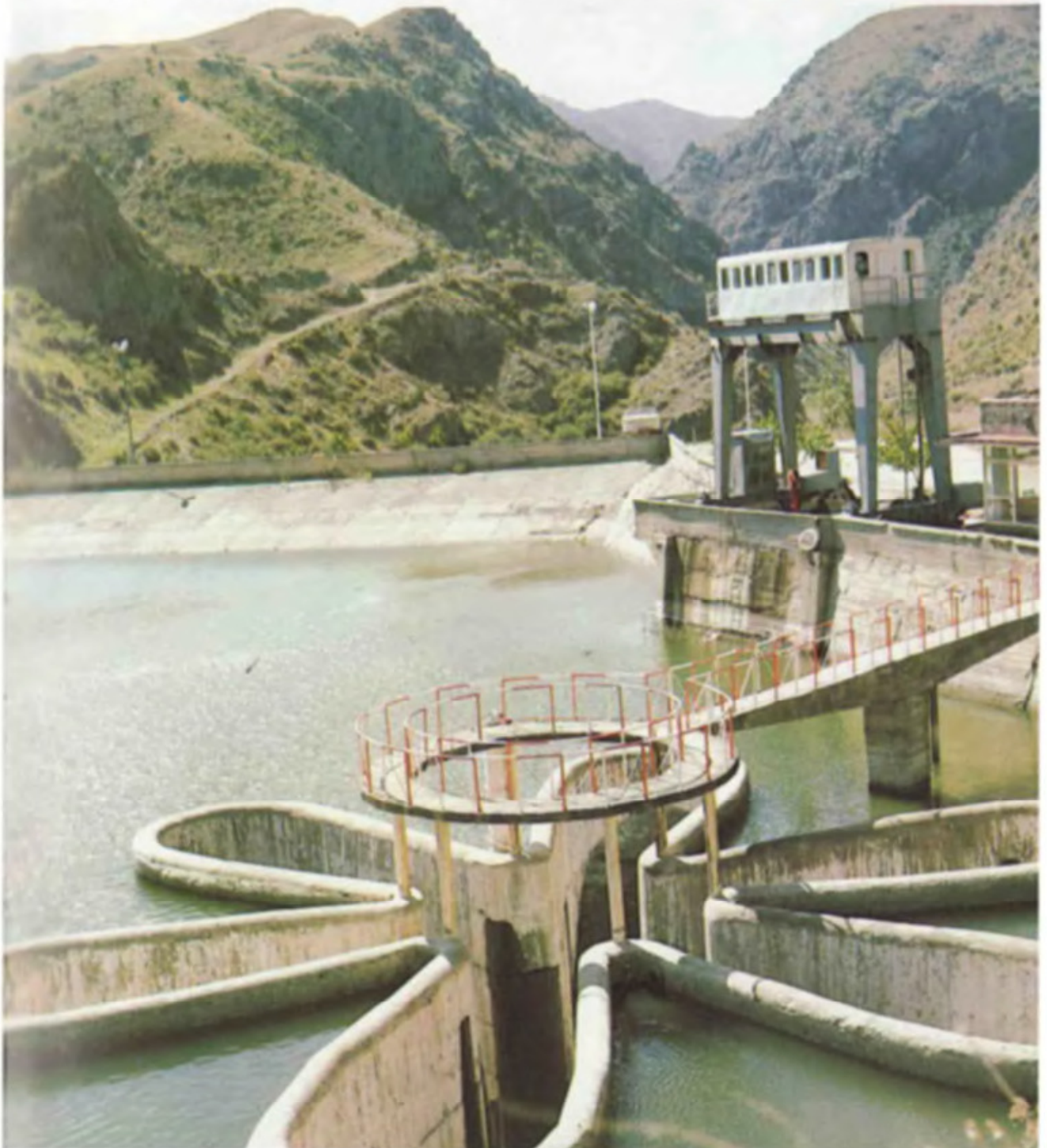
«Պրիստավի» լողավազանը
«Бассейн приставы»

«Էլեկտրոն» պանսիոնատը
Пансионат «Электрон»

Կեչուտի ջրամբարի մարզարիտը
Жемчужина Кечутского
водохранилища

Արփա-Սևան թունելի մի խումբ
շինարարներ
Группа строителей туннеля
Арпа-Севан

Թւածում է
երգն ու պարը
Звучат
песни и танцы

«Ջերմուկ» կինոթատրոնը
Кинотеатр «Джермуки»

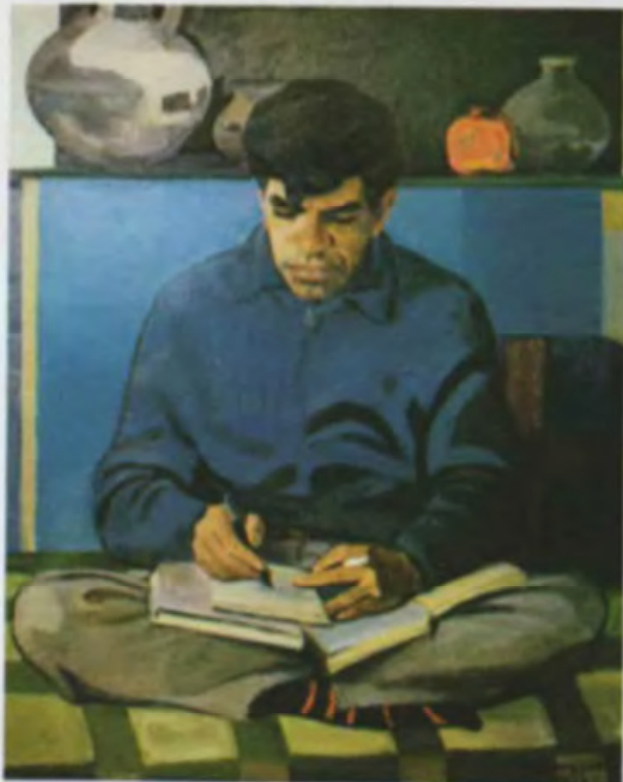

Պատկերասրահում
В картинной галерее

«Պ. Սևակ»-Ս. Մուրադյան
С. Мурадян--«П. Севак»

«Երևան»-Մ. Սարյան
M. Сарьян-«Ереван»

«Մաքսիմովայի դիմանկարը»
-Ա. Կալենիչ
А. Каленц.
«Портрет Максимовой»

Պեղումներից հայտնաբերված իրեր
(VII-XI դդ.)

Результаты раскопок
(VII-XI в.в.)

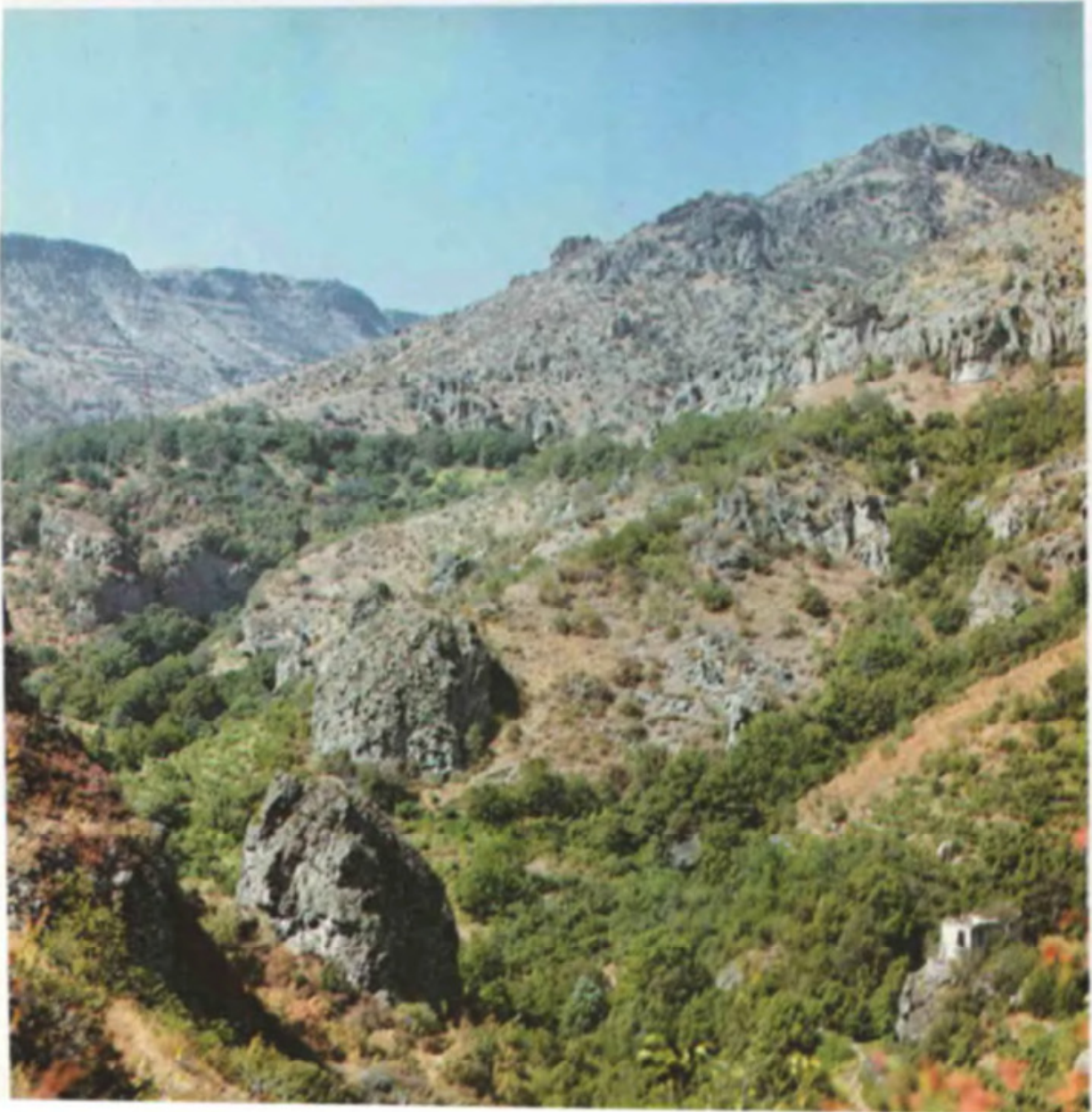
«Կեսորին»-Մ. Աբեղյան
М. Абебян. «В полдень».

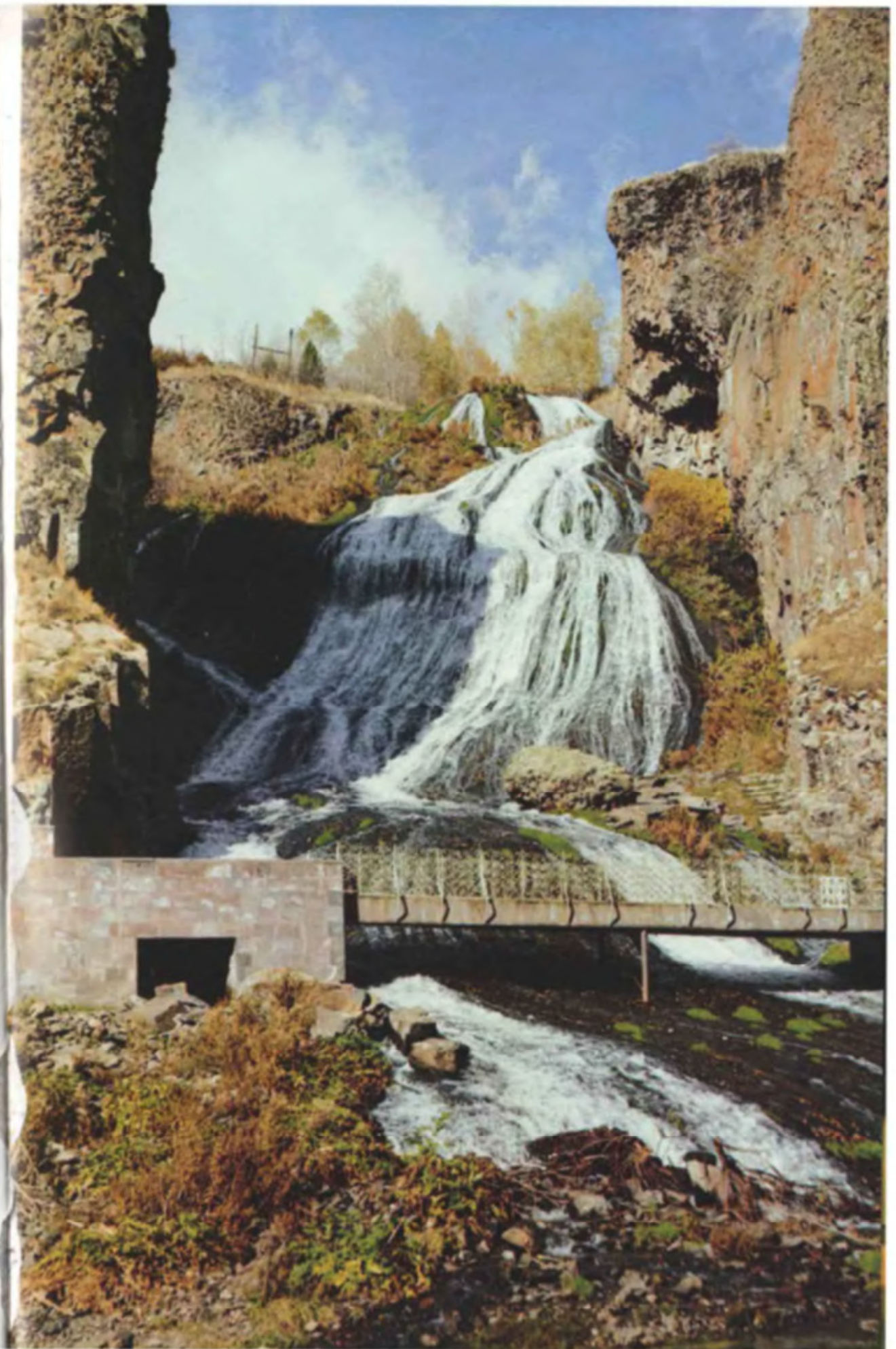
«Աշնանային մոտիվ»-Հ. Ջարդարյան
О. Зардарян. «Осенний мотив»

«Թ. Ալթունյան»-Մ. Սարյան
М. Сарян. «Т. Алтунян»

Հգորաշարահ ջրվեժը
Оглушительный водопад →

Քաղաքի №2 միջնակարգ դպրոցում
В городской средней школе №2

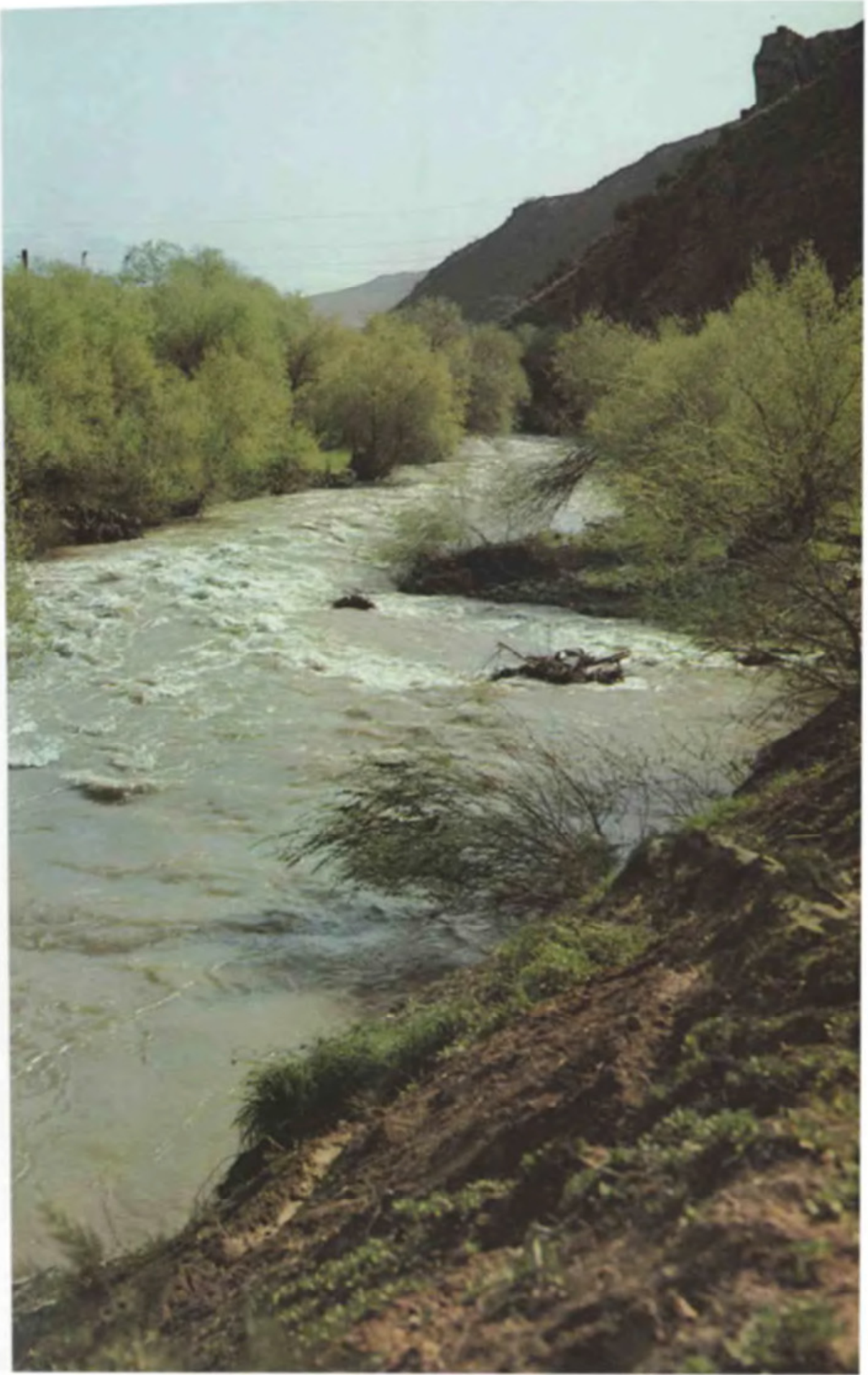

Պերճաշուք գարունն է այստեղ
Здесь лучезарная весна

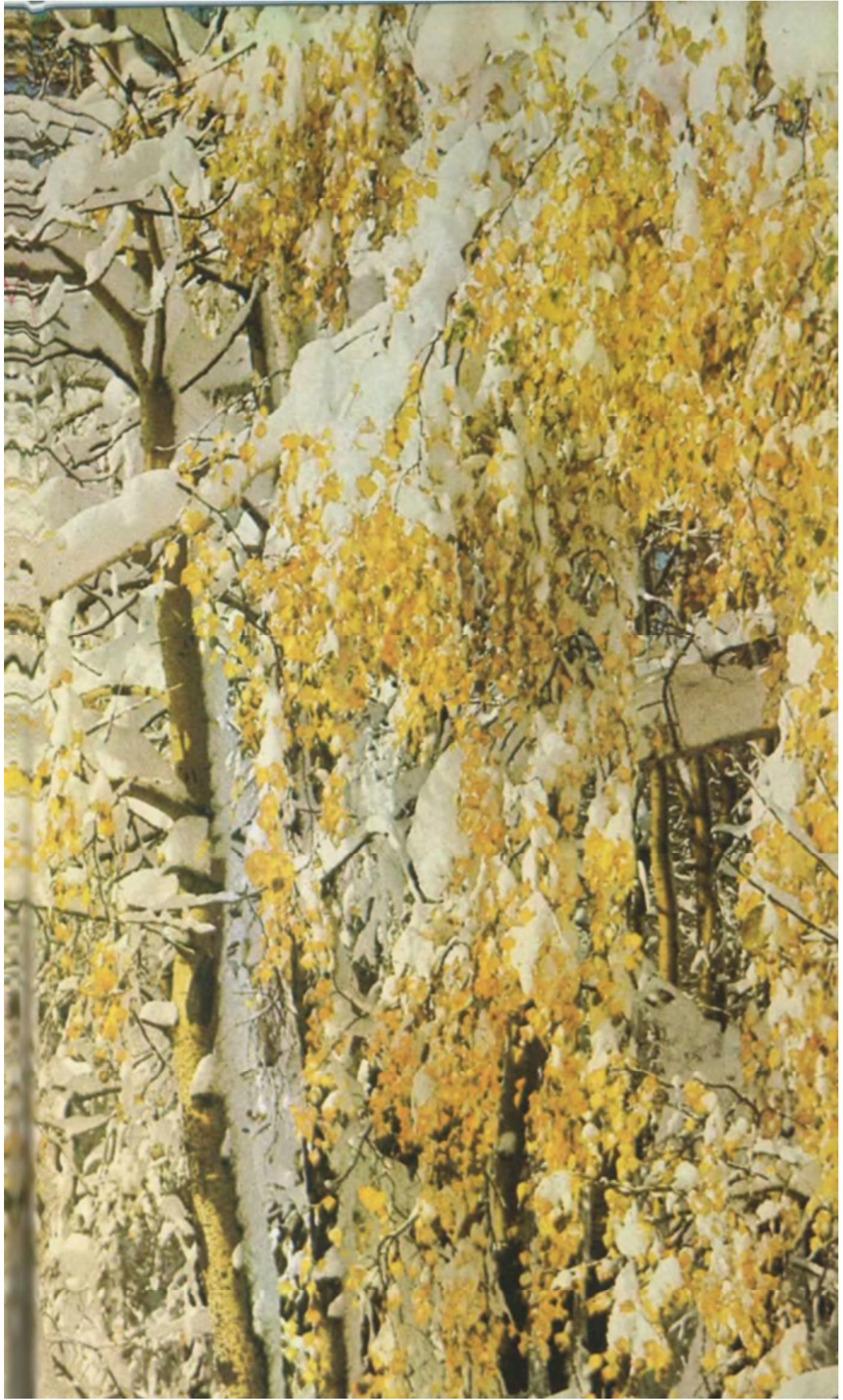

Արփա գետը
Քեռա Արքա

«Գլաձոր» առողջատունը
Санаторий «Гладзор»

Վ. Մամիկոնյանի
անձեռակերտ արձանը
Нерукотворный памятник
В. Мамиконяну

«Բախտի» կամարը
Арка «Счастья»

Գարնանաբույր ժայռեր
Дыхание весны в горах

Պրոֆեսոր Իլյա Օսիպյանը
Профессор Илья Осипян

Ամեն ինչ առողջության համար
Все-на службу здоровья

Բժշկական գիտությունների դոկտոր
վիրաբույժ Գարուշ Գասպարյանը
մանկական առողջատանը

Доктор медицинских наук , хирург
Гаруш Гаспарян проверяет здоровье
ребенка в детском санатории

Երջանիկ մանկություն
Счастлиное детство

Ջերմուկցիների հյուրն է
Լենինականի
ժողգործիչների նվագախումբը
В гостях у джермуковцев
оркестр народных инструментов
Ленинакана

ВСТУПЛЕНИЕ

Главные ворота Советской Армении—ее столица Ереван. Аэропорты «Звартноц» и «Эребуни», железнодорожный- и автовокзалы ежедневно принимают десятки тысяч людей. Один из крупнейших в СССР аэропортов международной категории «Звартноц» (пропускная способность 2100 человек в час.) связан воздушными трассами со многими городами мира.

Большинство гостей, приезжающих в Армению из разных уголков Советского Союза и зарубежных стран, начинают знакомство с республикой с Еревана.

История Джермука не может быть полной, впечатляющей и интересной в отрыве от общей истории Армении. Посему считаем своим долгом познакомить читателя с краткой историей столицы Советской Арме-

нии — Ереваном, затем перенестись в город-курорт Джермук, расположенный на горном плато.

Советская Армения одна из пятнадцати равноправных республик СССР. Она создана 29 ноября 1920 года. По занимаемой площади среди советских республик она самая маленькая (29,8 тыс. кв. км), примерно равная Бельгии или Албании. Однако по разнообразию природных условий, экономической, культурной жизни не уступает странам, превосходящим ее по площади.

Расположена Советская Армения в Закавказье, на юге от Кавказских гор, в северо-восточной части Армянского нагорья. На севере она граничит с Грузинской ССР, на северо-востоке — с Азербайджанской ССР, на западе и юге — с Турцией и Ираном.

Страницы исторической летописи армянского народа проникнуты печалью и горечью. На протяжении веков Армения вела продолжительные войны со своими завоевателями — татарами и монголами, персами и турками, которые разрушали армянские крепости и храмы, сжигали сады, уничтожали школы и церкви, угоняли в плен и истребляли население, грабили имущество.

1915 год. Произошла чудовищная резня в Западной Армении. Около двух миллионов невинных армян было вырезано и изгнано за пределы своей родной древней страны, из которой они бежали и разбрелись по всему миру.

Тяжелым было и положение в Восточной Армении. И вот 29 ноября 1920 г. с бескорыстной помощью великого русского народа, под руководством коммунистической партии Армении многострадальный армянский народ на этом спасенном клочке земли утвердил советскую власть и заложил основы новой, социалистической государственности. Столицей Армении стал город Ереван — административный, экономический, культурный и научный центр республики. Ереван находится в северо-восточной части Араратской долины, на правобережье реки Раздан, на высоте 865—1390 м над уровнем моря. Основан в 782 г. до н. э.

В иллюминаторе самолета видны деревни, пашни, крохотные зеленые островки, и в особенности бросаются в глаза голые горные склоны — всюду горы, горы...

Говорят, бог, сотворив племена и народы, принялся раздавать им места обитания, и когда очередь дошла до армян, весь мир был уже поделен и остался лишь клочок каменистой земли.

— Как же вы будете жить на этих безжизненных скалах? — сочувственно спросил бог.

— Ничего, создатель, ты выдели нам, а мы как-нибудь сведем концы с концами, — ответили армяне.

С тех пор армянский народ, верный легенде, пядь за пядью возделывает доставшиеся ему камни, преобразуя в цветущие сады и виноградники.

Взгляд, брошенный с высоты на страну Армению, охватывает тянущиеся повсюду волнистые гряды гор с суровыми вершинами, редкие голубые озера, очертания горных речушек, лесные массивы, в глубине же ее недр таятся живительные воды, железо, золото, медь...

Смотришь на эту древнейшую горсть священной земли и диву даешься, сколько она хранит в себе сокровищ.

Однако чтобы вдоволь полюбоваться и насладиться встречающимися на нашем пути красотами армянского ландшафта и уникальными архитектурными памятниками, предпочтительнее путешествие на автобусе.

На проспекте, носящем имя сына армянского народа, адмирала Исакова, находится Ереванский центральный автовокзал, откуда ежедневно переполненные пассажирами автобусы отправляются в Джермук.

Минуя несколько районов Еревана, автобус выезжает на Арташатакское шоссе. Справа от дороги, на 21-м километре, расположен Масисский район, относительно молодой благоустроенный поселок.

Маршрут Ереван—Джермук напоминает музей. По дороге вам доведется увидеть руины древнейших армянских столиц, монастырей, церквей и храмов, многочисленные изящно отточенные хачкары (камни-кресты), бездонные теснины, горы, пронизывающие небесную голубизну, и приютившиеся на склонах населенные пункты.

Калейдоскоп впечатлений венчает прекрасная библейская гора Арарат, снежные вершины которой высятся справа от вас, и почти всю дорогу, как надежный спутник, сопровождают вас и лишь за несколько километров до Джермука исчезают из вашего поля зрения. Но вам грустно расставаться с горой, хочется еще и еще раз полюбоваться ее пленительным величием.

Высота Большого Арарата 5165 м, а Малого—3925 м, занимаемая площадь—1200 кв. м, расстояние между вершинами — 12 км.

Вокруг простираются нескончаемые сады, бахчи и виноградники чудесной Араратской долины.

Армения — страна гор и камней — считается древнейшей в мире родиной винограда.

На 31-м километре пути мы подъезжаем к городу Арташату, административному центру одноименного района с его благоустроенными и плодородными деревнями. Это один из крупных фруктовых и виноградарских районов республики, с развивающимся сельским хозяйством, промышленностью и богатыми культурными традициями.

Памятными историческими событиями славится арташатская земля. Во II в. до н. э. и в V в. н. э. Арташат был столицей Армении. Входил в армянский уезд Востан Айраратской губернии Великого Айка, у слияния рек Ерасх и Мецамор на холмах Хорвирапа (в 10 км к юго-западу от нынешнего Арташата, на территории Араратского района).

Город Арташат был воздвигнут во времена Арташеса I, в 180-х гг. до н. э., когда городская жизнь в Армении переживала расцвет. Арташат был обеспечен надежной системой оборонительных сооружений и цитаделью с роскошными царскими палатами, казной и таможней. По свидетельству отца армянской историографии Мовсеса Хоренаци, это был центр эллинистической культуры и в период царствования Арташеса I здесь находились храмы богини Анаит (Артемиды) и Аполлона, где были установлены их медные позолоченные статуи. В 53-м г. до н. э. в период царствования Артавазда II на театральных подмостках в Арташате была поставлена трагедия Еврипида «Вакханки».

В окрестностях Арташатского района находится Двин. Город занимал обширную территорию, имел 100-тысячное население. В IV—V вв. н. э. был столицей Армении.

В 893 г. сильное землетрясение разрушило Двин.

Автобус мчится дальше. Слева по трассе, на 48-м километре нашего маршрута — Араратский район с поселковым центром Арарат городского типа. Район сформировался в 1950-е годы. Араратский район также крупный центр плодоводства и виноградарства. Быстрыми

темпами идет развитие промышленности, в основном цементного производства.

В нескольких километрах от Арарата, в окрестностях Покр Веди возвышается древнейший и священный для армянского народа памятник—монастырь св. Хорвирапа. Он олицетворяет собой знаменательное событие в религиозной жизни Армении конца III—начала IV вв.—принятие и распространение христианства в Армении. Монастырь св. Хорвирапа находится на противоположных Арарату холмах левобережья реки Аракс. Казалось бы, природа сама распорядилась быть Хорвирапу и Арарату рядом друг с другом, поскольку в их нерасторжимом единстве армянский народ видел символ своей жизнестойкости.

Когда-то св. Хорвирап был местом ссылки. Здесь сидел в заточении Григор Просветитель, который воспротивился воле и указу царя Трдата III Аршакуни, не признавая и не поклоняясь старым языческим богам. Благодаря Григору Просветителю в 301 г. христианство по всей Армении было объявлено государственной религией, и он стал католикосом всех армян.

Хорвирап сыграл огромную роль в расцвете культурно-просветительского дела в Армении. Здесь действовала передовая высшая школа, в развитие которой внесли свою лепту видные общественные и культурные деятели: Вардан Аревелци, Нерсес Мшеци, Ованнес Ерзнкаци, Григор Балвеци, Геворг Скевраци (Лабронаци), Геворг Бчнеци, их сорок учеников. До нас дошло более десяти переписанных в XIII в. ценных рукописей из этой школы, которые хранятся в настоящее время среди бессмертных сокровищ института древних рукописей Матенадаран.

В Хорвирапе уцелела церковь св. Богородицы XVII в., часовня Григора Просветителя XIII в., воздвигнутая на мощах Вирапа. Этот памятник архитектуры вызывает растущий интерес многочисленных туристов и гостей.

Продолжим наше путешествие.

По окаймленному стройными деревьями и зеленью

шоссе автобус доезжает до Ерасха (бывшее название Аракса) Прямая дорога ведет к городу Нахичевань Ильичевского района (бывший Норашен) Но автобус от Ерасха сворачивает влево и держит путь к Ехегнадзорскому району

Преодолевая повороты и подъемы нелегкой дороги, машина добирается до Советашена (до 1948 г. Чанахчи). Село раскинулось в долине верховья реки Арацо.

С 1950-х гг. Советашен входит в Араратский район. Это одно из древнейших сел исторической области Вайоц-дзор, которая охватывает и город-курорт Джермук. Сегодня село известно как родина талантливого армянского поэта Паруйра Севака

Паруйр Севак (1924—1971). Любознательный сын горца, окончив Ереванский государственный университет и аспирантур, АН Армянской ССР, работал в республиканской газете «Авангард», в армянском обществе дружбы и культурных связей с зарубежными странами, в редакции «Երան Երտ» («Литературная газета»). В 1951 г. учился в Москве, в Литературном институте имени М. Горького, по окончании работал в том же институте лектором. С 1963 г. до конца жизни П. Севак являлся старшим научным сотрудником института литературы имени М. Абегамяна АН Арм. ССР

В круг интересов литературоведа и публициста П. Севака входили вопросы армянской древней и современной литературы, критики, лингвистики; за монографию «Саят-Нова» ему присуждена ученая степень доктора филологических наук.

В первом сборнике стихотворений Паруйра Севака «Бессмертные повелевают» (1949 г.) выразилась самобытность автора, широкий творческий диапазон, новизна и свежесть стиля, языковое богатство. Последующие книги — «Дорога любви», «Снова с тобой» и другие принесли широкоую известность имени поэта.

П. Севак был поэтом-новатором.

Искренний гражданский пафос поэта, неразрывная связь с важными животрепещущими проблемами совре-

менности, кропотливый творческий труд и неутомимый поиск были составными его поэтического дарования, которые в полную силу проявились в монументальном произведении армянской поэзии, патриотической поэме «Неумолкаемая колокольня» (посвящена бессмертному Комитасу) Этот шедевр поэтического искусства, который в свое время был удостоен Государственной премии Армянской ССР, вобрал в себя мощный творческий заряд глубокий историко-философский смысл, своеобразие художественных средств и являет одухотворяющий гимн жизнестойкости и возрождению армянского народа

К блестящим образцам армянской национальной поэзии относится также философская лирика сборников «Человек на ладони» и «Да будет свет!», принесшие славу автору

Видный поэт-ученый оставил глубокую и плодотворную борозду в духовной сокровищнице человечества.

Книги любимого поэта переводились на десятки языков мира.

Краткой, но прекрасной была жизнь П. Севака. Он прожил всего сорок семь лет, погиб во время автомобильной катастрофы, на том отрезке нашего пути, где сейчас стоит памятная стела. В увековечение памяти армянского поэта основано село Паруйр Севак.

Советашенская дорога, заасфальтированная вначале, ведет к отцовскому дому Севака, к могиле поэта в его любимом яблоневои саду, тут же вблизи дом-музей, ставший для многих поклонников поэзии местом паломничества.

Автобус, гроыхая, одолевает подъем и въезжает в село Елпин, откуда, как с удобной смотровой площадки, можно обозревать необъятную панораму гор и долин Вайоц-дзора.

Продолжая наш путь к Джермуку, доезжаем до села Арени. Перед нами с возвышенности предстает церковь св. Богородицы, построенная в 1321 г. (архитектор, скульптор Моик).

Вскоре справа показывается Арпа, крупнейшая река Вайоц-дзора. Мы едем против ее течения по скалистому ущелью. Настоящее царство камней — причудливые очертания гор, утесов, холмов и бугров, они будто волшебные изваяния, которые вот-вот оживут и пружиnistым метким прыжком низвергнут все вокруг.

В нескольких километрах от села Арени расположен замечательный архитектурный комплекс Нораванк, который давно известен за пределами республики. Наверху ущелья, на горном склоне по сей день стоит некрополь Нораванк, который в 1339 г. построили талантливые архитекторы Момик и Сиранес.

Минуем живописное ущелье Алаяз, богатое древнейшими архитектурными памятниками, въезжаем в Ехегнадзорский райцентр. Невдалеке отсюда село Гладзор и его известный монастырь Танаат. В 1280 г. здесь действовала высшая школа — Гладзорский университет. В истории просвещения армянского народа Гладзорский университет считается наиболее значительным из всех действовавших армянских высших школ и своего времени и предыдущих веков. Это был просветительский центр европейского масштаба, в котором велось преподавание языка и литературы, математики и философии, музыки, каллиграфии, живописи, ораторского искусства, медицины, астрономии и т. д. Гладзорский университет (настоятель Есаи Нчеци) воплощал не только расцвет армянской средневековой научной мысли, но вместе с тем являл собой своеобразный общественно-политический центр, который боролся за сохранение родного языка и литературы. Его называли «вторыми славными Афинами», «столицей познания», «знаменитым университетом» и т. д.

Однако Гладзорский университет, как и ряд других армянских средневековых и более ранних школ, просуществовал недолго. Спустя шестьдесят лет после основания он подвергся вражеским варварским набегам, разрушениям и был закрыт. Позже возник Татевский университет (в нынешнем Горисском районе), который об-

рел широкую популярность, особенно в период деятельности питомца Гладзорского университета, ученика Воротнеци Григора Татеваци.

В 1980 г. Советский Союз и все прогрессивное человечество торжественно отметили 700-летие со дня основания Гладзорского университета.

Ехегнадзор в основном садоводческий и животноводческий район, где развивается и промышленность.

Продвигаясь вперед, мы оставляем за собой село Малишку Ехегнадзорского района и въезжаем в Вайкский райцентр, на административной территории которого находится город-курорт Джермук.

Поселок Вайк раскинулся у подножия гор Вайоцасар и Текасар, в бассейне верховья реки Арпа. Поселок застроен новыми жилыми домами, зданиями общественных, культурных, промышленных, детских здравоохранительных учреждений. Население занимается животноводством, производством молочных продуктов, выращиванием овощных и бахчевых культур и прочее. Бурными темпами развивается машиностроение, производство стройматериалов, минеральных вод, легкой и пищевой промышленности. Из дня в день растет уровень благосостояния трудящихся, имеют место крупные социально-экономические преобразования.

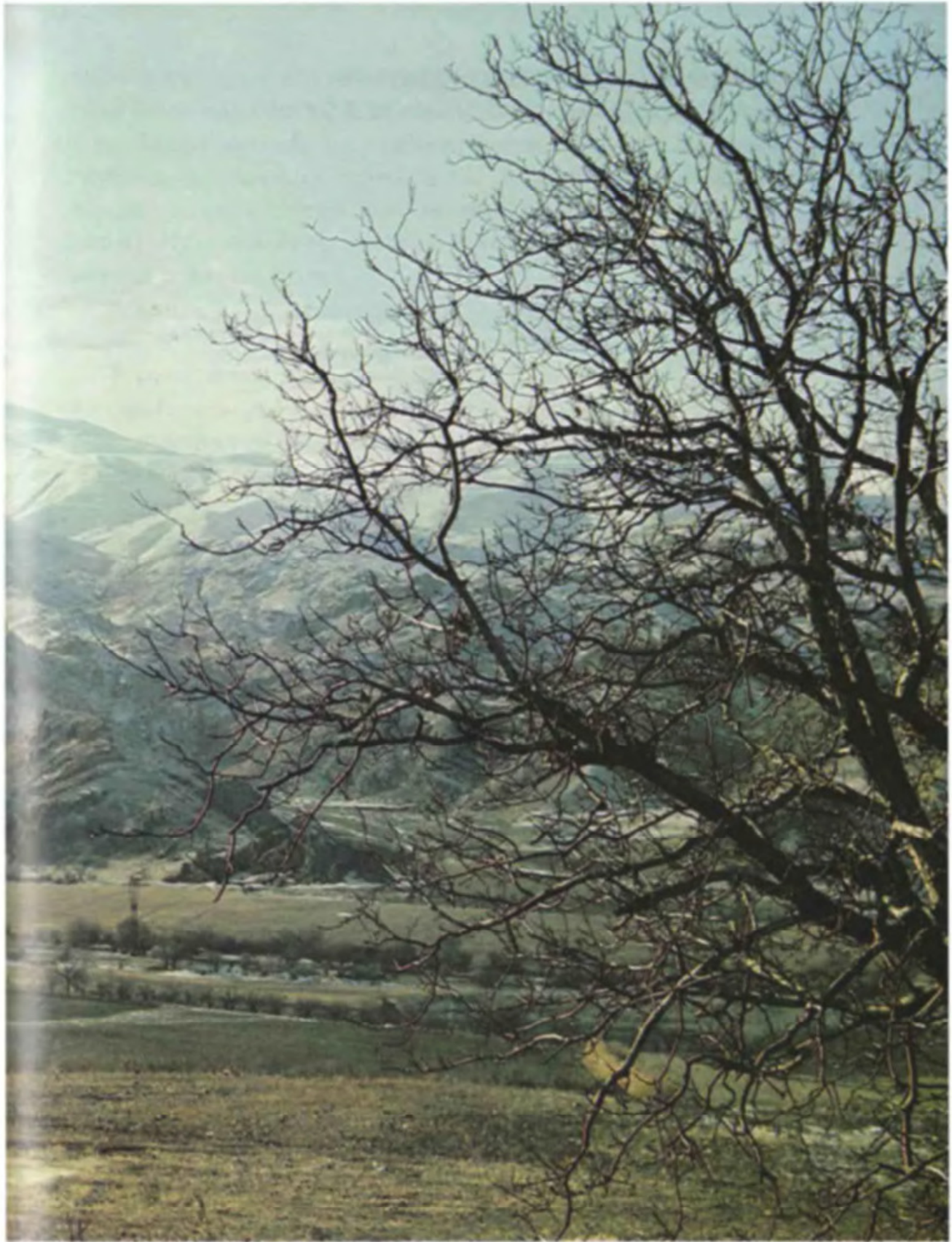
Наш автобус движется вдоль реки Арпы. На каждом повороте открываются новые виды: дружно сгрудившиеся горные вершины, глубокие теснины, изящно прорисовывающаяся в пейзаже быстрая горная река; то и дело выплывают в задумчивых позах глыбы-изваяния, каменные органы...

Если продолжить путь прямо, можно доехать до Сициана и Гориса, но мы, сворачиваем влево, к Джермуку.

Кстати, в Джермук можно въехать двумя путями: один путь через ущелье, по живописному берегу реки, мимо гостиницы «Джермук», а другой — через горы, по левобережью входит в город. Перед нами во всей своей красе предстает курортный город Джермук, раскинувшийся на правом и левом берегах реки Арпа.

Տեսարան Վալոց լեռներից Вид с гор Вайка

ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ И ПРИРОДНО-КЛИМАТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ

Город-здравица Джермук находится в юго-восточной части Армянской ССР, в верховье реки Арпа, в 34-х километрах на северо-восток от Вайкского райцентра, в 173-х километрах от Еревана, а по железнодорожному пути Ереван—Баку в 108 километрах от станции Ерасх.

Высота над уровнем моря 2000—2080 метров.

Высокое плато, на котором располагается город-курорт, с трех сторон окружено пышной альпийской растительностью Вардениса и Сюника и лесистыми горами,

высота которых достигает 2500—3000 метров. По городу проходит одна из полноводных рек республики — Арпа. Она берет начало из горных родников, пересекает по глубокому ущелью почти весь Вайоцдзорский хребет, вбирая в свое русло множество речушек, и на территории Ильичевского района Нахичеванской АССР сливается с рекой Аракс.

В водах реки Арпа водится вкусная рыба: в низовье — кохак, в верховье, у студеных родников — форель.

В реку Арпа впадает возникшая из слияния родников речка Джермук, в устье которой образовался 84-метровый водопад — уникальное бесподобное зрелище, сказочным штрихом дополняющее пленительную панораму города.

Воздух Джермука кристально чистый, пропитанный ароматом цветов. В городе типично горный климат: лето прохладное, зима продолжительная, многоснежная, но безветренная, не суровая. Средняя умеренная температура самого холодного месяца — $8,1^{\circ}$, самого теплого месяца $+14^{\circ}$ — 16° . Максимальная температура воздуха $+32^{\circ}$, минимальная — -35° . Количество осадков в год составляет 800 мм, атмосферное давление доходит до 600 мм., годовая продолжительность солнечного сияния — 2300 часов.

В Джермуке изобилие воды. Кроме Арпы и ее правобережного притока речки Джермук, на территории города бьют холодные и теплые ключи, которые используются для питья. Вместе с тем Джермук знаменит своими целебными водами — примерно сорока теплыми родниками с богатым составом, температурой до 56° — 64° , применяются при лечении самых разнообразных заболеваний.

Продолжительные солнечные дни, щедрое ультрафиолетовое излучение, живительные целебные воды, мягкий климат, зеленые массивы, чистый воздух, умеренная влажность дают право причислять Джермук к признанным первоклассным курортным и дачным городам активного отдыха.

Джермук находится на территории исторической области Вайоц-дзора, на нынешней административно-территориальной площади Вайкского района. Вайоц-дзор назывался и Ехегнадзором или Ехегяц-дзор. Административно-территориальные границы одной из знаменитых уездов Сюника — Вайоц-дзора претерпели незначительные изменения, они охватывают нынешний Ехегнадзорский и Вайкский районы.

По свидетельству известного армянского писателя и этнографа XIX в. Гевонда Алишана название Вайоц-дзора связано с продолжительным сорокадневным землетрясением. Вот что он пишет: «Земля в жутких судорогах вздымалась из недр и разбивалась, точно морские волны. Горы низвергались, рушились стены, дома и прек-

расные дворцы превращались в могилы своих жителей. Высыхали родники. Исчезали реки, земля повсюду сотрясалась. И вблизи, и вдалеке из пропастей раздавались человеческие голоса: «Вай дзор!»¹. Погибло 10 тысяч человек, отчего и назвали местность «Вайоцдзор».

Однако возникновение названия Вайоц-дзор, как утверждают ученые, носит этнический характер. В прошлом эту местность населяли племена «биа». В течение веков название племени «биа» претерпело фонетические изменения и стало обозначать местность, затем в сочетании с армянским словом «дзор» и древнеармянским окончанием «оц» получилось составное собственное имя «Вайоц-дзор».

Вайоц-дзор — страна глубоких пропастей, опасных теснин и горных серпантинов. На каждом шагу тут встречаются руины старинных городов, полуразрушенных и уцелевших храмов, а в ущельях сохранились следы первобытного человека и окаменевшая зола потухших очагов.

Вайоц-дзор был населен еще в каменном веке. Во время раскопок были обнаружены вещи первобытного человека — молоток, пила, нож, а также предметы бронзового века — кинжал, застёжки, браслеты, кольца и т. д.

На скалах Вайоц-дзора высечены многочисленные рисунки с изображением разнообразных животных, охотничьих сцен и прочее. Чаще повторяется иконография с козами.

В армянских письменных источниках Вайоц-дзор впервые упоминается у Месропа Маштоца (V в.) в связи с описанием национально-освободительного движения Варданидов, одним из предводителей которого был католикос Овсеп Вайоцдзорци. Он принадлежал к плеяде старших учеников Месропа Маштоца — основоположника армянской письменности, открывшего первые школы также в Вайоц-дзоре.

¹ Вай дзор «вай» — восклицание «дзор» — ущелье (горе-ущелье)

Вайоц-дзор был крупнейшим и густонаселенным уездом Сюникской губернии, который некоторое время числился ее административным центром.

Вайоц-дзор граничил с уездами: на юге — Чахук и Нахичевань в Сюнике, Шарур в Айрарате; на западе — с Арац, Урцадзор в Айрарате, на севере — Гехаркуник и Сохк в Сюнике; на востоке — Вайкуник в Арцахе и Цхук в Сюнике

Приметные горные вершины Вайоц-дзора: Гехасар, Сулемасар, Варденис, Сандхасар, Горгасар, Арснасар и другие. Озера. Севакн, Джухтак, Чмалич, Хрештакалич. Здесь было развито садоводство, живогноводство, пчеловодство. Недра Вайоц-дзора богаты серебром, свинцом, цинком, разнообразными стройматериалами и другими полезными ископаемыми. Через Вайоц-дзор проходили дороги Двин-Партав, Двин-Шахат. Еще во времена Сардура II (764—735 гг. до н. э.) подчинялся государственному правлению Урарту. В VI в. до н. э. принадлежал царству Ервандаканов, в 189-м г. н. э. — царству Великого Айка династии Арташесидов. В I в. н. э. Вайоц-дзор входил в Сюникскую губернию, в V в. — в марзпанскую Армению, в 990—991 гг. присоединился к Анийскому царству, в XII—XIII вв. — к княжеству Захаридов и так до 1920 г.

До установления в Армении советской власти Вайоц-дзор подчинялся разным правителям: находился под господством Тавриза, Нахичеванского ханства, в 1828 г. по Туркменчайскому договору был присоединен к Российскому государству, подчинялся Тифлису, входил в состав Ереванской губернии. Несмотря на перипетии судьбы, у армянского народа Вайоц-дзора не убывал созидательный дух, и он неизменно благоустраивал свой край, налаживал духовную жизнь.

Нораванк, Гндеванк, Шативанк, Каравансарай, Селима, Капуйт-берд (Смбатаберд), Цахацкар, Храшкаберд и много других великолепных историко-архитектурных памятников украшают землю Вайоц-дзора. Высоким исполнительским искусством они вызывают удивление и вос-

хищение у зрителей, перед исследователями открывают пласты своих тайн, сохранившихся в веках и высвечивающих интересные страницы истории.

У курорта Джермук столь же древняя история, как и у Вайоцзорского нагорья. В средневековых армянских манускриптах, в частности у историка Степаноса Орбеляна, Джермук упоминается, правда, всего один раз — в списке армянских сел, плативших налоги монастырям. Однако эта запись свидетельствует о том, что Джермук был наиболее древним и крупным из всех сел уезда.

На территории Джермука сохранились развалины крепостной стены — неотесанные камни сложены без применения раствора, что было свойственно для возводимых в Сюникском крае древних крепостей. Джермукская крепость была построена в эпоху Арташесидов, в 189 г. до н. э., а само село основано намного раньше.

С незапамятных времен источники Джермука использовались в целебных целях против различных заболеваний. Согласно историческим данным, Джермук был резиденцией отдыха престольных князей Сюника.

Исторический Джермук был построен в период царствования династии Аршакуни (I в. н. э.) и служил дачей-лечебницей сюникских царей и княжеского дома Орбелянов.

До нас дошли свидетельства, что в те далекие времена, преодолевая трудные горные кручи и овраги, люди на лошадях и мулах добирались сюда и, создавая запруды, группами принимали в них теплые ванны. Использование в древности джермукских источников в лечебных целях подтверждают и остатки каменных старинных бассейнов. Сегодня один из них сохранился как исторический памятник и называется «бассейном пристава», потому что им пользовался пристав с семьей.

На протяжении веков животворные источники Джермука текли без присмотра, без цели. Непрерывные опустошительные нашествия на Армению чужеземных завоевателей не благоприятствовали ее расцвету, плодотворному использованию ее богатых недр.

В XVII в Вайоц-дзор был завоеван персидским правителем Шах-Аббасом В августе 1604 г. по приказу шаха все жители были переселены с родной земли. Мечом и нагайкой многотысячное армянское население изгнали в Персию Очевидец событий, историк Аракел Даврижеци констатирует: «Шах-Аббаса уведомили, что видели уцелевшую хижину и выжившую кошку. Разъяренный шах распорядился сжечь хижину и убить кошку».

Персидские войска и караваны угоняемых армянских беженцев преследовали с целью грабежа турецкие банды После этого переселения в опустевшем Вайоц-дзоре обосновались мусульманские племена.

Исторические события в Армении этого периода интересно описаны в романах известного армянского прозаика Владимира Арутюняна, посвященные Вайоц-дзору.

Бедственное положение в Вайоц-дзоре продолжалось до присоединения Восточной Армении к России в 1829 г. В 1830 г. в Армению приехал русский инженер-геолог Г Воскобойников, который приступил к изучению состава и свойств подземных источников Джермука Исследования о Джермуке он опубликовал в 1831 г. в «Горном журнале» и позднее, в 1855 г. в «Кавказском календаре».

Работы Г. Воскобойникова явились первым научным исследованием о Джермуке. Однако положения дел они не изменили. В Джермуке по-прежнему лечились и отдыхали только представители высших сословий, владельцы собственных дач и бассейнов.

Минеральные целебные источники Джермука стали достоянием широких слоев трудящихся лишь после установления советской власти в Армении.

В 1924—1935 гг. на государственном уровне проводились доскональные и систематические исследования Джермука. Сюда приезжали различные комиссии в составе крупных специалистов, в их числе были профессора Л. Ованнисян, Г. Медникян, А. Мелик-Адамян, тогдашний нарком здравоохранения Г. Гевондян, инженеры А. Айвазян, А. Гамбарян и другие.

В истории развития курорта Джермук важную роль сыграло посещение в 1934 г. комиссии курортологов, профессоров В. Александрова, С. Налбандова, В. Дика, А. Мелик-Адамяна, А. Акопяна, которые подтвердили бесспорную ценность целебных минеральных вод Джермука и необходимость создания здесь здравницы.

Народный комиссариат социального обеспечения Армянской ССР в 1936 г. начал строительство в Джермуке первого здания санатория, а в 1938 г. в ущелье Арпы — ванного здания на 12 кабин. В 1940 г. в эксплуатацию был сдан первый санаторий и, фактически, заложены основы курорта Джермук.

В последующие годы вопросами благоустройства, перспектив развития курорта занималось республиканское и союзное правительство. В 1945 г. правительственная комиссия СССР, учитывая исключительную эффективность лечебных свойств минеральных вод, выдвинула задачу превратить Джермук в здравницу всесоюзного значения. Спустя десятилетия облик Джермука неузнаваемо преобразился, выросли корпуса санаториев, поликлиник, больниц, питьевой галереи, завода минеральных вод, социально-бытовые, детские, культурно-просветительские объекты.

С 24 марта 1967 г. Джермук входит в состав городов республиканского подчинения, а 28 августа 1970 г. постановлением Совета Министров СССР получил статус здравницы всесоюзного значения.

С принятием этого постановления город-курорт Джермук пережил небывалый расцвет. Сегодня заметно расширились границы и возросла популярность города-здравницы. Из разных уголков страны сюда приезжают лечиться, отдыхать, полюбоваться дивной природой этого города.

Приглашаем и вас прогуляться по улицам Джермука, вдохнуть аромат растущих в окрестностях альпийских цветов, насладиться пением птиц, побывать в очагах культуры, испробовать вкусную воду горного города, сблизиться познакомиться с его жизнью.

ПРОГУЛКА ПО ДЖЕРМУКУ

Воздушный лайнер «ЯК-40» летит над Джермуком. В иллюминаторе, как на ладони, можно разглядеть левый и правый берег реки Арпы, на которых раскинулись леса, озера, ущелья, дома на стремнине и склонах гор города-курорта...

Джермук — крупнейший курорт Армянской ССР. Общая площадь города-здравницы составляет 2100 га, из коих 400 — курортная зона, 1600 — лесные насаждения, а жилые массивы лево- и правобережья занимают около 100 га. Сегодня как никогда растет город-курорт, расширяя свои границы. Численность населения по данным на 1 января 1990 г. составляет 10500 человек.

Самолет совершает мягкую посадку на взлетном поле аэропорта «Джермук» — главных ворот города. Мы на высоте более 2000 метров над уровнем моря. Аэропорт окаймляют зеленые газоны, пестрые цветники. В незамутненном зеркале джермукского воздуха отражается росистая нежная зелень. Все тут хрустально чисто, как глаз журавля. Пожалуй, нигде уже не встретишь такого прозрачного здорового воздуха. На отдельных красивых макушках гор можно различить небольшие валуны.

Аэропорт «Джермук» занимает ровную площадь на левом берегу города. Первый самолет приземлился тут в августе 1953 г. Самолет «АН-2» доставил из Еревана в Джермук 10—12 пассажиров за 40—45 минут, положив начало постоянному маршруту Ереван—Джермук, Джермук—Ереван. С 1976 г. в Джермук летают самолеты «ЯК-40», время полета — 20—25 минут.

Левобережье занимают десятки жилых домов, школы, детсады и детсады, объекты торговли и общественного питания.

Постановлением Совета Министров Армянской ССР от 19 апреля 1988 г. «О мерах по дальнейшему развитию города-курорта Джермук» предусматривается расширить город на левом берегу Арпы, перевести сюда жителей с правого берега, а освободившиеся помещения отвести под лечебные учреждения.

Согласно постановлению, с правого берега и из курортной зоны будут выведены промышленные предприятия, строительные, транспортные и другие организации. Здесь намечено построить новые жилые дома, школы, детсады, дом пионеров, больницу, кинотеатр и другие социально-культурные объекты.

По соседству с левобережьем расположено село Кечут, древнейший населенный пункт Вайоц-дзора, которое присоединено к городу Джермуку и включено в его административное подчинение. В Кечуте сосредоточен мясо-молочный совхоз, один из передовых хозяйств района, в котором своя средняя школа, дом культуры,

детсад, дома торговли и быта. В центре села стоит памятник односельчанам, погибшим в Великую Отечественную войну.

Заслуживает внимания на левобережье и ресторан «Сюник». В его круглом просторном уютном зале всегда светло и чисто. Посетителям предлагают отведать национальные блюда и послушать приятную музыку. Ресторан одно из любимых мест времяпрепровождения и питания местных жителей и гостей города.

Рядом с «Сюником» — трехэтажное здание городского узла связи, построенное в 1954 г. Он оснащен новейшими средствами связи. Две тысячи абонентов города обеспечены телефонными номерами и могут по коду связаться с разными городами района, республики и Союза.

Возле отделения связи действует городское бюро по туризму и путешествиям, которое размещается в жилом доме, занимая небольшой угол. В ближайшее время дом предполагается реконструировать под крупную базу туризма и экскурсий. На ровной площадке прямо у базы намечается построить станцию фуникулера, воздушные линии которого протянутся над ущельем и городом, дойдут до горной вершины напротив гостиницы «Джермук» и продолжатся дальше еще на четыре—пять километров. Эксплуатация канатной дороги будет содействовать развитию горно-лыжного спорта, а путешествие в воздушных вагонах продемонстрирует пленительную красоту ущелья Арпы и его окрестностей.

Давайте из аэропорта направимся в правобережную часть города, к курортному центру. По обе стороны асфальтированного шоссе выстроились вечнозеленые елки, обочины утопают в пестрых цветах. Не доезжая до ущелья, на круглой симпатичной площади читаем надпись: «Здесь будет воздвигнут памятник Исраэлу Ори».

Исраэл Ори родился недалеко от Джермука, в селе Мартирос, раскинувшемся на северном склоне горного хребта Вайк. В центре села сегодня можно увидеть хачкар-памятник, высеченный мастерской рукой по велению

князя Проша в 1283 г. Время уберегло здесь могилы и хачкары, датированные VII—XII вв. В четырех километрах на юго-востоке от села стоит высеченный в скале монастырь св Богородицы (1286 г., зодчий Григорик). Однако село многим известно, как родина активного общественно-политического деятеля, видного дипломата Исраэла Ори.

Исраэл Ори (1659—1711). В 1677 г. в Эчмиадзине состоялось тайное совещание, решавшее вопрос освобождения Армении от чужеземного ига. В 1679 г. вместе с посольством, избранным Эчмиадзинским совещанием, в Константинополь отбывает и Исраэл Ори, сопровождая своего отца Мелика Исраэла. В дальнейшем он побывал во многих странах: Франции, Англии, Австрии, Италии, однако его дипломатические переговоры, направленные на решение вопроса освобождения Армении, не увенчались успехом. Достаточно отметить, что во Франции, выполняя свою миссию, Исраэл Ори вынужден пройти военную службу и в 1688, 1695 годах участвовать в англо-французских войнах. Будучи в то время капитаном И. Ори в 1698 г. подает идею курфюрсту Пфальца Иоганну-Вильгельму завоевать Армению и править ею. Вильгельм согласился и с помощью И. Ори отправил официальные письма армянским меликам, армянскому и агванскому католикосам с просьбой подробно осведомить его об экономическом, политическом и военном положении Армении и сопредельных государств. Однако никто не откликнулся и не поддержал бесплодной инициативы Ори. Позже И. Ори при содействии мелика Сафразы в селе Ангехакот в Сисиане созвал собрание одиннадцати сюнникских меликов, которые обратились с письменным заверением к русскому царю Петру I с просьбой помочь в деле освобождения Армении. Таким образом, Исраэл Ори первым заложил основы русской ориентации армянского народа в его национально-освободительном движении. В 1701 г. Петр I принял у себя Исраэла Ори и архимандрита Минаса. Впоследствии Петр Великий присвоил Исраэлу Ори звание полковника рус-

ской армии, назначил главой осведомительной миссии в Персию. В 1711 г. в Астрахани И. Ори при непонятных обстоятельствах скоропостижно скончался.

Благодарная деятельность Исраэла Ори увенчала национально-освободительную борьбу армянского народа, стала его неугасимым светочем.

Вот и известный металлический арочный мост, соединяющий оба берега реки Арты, левую и правую части города. Мост был сдан в эксплуатацию к концу 1972 г. (автор проекта А. Хомский). Пролет моста — 225 м, высота над поверхностью воды около 100 м. Трудно передать словами то ощущение, которое испытываешь, глядя с моста вниз. Там, посередине огромного необъятного и бездонного ущелья, несетя пенистая Арпа, и взгляд невольно льнет к ее цветущим берегам — очаровательная и захватывающая дух картина.

Позади остаются мост-радуга, левый берег, и мы вступаем на исконную джермукскую землю. Слева от моста предстает многоэтажное каменное здание санатория «Арарат» Минздрава СССР (архитектор М. Микаелян). Он действует с конца 1983 г. Ежегодно в санатории отдыхает и лечится более 3500 человек. «Арарат» один из первоклассных санаториев Джермука, в котором палаты, лаборатории оснащены современной новейшей отечественной и зарубежной техникой, точным медицинским оборудованием. Созданы наилучшие условия для лечащихся и отдыхающих, в их распоряжении различные аттракционы, клуб, библиотека, кинозал.

Силами отдыхающих и сотрудников санатория часто проводятся вечера и утренники.

Балконы этого современного благоустроенного здания точно смотровые площадки, с которых открывается вид с одной стороны на городской парк, а с другой — на чудесное ущелье Арпы.

Санаторий «Арарат» поддерживает научно-деловые связи с Ереванским научно-исследовательским институтом курортологии и физиотерапии Минздрава Армянской ССР. Сотрудники института часто посещают сана-

торий «Арарат», внедряют там новейшие достижения курортологии.

Напротив санатория «Арарат» размещен комфортабельный санаторий Четвертого Главного управления Минздрава Армянской ССР «Джермук». Первых своих посетителей он принял в июле 1976 г. Ежегодно здесь проходят курс лечения и организованного отдыха 3120 человек. В течение прошедших тринадцати лет в санатории побывало 40 тысяч человек.

В санатории налажены необходимые для современного курорта процедурные кабинеты: водолечебные, электротерапевтические, эндоскопический, рентгеновский, лечебной физкультуры и другие.

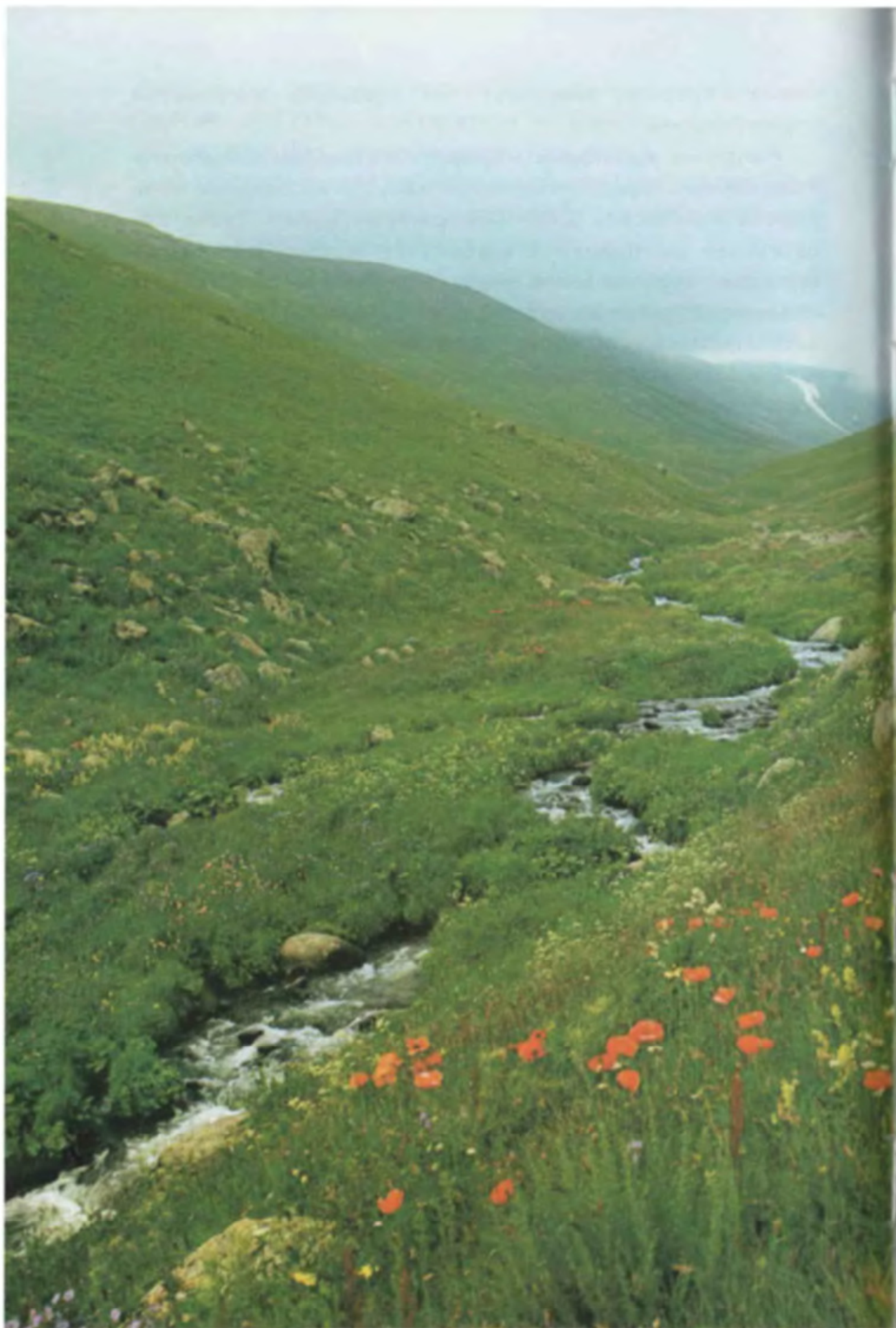
Сориентировавшись на лестничных площадках санатория, новички могут направиться в спальни, просторную столовую, плавательный бассейн, курзал, другие помещения, а под вечер, с заходом яркого джермукского солнца, к их услугам кинозал, игровые площадки, танцзал, некоторых заинтересуют джермукские привлекательные аллеи, питьевая галерея, кафе.

Санаторный комплекс построен с большим вкусом: уютные спальные комнаты, подходящая меблировка, аккуратно застланные ковриками и дорожками полы, круглогодичный зимний сад, овеянный дыханием весны.

Коллектив врачей санатория сотрудничает с учеными кафедры внутренних болезней Московского первого медицинского института имени И. Сеченова, внедряет у себя в Джермуке передовой опыт своих коллег.

На улице Шаумяна находится еще один, Третий санаторий Минздрава Армянской ССР, одно из старейших лечебных учреждений Джермука. Построенное в 1950 г. базальтовое здание санатория украшено барельефами и изящным орнаментом в стиле классической армянской архитектуры. Ежегодно здесь восстанавливает свое здоровье около 2500 человек.

Как по чудесной садовой аллее пройдем по улице Шаумяна к центру города. На пути у нас арочный каменный мост. Студеные чистые родники с горных скло-

нов и долин стекают-сливаются в говорливую речку, которая проходя под мостом, течет дальше к вершине утеса, а оттуда ниспадает вниз, в 84-метровое глубокое ущелье. Очаровательное зрелище — любишься, отрешаешься от всех и вся.

По ту сторону моста в основном жилые дома, объекты общепита, аптека, почта, книжный магазин, баня и т. д. Трудно пройти мимо и не заглянуть на постоянно действующую выставку всемирно известного миниатюриста Эдуарда Тер-Казаряна, основоположника школы миниатюрного искусства в Советском Союзе. Многочисленные экспонаты — выразительное проявление блестящего дарования талантливого мастера. «Танец девушек» изображает эстраду с восьмью танцовщицами в национальном наряде, выполненные из золота и помещенные на половинке инжирной косточки. Работа «Чарли Чаплин» — самая миниатюрная в мире скульптура великого артиста, установленная миниатюристом в игольном ушке.

Поворачиваем к зданию исполкома городского совета народных депутатов Джермука, на котором развевается государственный флаг Армянской ССР. В двух шагах от исполкома детская художественная школа, где ее питомцев обучают музыке, танцу и живописи. Школа основана в 1969—1970 гг.

Ежегодно в Джермуке лечится и отдыхает 25—30 тысяч приезжих и, естественно, особую важность здесь получает бытовое обслуживание населения, организация разнообразных служб на высоком уровне. Эту задачу выполняет Джермукский комбинат бытового обслуживания населения, желто-розовое многоэтажное здание, построенное рядом с исполкомом городского совета. В разных районах города комбинат имеет механизированные фабрики стирки белья, химической чистки одежды, салон заказов трикотажных изделий, высококачественное фотоателье и другие службы быта.

К гостинице «Джермук» (архитектор З. Бахшиян) можно пройти по улице Мясникяна. Четырехэтажная гостиница рассчитана на 2100 человек. Помимо уютных

номеров, к услугам ее жильцов ресторан, буфет и другие удобства. С небольшой площадки перед зданием вырисовывается река с подступающим к ней косогором на фоне живописной картины, окаймляющей город.

С этой площадки начинается интересная аллея: примерно двухкилометровая дорожка в виде ступенек по берегу реки ведет к шумному водопаду, оттуда переходит в асфальтированную дорогу и тянется до другой части города.

Справа от гостиницы «Джермук» по берегу Арпы, через пышный лес можно выйти к пансионату «Электрон». Перед нами открывается вид на Кечутское водохранилище. Воды Арпы образовали здесь большое озеро, в котором сконцентрировано около трех миллионов кубометров воды. Отсюда она течет по сорокадевятикилометровому тоннелю и впадает в озеро Севан. До конца 1990 г. завершится строительство тоннеля Воротан-Арпа протяженностью двадцать один километр, и ежегодно в Кечутское водохранилище поступит около 230 миллионов кубометров воды, которая также будет впадать в озеро Севан, подняв его уровень до 5—6 метров.

На берегу Кечутского водохранилища и расположены корпуса и служебные помещения пансионата «Электрон». Он сдан в эксплуатацию в 1980 г.

В прошлом году вступили в строй новые корпуса, и сегодня ежемесячно пансионат принимает более 250 отдыхающих, многие из которых проходят и курс лечения.

Старая дорога тянется через ущелье, по проселкам и сливается с шоссе, ведущим из Азизбекова в Сисиан—Горис. По левую сторону от дороги, на горном склоне стоит церковь Гндеванк.

Величественный архитектурный комплекс Гндеванк сооружен в 936 г. сюникской княгиней Софи. До нас дошло ее образное заявление: «Вайоц-дзор был перстнем без алмаза, я построила вот это (Гндеванк) и как алмаз вставила в него».

Крестово-купольная церковь с двумя ризницами

построена из отточенных базальтовых камней. Стороны креста образуют треугольные ниши. Во внутреннем интерьере церкви уцелели горельефы четырех евангелистов. На стенах были фрески, которые, по свидетельству Степаноса Орбеляна, выполнены Егише. На восточной абсиде сохранились отдельные фрагменты изображения Христа. В Гндеванке действовал скрипторий.

Интересна и пленительна старая дорога в Джермук. Фантазия природы наделила горы, холмы и утесы причудливыми формами. Несколько лет назад наблюдательный прохожий обратил внимание на нависший над берегом огромный валун, который напоминал полководца национально-освободительной борьбы V в Вардана Мамиконяна. И в самом деле, после полудня во время равномерного сочетания свега и тени четче выделяется на скальный облик героя Аварайрской битвы, точь-в-точь каким воплотила его солнечная кисть знаменитого армянского художника Вардкеса Суренянца: красивый шлем над широким лбом, орлиный нос, горящий взгляд, густые усы и борода... — настоящее произведение природы.

Дальше, на другом отрезке дороги, установлен базальтовый памятник-родник, посвященный двенадцати коммунистам, которых 13 апреля 1921 г. дашнаки сбросили с противоположной скалы. Стало традицией ежегодно в этот весенний день чтить у родника память погибших коммунистов.

Любоваться и рассказывать о живописном ущелье можно бесконечно, и нам лучше вернуться к гостинице «Джермук» и отсюда продолжить нашу прогулку-экскурсию к оживленному центру города-курорта

Вдоль центра тянется улица Шаумяна, разделяющая город на две части. Начинается улица с жилых домов, торговых точек, автобусной остановки. Дальше минуем центральный универмаг, школу, книжный магазин, ателье, объекты бытового обслуживания, кафе, пункт междугородних телефонных автоматов, разнообразные киоски и

прочее И вот мы на самом многолюдном и оживленном перекрестке города. Дорога слева ведет к заводу минеральных вод «Джермук», городской больнице, санаторной поликлинике, питьевой галерее и по маленькому мосту выходит в городской парк. Это самый бойкий центр города-курорта, куда в любое время дня движется нескончаемый людской поток. С ранней весны до глубокой осени, да и в снежные дни густая толпа словно срастается-вливается в жизнь природы. Рядом шагают грузин и русский, украинец и казах, эстонец и молдаванин, белорусс и армянин. Зачастую приезжают и гости из-за рубежа. Все они покидают Джермук с яркими впечатлениями о его бесподобной чарующей природе.

Там же, на перекрестке, возвышается памятник, посвященный 50-летию СССР (архитектор В. Акшехирлян). Высота памятника девять метров, его пять нефов, образующих полукруг, увенчаны широкой металлической лентой, похожей на инкрустированный пояс, на котором по эскизам Х. Искандаряна изображены фрагменты значительных событий из истории нашей страны.

Пройдя влево от памятника, приблизимся к знаменитому заводу минеральных вод, крупнейшему промышленному предприятию города, основанному в 1950 г. (архитектор Г. Погосян). Первые несколько лет трудовые процессы на заводе велись вручную.

В 1956 г. предприятие было коренным образом реконструировано (архитектор В. Акшехирлян). В строй вступил новый корпус, были пущены высокопроизводительные автоматические поточные линии, и продукция завода достигла 2,5 миллионов бутылок.

Минеральная вода «Джермук» стала вывозиться во все союзные республики, многие зарубежные страны. По вкусовым качествам, по ряду важных полезных и целебных свойств «Джермук» завоевал всемирную славу. За короткий срок спрос на него возрос до фантастических размеров. Заказ на «Джермук» представили США, Англия, Франция, Япония, Польша, Югославия, Болгария и многие другие страны мира.

Реконструкция завода позволила повысить производственные мощности — до 70 миллионов бутылок в год. Предусмотрено до 2000—2015 гг. обеспечить розлив 100—150 миллионов бутылок. Одной из надежных гарантий обеспечения бесперебойной перевозки большого количества минеральной воды будет строительство железной дороги Варденис—Джермук, которое планируется начать в 1990 г.

С заводом минеральных вод «Джермук» соседствует городская больница, один из старых объектов здравоохранения. Большое базальтовое здание утопает в зелени, в которой всеми цветами радуги переливаются воды каскада — чудное, радующее глаз зрелище. Справа от больницы, рядом с питьевой галереей еще одно базальтовое, украшенное богатым орнаментом здание, в котором размещается поликлиника санатория, обслуживающая в день тысячи пациентов.

Знакомясь с городом, его природой, историко-архитектурными памятниками Вайоц-дзора, не забудем главного — Джермук прежде всего курорт, в котором лечатся, восстанавливают здоровье, и определяющая роль в этом отведена целебным водам.

Минеральные воды Джермука по своему составу и свойствам относятся к термальным углекислым гидрокарбонатно-сульфатно-натриево-калиевым водам. По химическому составу они похожи на минеральные воды Железноводска и Карловых Вар. Комплекс санаторного лечения включает внутреннее и наружное использование теплых минеральных вод (65°), лечебное питание, лечебную гимнастику, дозированную ходьбу, физиотерапевтические процедуры, фармакотерапию, санаторный режим. В Джермуке лечат болезни желудочно-кишечного тракта (гастрит, опухоли желудка и 12-перстной кишки), печени, желчного пузыря, поджелудочной железы, опорно-двигательного аппарата, нервной системы, обмена веществ и гинекологические болезни.

Со спецификой лечения в Джермуке можно подробнее ознакомиться, если самому пройти тут нужный курс

лечения. Добросовестные подготовленные врачи-курортологи не только вылечат вас, но и дадут немало полезных советов.

Многолюдная аллея ведет к большой питьевой галерее. Архитектор и скульптор наверняка наделил это желто-розовое строение волшебным духом, иначе б холодный камень не казался таким живым и манящим. В лучах солнца, окунающегося в зеленовато-голубую гладь близлежащего озера, питьевая галерея похожа на светозарный дворец.

Сын замечательного архитектора, академика Александра Таманяна, Геворг Таманян, проектируя это здание, вложил в него творческую и душевную теплоту и трепет, создав питьевую галерею в духе армянского классического архитектурного стиля, — подлинное произведение искусства, символ и визитную карточку города-курорта. По проектам Г. Таманяна построены также клинический санаторий на 150 коек, ванное здание.

Вдоль питьевой галереи выстроились питьевые бюветы, в них течет 30—50° теплая вода. С полными стаканами посетители отходят в тень елей и наслаждаются живительным чудом. Если хочешь снова побывать в какой-либо стране, говорил мексиканский писатель Сепеда Эраклион, отдавай ее воду.

По мнению врачей-курортологов, воды Джермука очень полезны для здоровья человека. «Я много думал о долгожительстве... По-моему, вода Джермука первое средство продления жизни», — это высказывание известного немецкого врача-журналиста И. Виазиноса.

Действительно, Джермук закаляет, вылечивает, омолаживает. Вот почему, посетив Джермук хоть раз, сюда тянутся и во второй и в третий, и в десятый раз, причем советуя джермукский отдых и своим знакомым.

По маленькому мосту напротив питьевой галереи переходим в городской парк. Вот искусственное озеро, усеянное лодками с юношами и девушками. В зеркале озера отражается питьевая галерея, сливающаяся с пышной зеленью плато.

Очарователен парк в осеннюю пору, как и весь Джермук, переливающийся в красочном свечении. В сгущающейся палитре город словно загорается тихим пламенем.

Парк разбит в 1950 г. на территории в 25 га. Здесь растут сосна, обыкновенная и серебристая ель, береза, клен, райское дерево, белый тополь, ясень, дуб, ива и другие деревья. Весь Джермук утопает в зелени, столь необходимой в курортной зоне для приятного здорового микроклимата.

Городской парк очарователен во все времена года. Озерце в глубине парка образовалось из родника Лусахпюр, откуда в секунду пробивается 50 литров воды. В 1960-е гг. озеру придали вид трехступенчатых каскадов, ставших излюбленным местом отдыхающих и местных жителей.

В 1988 г. группа талантливых скульпторов украсила парк ансамблем небольших разнообразных по тематике скульптур.

В Джермукский паркходишь как в сказку.

В этой зоне, возле озера, трехэтажный культурно-спортивный комплекс (архитектор М. Микаелян), вступивший в строй осенью 1985 г. Общая площадь, занимаемая культурно-спортивным комплексом, около семи тысяч кв. м. На первом этаже разбит просторный зимний сад, в центре его красивый бассейн, со вкусом обставленный нерукотворными фигурами-статуэтками, собранными из близлежащих лесов. Одна напоминает медвежонка, другая — лису, третья — сокола, а вот — лошадка, зайцы, кудрявый мальчик, собачка... На этом же этаже размещены бар, дискотека, комнаты для занятий разнообразных кружков художественной самодеятельности.

По овальным ступенькам поднимаемся в фойе второго этажа, откуда зимний сад виден как на ладони. В фойе стоят скульптурные портреты видных деятелей армянской культуры: основоположника национальной классической музыки, гениального композитора Комитаса, великих и любимых народом поэтов Ованеса Туманяна,

Аветика Исаакяна, Паруйра Севака, талантливого драматурга Габриэла Сундукяна, великого патриарха живописи Мартироса Сарьяна, знаменитых композиторов Арама Хачатуряна, Тиграна Чухаджяна, неповторимых мастеров сцены Петроса Адамяна, Ваграма Папазяна и Грачья Нерсисяна. Их много — признанных гениев в мировом созвездии, ценные творения которых стали неотъемлемой частью духовной и материальной культуры человечества.

Дверь в глубине фойе ведет в курзал на 723 места, со вкусом оформленного, на его просторной сцене проходят концерты, демонстрируются фильмы, ставятся спектакли. Площадь в 52,5 кв. м на этаже занимает плавательный бассейн, вмещающий один миллион литров воды. А на кровле здания устроен летний бассейн. Отсюда же открывается живописная панорама города-курорта.

Покидая дивный парк, продолжим нашу прогулку в северо-восточную часть города. Сразу напротив парка стоит здание кинотеатра «Джермук» на 180 мест — одно из старинных и красивых домов города (архитектор А. Бабаджанян). С первого взгляда внешний вид кинотеатра напоминает знаменитый языческий храм Гарни. Недалеко от кинотеатра — диетическая столовая.

Слева от дороги, на горном склоне — самой высокой точке города красуется замечательное здание пансионата Четвертой поликлиники (архитектор М. Григорян), который считается жемчужиной курорта.

Дальше надо идти по дороге вниз ущелья. Слева привлекает внимание здание службы быта, затем корпуса Второго санатория Минздрава Армении, в котором ежемесячно лечится и отдыхает 260 человек. Чуть поодаль, на плато, детский санаторий (архитектор Г. Аракелян), открытый с 1957 г. и ежемесячно принимающий 100 детей. В детском санатории созданы все условия для лечения маленьких пациентов. В санатории действует общеобразовательная школа, имеются комнаты для игр, богатая библиотека с большим читальным залом. В ско-

ром времени вступят в строй корпус для матери и ребенка, кинозал, новая столовая.

Коллектив врачей детского санатория поддерживает научные деловые связи с Ереванским институтом ортопедии и травматологии и институтом физиотерапии, с отделом матери и ребенка Минздрава Армении.

В этой части города расположен Первый санаторий Минздрава Армении на 204 койки (архитектор Т. Еркянян), который был реконструирован на базе санатория, построенного в 1939 г. Министерством социального обеспечения республики и рассчитанного на 94 койки. Просторное удобное месторасположение санатория окружено сочной зеленью.

На краю ущелья с правой стороны еще один, новый санаторий «Гладзор» на 512 коек (архитектор М. Микаелян). Он действует с 1986 г. На более 20 тыс. кв. м двенадцатизэтажного здания размещены ваннные комнаты, курзалы, гинекологическое и кишечно-желудочное отделения, столовая на 520 мест, зал на 500 мест, бассейн, библиотека, лаборатории, радиоузел. Кровля здания служит интересной смотровой площадкой. Санаторий «Гладзор» укомплектован из высокопрофессиональных врачей-курортологов.

Вернемся к Первому санаторию, по соседству с которым на пересечении с дорогой, спускающейся в ущелье (улица Чаренца), стоит своеобразное двухэтажное здание. Это бывшая гостиница города, которая в 1971 г. была предоставлена Джермукскому филиалу Государственной картинной галереи Армении (архитектор А. Акопян). В шести залах филиала сегодня постоянно действуют экспозиции работ классиков и современников армянского искусства. Это более 200 живописных, графических, скульптурных работ. Здесь обрели кров полотна и скульптуры М. Сарьяна, Г. Гюрджяна, Б. Варданяна, О. Зардаряна, М. Абегиана, С. Аракеляна, Г. Григоряна (Джотто), Г. Ханджяна, С. Мурадяна, Э. Исабекиана, Д. Налбандяна, Ал. Григоряна, А. Саркисяна...

В залах Джермукской картинной галереи экспониру-

ются также интересные археологические находки с территории Вайоц-дзора. Впоследствии они послужат основой создания геологического музея.

Мимо картинной галереи извилистая дорога спускается в ущелье Арпы к первому ванному зданию.

По асфальтированной дороге вдоль побережья, мимо подножия гигантских гор и утесов добираемся до Джермукской электростанции, далее к изумительному водопаду и по ступенчатой аллее выходим к гостинице «Джермук», совершив нашу прогулку по кольцу города.

Джермук один из прекрасных уголков Армении и образцовых бальнеологических курортов Советского Союза, обеспечивающий охрану здоровья и отдых людей.

ВМЕСТО ПОСЛЕСЛОВИЯ И ПРИГЛАШЕНИЯ

Курорт Джермук развивается в северо-восточной части живописного побережья реки Арпа. Дорога мимо детского санатория тянется дальше, к лесному и рыболовецкому хозяйствам. На этом отрезке пути идет строительство санаториев республиканского Министерства внутренних дел (на 250 мест) и Агропрома (на 567 мест) (архитектор С. Гурзадян, А. Авчян).

Постановлением Совета Министров Армянской ССР от 19 апреля 1988 г. «О мерах по дальнейшему развитию города-курорта Джермук» предусмотрено до 2010 г. удвоить фонд коек — довести до 5000. В годы тринадцатой пятилетки будут построены три новых санатория примерно на 1000 мест, осуществлены ряд важных мероприятий, которые еще более улучшат культурно-бытовое обслуживание населения и приезжих, рационально будут использоваться природно-климатические ресурсы. Завершение строительства железнодорожного пути Варденис—Джермук придаст новый размах развитию и благоустройству Джермука, и в короткие сроки он обретет известность города-курорта высокой категории.

По имеющимся подсчетам сегодня используются лишь 25 процентов минеральных вод Джермука. Посему проводятся работы, чтобы всецело использовать и поставить на службу здоровья человека все природно-климатические богатства курорта. По новому генплану число санаторных коек достигнет 6000, а численность населения города — 20000.

Весть о землетрясении 7 декабря 1988 г. потрясла все человечество. Более 150 государств мира, миллионы людей доброй воли протянули руку помощи для спасения пострадавших и ликвидации последствий чудовищного бедствия. Благодарный армянский народ никогда этого не забудет.

Помощь продолжает поступать по сей день. Весной 1989 г. в Джермуке началось строительство санатория «Дружба» Совпрофа Армянской ССР на 500 мест, в котором принимают участие профсоюзные организации РСФСР, Украины, Грузии, Норвегии, Чехословакии, Швеции. Санаторий предназначается для лечения пострадавших от землетрясения. Лечебный комплекс, охватывающий пять тысяч квадратных метров, будет специализироваться на лечении почечных заболеваний, оснащен необходимым современным отечественным и зарубежным оборудованием.

Итак, завершается наше знакомство с молодым и гостеприимным городом. Однако, чтобы лучше узнать Джермук, надо приехать сюда, пройтись по его улицам и аллеям, подышать чистейшим воздухом, попить его вкусную холодную и теплую воду, испытать пьянящее благоухание джермукских цветов, насладиться сладкой трелью птиц на рассвете и прохладой реки Арпы, полюбоваться с высоты волшебной песней водопада...

Кто посетит Джермук, тот не только получит возможность отдохнуть и пройти необходимый курс лечения, но и познакомится с древними историко-архитектурными памятниками в его окрестностях. Но что самое главное — вместе с неизгладимыми впечатлениями увезет с собой заряд здоровья.

SUMMARY

Jermuk is one of the picturesque corners of Armenia. This newly built health-resort which is surrounded by mountains is well-known not only in the Soviet Union, but also in many other countries of the world.

Here, in this marvelous nature, in the world of greenery and sparkling flowers one breathes freely, seized with joy, light, warmth and with sun.

Jermuk is a high-class health resort of considerable significance on an all-Union scale. It is the biggest in the Armenian SSR, and one of the few in the Soviet Union. Here people undertake mineral water treatment. The mineral springs of Jermuk have almost the same physical and chemical constitution and qualities as the well known waters of Karlovy Vary and Jhelesnovodsk.

Both the town and health-resort of Jermuk are situated in the south east of the Armenian SSR, on the upper Arpa, 173 kilometres from Yerevan. You can go from Yerevan to Jermuk by plane, but most people prefer to go by bus. The main road to Jermuk is a kind of museum of original masterpieces of mediaeval architecture, of castles and fortresses, biblical Ararat, with boundless panoramas of deep canyons and steep gorges. And the river of Arpa is creating marvelous landscapes.

The hill on which the sanatorium town is situated is surrounded by luxuriant Alpine vegetation and woody mountains, which are 2500-3000m high. Arpa, one of the most full-flowing rivers of Armenia, runs through the town and its

deep gorge dividing both the town and the whole mountain chain of Vairots Dzor into two parts. River Arpa is famous for its delicious fish, especially koghak and trout.

The air in Jermuk is absolutely clean and fresh, saturated with the fragrance of flowers. It has typical mountain climate. Summer is cool and winter is long and snowy. In the warmest days the thermometer shows $+14^{\circ}\text{C}$ - 16°C , the absolute maximum is $+32^{\circ}\text{C}$ and the absolute minimum is -35°C .

The quantity of atmospheric condensation is 800mm, the atmospheric pressure comes up to 600mm, and the sun shines 2400 hours a year.

Except Arpa and its tributary stream Jermuk there are many icy and warm springs, the waters of these springs are used for drinking. But Jermuk is especially famous for its health springs. They are about 40, the waters of which are warm and have rich chemical constitution.

The prevalence of sunny days, the health water, mild climate, the abundance of ultra violet rays, the forests and luxuriant vegetation, moderate humidity and other conditions have made Jermuk a best-class sanatorium and a well-known centre of active rest.

Historical Jermuk was built in the I century A.D. In the reign of Arshakunics it used to be the summer residence and resort of the kings of Sunik and the Orbelian counts. About the medicinal properties of the springs of Jermuk people knew in the early Middle Ages. In the Armenian manuscripts Jermuk has been mentioned by Stepanos Orbelian, a XIII century historiographer.

During many centuries these waters ran without any use and aim. It was only after the establishment of Soviet power (November 29, 1920) that in Armenia the study of these waters and the question of their use for medicinal purposes became problems of national importance.

In 1936 the first sanatorium started functioning in Jermuk. During last decades many sanatoriums, polyclinics, hotels, hospitals, schools, kindergartens, cultural centres and plants came to life.

Looking from a height everyone admires the wonderful panorama of Jermuk. Here is the gallery — the symbol and visiting-card of the sanatorium, which is glittering in the rays of the sun going deep into the waters of the green-blue lake. Here are the buildings of the polyclinic, the First and the Third sanatoriums, and the pearl of the sanatorium — the «Jermuk» cinema house. In Jermuk section of the Armenian State

Picture Gallery more than 200 paintings, sculptures and drawings of Armenian classic and modern artists are exposed (M Saryan, H.Zardaryan, M.Abeghian, S Arakelian, G Khanjian, D Nalbandian, E.Issabekian). Modern style health-resorts «Gladzor», «Ararat», «Jermuk» adorn the town.

The municipal gardens, that stretch 25 hectares, with the huge sports and cultural complex make the sanatorium town very attractive. Visitors of Jermuk can't help admiring the long span of the bridge (225 metres), the enormous canyon of Arpa, the riverr sights of the town, and the miraculous river Jermuk, which comes rushing down from 84 metres height into Arpa, making an inimitable cascade.

Today the area of the town is 2100 hectares, the 400 hectares of which are sanatorium zone, 1600 hectares are covered with forests and 100 hectares are occupied with the residential area. According to data of January 1, 1989 the population of Jermuk is 8 thousand. But the streets and parks here are always full of people, because every year almost 25-30 thousand people come here to recover their health or just to spend their holiday. The «Jermuk» mineral water plant is the biggest one. The great part of its product is sent to the other republics of the USSR as well as to many foreign countries, as to England, France, West Germany, Poland, Bulgaria and so on.

Today only 25 per cent of the water resources is used, but it's been doing everything to use more fully the healthfulness of the climate and nature of Jermuk.

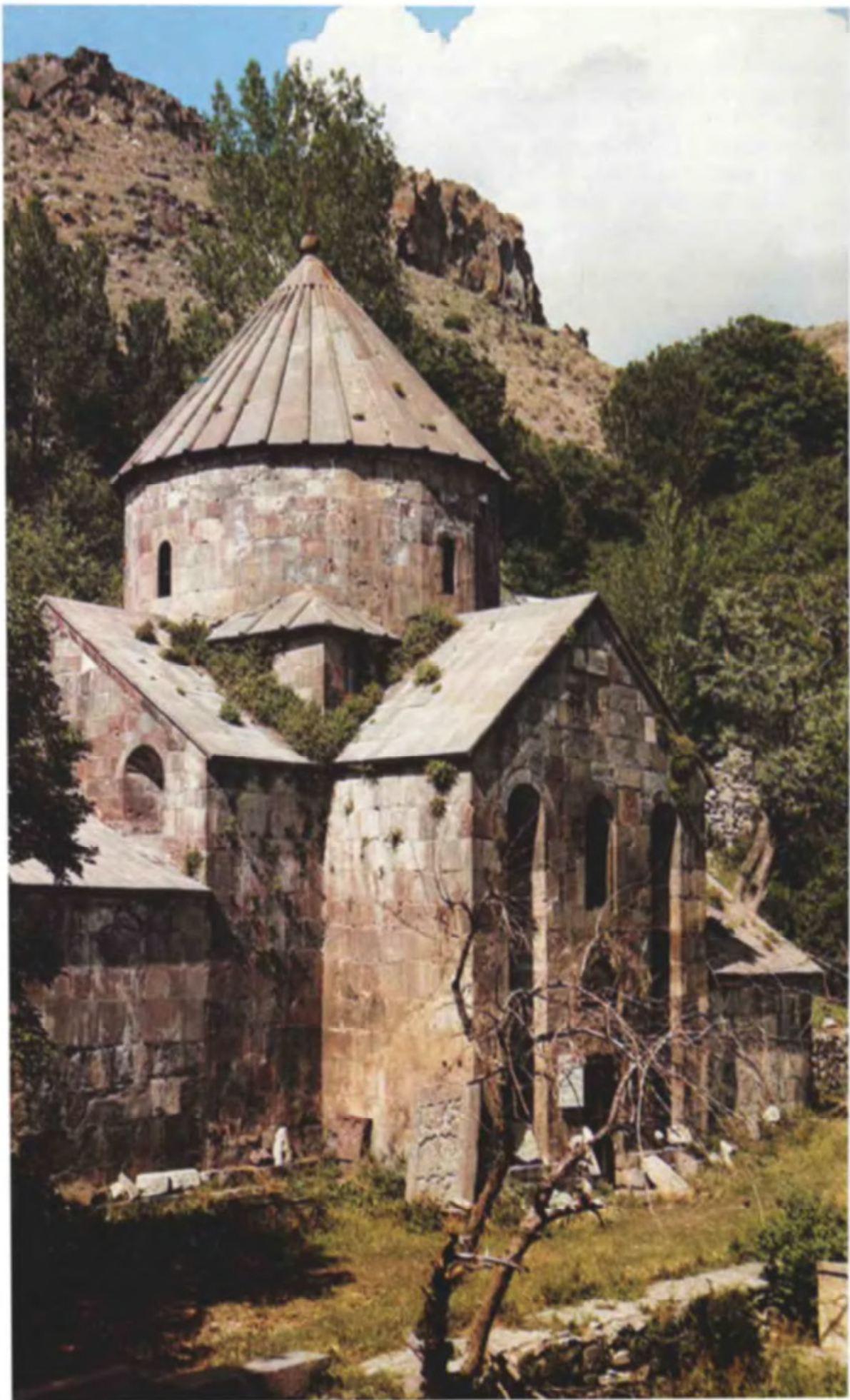
The health-resort is surrounded with many unique masterpieces of ancient Armenian architecture, such as Gndevank (Xc), S.Astvatsatsin monastery (XIIIc), Noravank (XIIIc), Tanahat monastery (XIIIc), Tatev monastery (IXc), and many others. With the help of the Excursion and travel bureau the visitors get acquainted with these monuments and sights of Jermuk.

But remember, that first of all Jermuk is a resort, where you can recover your health.

The mineral water of Jermuk helps those people, who suffer from gastric and interestinal illnesses and illnesses connected with liver, pancreas, the nervous system of limbs and disturbance of metabolism.

Those who have just once been in this cosy health-resort will never forget its springs, thick forests, grand cascade, the silver ribbon of Arpa, healthy air and sun.

Welcome to Jermuk. You'll have unforgettable impressions and the most valuable—health.

Գլաձոր-Թանատի վանքը (XII դ.)
Гладзор-Танаатский монастырь
(XIII в.)

Գնդեվանք (X դ.)
Гндеванк(X в.)

Շաքիի ջրվեժը
Водопад Шаки

Մարտիրոսի եկեղեցին ու
խաչքարը (1283 թ.)

Церковь и хачкар в
Мартиросе (1283 г.)

Տաթևի վանք (IX-XIII դդ.)
Татевский монастырь
(IX-XIII в.)

Նորաձանք (XIII դ.)
Нораванк (XIII в.)

Քրմնափակ խաչքար (1340 թ.)
Хачкар (1340 г.)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Արևի և լուսի քաղաք	6
Նախաբան	11
Ավտոմայրուղով դեպի Ջերմուկ	14
Աշխարհագրական դիրքը և բնակլիմայական պայմանները	23
Դարերի խորքից	26
Մեկ պտույտ Ջերմուկում	32
Որպես վերջաբան և հրավերք	49
Ամփոփում (անգլերեն)	181
Շրջակայքը	184

СОДЕРЖАНИЕ

Город солнца и света	7
Вступление	142
По автотрассе в Джермук	144
Географическое положение и природно-климатические условия	154
Из глубины веков	156
Прогулка по Джермуку	162
Вместо послесловия и приглашения	179
Резюме (на английском языке)	181
Окрестности	184

ՂԱԶԱՐՅԱՆ ՖԵՐԴԻՆԱՆԴ ԿԱՐԱՊԵՏԻ
ԱԶԱՏՅԱՆ ՎԱԶԳԵՆ ԳԵՐԱՍԻՄԻ

Ջ Ե Ր Մ Ո Ւ Կ
ԱԼԲՈՄ-ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ
(հայերեն, ռուսերեն լեզուներով)

КАЗАРЯН ФЕРДИНАНД КАРАПЕТОВИЧ
АЗАТЯН ВАЗГЕН ГЕРАСИМОВИЧ

ДЖЕРМУК
АЛЬБОМ-ПУТЕВОДИТЕЛЬ
(на армянском, русском языках)

Գունավոր լուսանկարները և գեղարվեստական ձևավորումը

Վ. Գ Ազատյանի

Цветное фото и худ оформление В. Г. Азатяна

Խմբագիր՝ Ս Ս Բարսեղյան
Նկարիչ և գեղ խմբագիր՝ Ս Ս Միլիտոնյան
Տեխ խմբագիր՝ Օ Ա Դեմիսովա
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Ե Վ Ազատյան

Перевод с армянского К. Ю. Халатовой
Редактор С. С. Бабаян
Художник и худ редактор С. С. Милитонян
Технический редактор О. А. Денисова
Контрольный корректор Л. К. Голева

Հանձնված է շարվածքի 22 09 89 թ Ստորագրված է տպագրության
11 03 1990 թ Չափսը՝ 84×108^{1/32}, թուղթ կավճապատ, տառատեսակը՝
«Եղեգնագիր», տպագրությունը՝ օֆսեթ
ՎՖ № 05036, 10,08 պայմ տպագր մամ, 12,01 հրատ մամ, 41,16 ներկ
օտիսկ թերթ
Պատվեր՝ 1007 Տպաքանակը՝ 30000 Գինը՝ 5 ռ 30 կ
«Պարբերական» ԱՀՄ, Երևան, Լենինի 85

Сдано в набор 22 09 1989 г Подписано в печать 11 03 1990 г
ВФ № 05036, формат 84×108^{1/32}, бумага мелованная, гарнитура
«Ехегнагир», печать офсетная, 10,08 усл печ л, 12,01 изд л,
усл —краско оттисков 41,16, Зак 295 тир 30000, цена 5 р 30 к

ԽՍՀՄ մամուլի պետական կոմիտեի ՄԱՄ «Պերվայա Օբրազցովայա տպա-
րան», 113054, Մոսկվա, Վալովայա, 28
Набор и изготовление диапозитивов в головном предприятии
ИПО «Парберакан», Ереван-9, пр Ленина, 85

Отпечатано в ордена Октябрьской Революции и ордена Трудового
Красного Знамени МПО «Первая Образцовая типография» Государ-
ственного комитета СССР по печати 113054, Москва, Валовая, 28

